

Mellom sivilisasjonen og isødet

Norske fangstmenns natursyn på Svalbard i perioden 1900-1940

Kathrine Humberst Totland

Masteroppgave i KULH4990 -Kulturhistorie
60 studiepoeng
Program for kulturhistorie og museologi
Institutt for kulturstudier og orientalske språk, Universitetet i Oslo
Våren 2013

Sammendrag

Denne oppgaven er en studie av relasjonen mellom mennesket og naturen. Med utgangspunkt i dagbøker fra norske fangstmenn som overvintret på Svalbard i perioden 1900-1940 har jeg sett på hvordan deres daglige liv og virke påvirket deres forhold til og tolkning av naturen. Begrepet natursyn tar utgangspunkt i hvordan individet tolker landskapet og gir det mening som kategorien *natur*. Dette er en kompleks kategori med mange sider som avhenger av individets tolkningskontekst og erfaringsmessige utgangspunkt. Ved å ta utgangspunkt i fangstmennenes dagbøker har jeg forsøkt å lage en empirinær studie av deres relasjon til naturen som ligger tett opp mot kildematerialet. For å kunne sørge for å dra inn en god fortjeneste etter endt sesong, og for å utsette seg selv for minst mulig risiko, måtte fangstfolket stole på seg selv og sin kunnskap om landskap, vær og dyreliv. Kontrasten mellom årstidene på Svalbard er utpreget: Storm, kulde og mørke preger den arktiske vinteren, mens liv og evig lys preger sommerhalvåret. For å kunne komme i dybden av hvordan dette landskapet preget relasjonen mellom fangstmannen og naturen, har jeg valgt tre innfallsvinkler: Den første tar utgangspunkt i handling og bruker selve fangstpraksisen som en inngang til å se hvordan fangstmannens natursyn påvirkes av de handlingene (fangst) som han utfører i landskapet. Den andre viderefører praksisens betydning for hvordan fangstmannen organiserer landskapet. Dette går på hvordan individet deler opp og trekker usynlige og synlige grenser i landskapet. Den tredje innfallsvinkelen peker på hvordan endringer i tid og landskapet opplevdes for fangstmennene, både med utgangspunkt i kalendertid og hvordan tiden kan erfares i landskapet. Fangstmennene levde i stor grad i et spenningsfelt mellom det moderne samfunnet i Norge og fangstterrenget på Svalbard. Både materielt, teknologisk, geografisk, topografisk og kognitivt var det store avstander mellom de to, men likevel hadde fangstmannen tilhørighet i begge leire. Avstanden og natursynet tok del i dette spenningsfeltet gjennom å polarisere naturen på fastlandet og på fangstfeltet i fangstmannens forestillingsverden, slik at de stor som to typer natur på hver sin ende av en skala: liv/fravær, frodig/øde, kulde/varme. Men selv om avstand preger natursynet er også nærhet til landskapet et grunnleggende trekk ved fangstmannens tilværelse.

Abstract

This paper is an attempt to delve deep into the relationship between man and his surroundings to uncover the place that is Nature. This is done by close study of a number of journals written by Norwegian trappers based off the Arctic Archipelago Svalbard, all of which were written between 1900 and 1940. “How did the trappers create and interpret nature?”. To answer this question, I’ve chosen three perspectives that touch on how the individual creates meaning and order to their lifeworld. The first takes a look at how a sense of place is created through praxis and being in the world, in this case trapping and hunting specifically. The second perspective tries to show how different spaces both inside and outside the range of view are given different meaning and significance. The third perspective is spatio-temporal, meaning it tries to reach for the connection between time and space. This touches on how time is experienced by the trappers both as a spatial and temporal phenomenon manifested by changes in nature, such as the return of the sun in spring, and with it the migratory birdlife. All these perspectives together show how complex the category Nature truly is, and in how many ways it relates to both individual and surroundings.

Takk

Først og fremst må jeg få lov til å takke min veileder Kyrre Kverndokk. Tusen takk for at du har dyttet meg i oppoverbakkene, og løpt med meg i nedoverbakkene. Men kanskje viktigst: Takk for at du har lært meg å finne stiene der jeg bare har sett ugjennomtrengelig villmark (!).

En spesiell takk går til Norsk Polarinstitut i Tromsø, og deres vennlige bibliotekarer som var utrolig vennlige og imøtekommende ved mitt besøk der vinteren 2011, og som har bistått med hjelp og kunnskap også etter dette. En varm takk går også til Herdis Lien ved Svalbard Museum og Per Kyrre Reymert for nyttig informasjon om alt fra forvaltning til fotsaker. Å få lov å ta del i de utrolig rike kunnskapsressursene til alle de nevnte har vært et privilegium.

Jeg må også få takke alle mine flotte venner og kolleger på «bruket» for kaffepauser, idémyldringer og støtte. Varme ord går også til Helene og Maria som bisto med gjennomlesninger og konstruktiv kritikk.

Innhold

Sammendrag	3
Takk.....	5
Kapittel 1: Introduksjon.....	9
Avgrensing	10
Tidligere forskning	10
«Landet med de kalde kyster».....	13
Forvaltningshistorie.....	14
Organisering av fangsten.....	16
Kapittel 2: Forskningsperspektiver og metodiske tilnærminger	21
Naturbegrepets kompleksitet.....	21
Romantikken og industrialismen.....	22
Å skape sted: Landskap.....	25
Livsverden og stedsteori.....	29
Dagbøker som kulturhistorisk kildemateriale	30
Kilder i utvalg.....	35
Dagbøkene.....	38
Veien fra kilde til tekst	39
Fangstmennene	41
Fangstterrene på Svalbard	49
Kapittel 3: Å være fangstmann, med naturen som produksjonslandskap	51
Risiko og kontroll: å mestre landskapet.	56
Økonomisk sårbarhet og økonomisk natursyn	63
Forvaltningsperspektiv og vern?	71
Kapittel 4: Å tolke landskap og skape sted	75
Disponering og differensiering i fangstmannens livsverden.....	75
Aktivitetsfelt.....	76
Linjer og bevegelse i landskapet	79
Magneter og punkter i landskapet	84
Steder i spenning: fangstterrenget og sivilisasjonen.	89

Kapittel 5: Vær, årstider og temporalitet	95
Kalendertid	96
Tid som tegn.....	98
Pels og tid	100
Værobservasjoner.....	103
Isørken.....	106
Natur og menneske; antropomorfering av naturen	107
Isen som tidstegn: erfart tid.....	110
Lyset som tidstegn.....	112
Konklusjon: Fangstmennenes natursyn.....	117
Litteraturliste.....	121

Kapittel 1: Introduksjon

Svalbard vibrerte i ytterkanten av bevisstheten min, da jeg plukket opp Helge Ingstads bok *Landet med de kalde kyster*. Jeg var grepet av fortellingen og det *veldige* ved det hele: dramatikken, usikkerheten, parert med en stoisk ro. Jeg leste mer litteratur om fangstmenn, både eldre og mer nåtidige beretninger fra eventyr i isen, fiktive og basert på virkelige hendelser. De spente seg fra fangstmennene på 1600-tallet som dro med bjørnelanser og håndholdte harpuner, helt til nyere tid hvor Stein P. Aasheim tok med seg familien på overvintringen i nord, og hvor motivasjonen klang med uttalte toner av selvrealisering og sivilisasjonstretthet. Beretningene og litteraturen gjorde at jeg satt igjen med en forståelse av Svalbard som noe annet. Denne forståelsen baserer seg først og fremst på fangstmennenes plassering *utenfor* men samtidig et produkt av, sivilisasjonen.

Et år etter jeg plukket opp Helge Ingstads bok satt jeg på et lite propellfly som skulle ta meg nordover til Ny-Ålesund, til det som jeg trodde skulle bli et tre måneder langt sommerengasjement. To år senere sto jeg atter i Oslo. Rik på erfaringer og nyanser, men kanskje mest med sterke inntrykk av landskap og natur, ensomhet og polarnetter, og ikke minst følelsen av å være «utenfor» til tross for internett-tilgang, fjernsyn, og ukentlige aviser. Fangstmennenes livsgrunnlag og utholdenhet imponerte og fascinerte mer enn noen sinne, og jeg dro til Tromsø og Norsk Polarinstitut for å se etter de næreste kildene jeg kunne komme på: Fangstdagbøker.

Det var vanlig at fangstmennene skrev dagbøker på overvintringene sine. Her fortalte de om hverdagen i isødet, og holdt oversikt over fangst og vær. Dagbøkene var av en helt annen art enn biografiene. De henviste, som regel med et udramatisk og nesten skjematisk språk, til en ensformig hverdag hvor rutiner og fangst sto i sentrum. På denne måten fikk de en annen karakter enn sin handlingspakke motpart fangstmansbiografien. Den spartanske levemåten skjermte fra sivilisasjon og teknologi, utenfor – men samtidig en del av – verden var interessant. Denne oppgaven skal handle om disse dagbøkene. Skildringene i dem har fått meg til å bli nysgjerrig på hvordan fangstmennene forholdt seg til naturen som omgav dem.

Ved å ta utgangspunkt i et utvalg av fangstdagbøker fra perioden 1900-1940, hva kan disse fortelle oss om fangstmennenes natursyn?

Analysens grunnlinje er at fangstmennene opererte med et komplekst natursyn, her belyses gjennom tre sider ved fangstmansens hverdag, slik de kommer til uttrykk i dagbøkene: *Handlingsperspektivet* berører hvordan fangstmannen disponerte landskapet. Hvilken sammenheng hadde denne praksisen med natursynet? *Det stedlige perspektivet* stiller

spørsmål til hvordan fangstmannen skapte steder ved å organisere verden rundt seg. Hvordan skapte bevegelser, avstand og soner mening i fangstmansens landskap? Det *temporale perspektivet* berører tidsforståelse, vær og årstid. Hva kan strukturering av tid si om fangstmennenes natursyn, og hvordan de så naturen gjennom landskapet? Analysen trekker dermed på flere perspektiver, men alle har som utgangspunkt å tolke hvordan fangstmennene gjorde landskapet meningsbærende som natur.

Avgrensning

Jeg har avgrenset denne oppgaven til å handle om perioden 1900-1940 fordi perioden fra århundreskiftet til andre verdenskrig ble regnet som de norske fangstmennenes storhetstid på Svalbard. Etter andre verdenskrig hentet aldri fangsttradisjonen seg inn igjen, det var dårligere tilgang på rev, og pelsprisene sank. Flere av de store fangstmennene som hadde tilhørt «den faste skaren» pensjonerte seg også i perioden, gjerne etter flere år med dårlig utbytte før andre verdenskrig. Gjenreisningen av landet etter krigen ga også tilgang på et større arbeidsmarked enn tidligere, rekrutteringen til fangstmiljøet sank, og storhetstiden var over.

Dagbøkene jeg har benyttet stammer i hovedsak fra 20- og 30-tallet, hvor jeg fant flere dagbøker fra samme fangstmenn over en årrekke. Opprinnelig hadde jeg tenkt å se på dagbøkene i et utviklingsperspektiv, men det viste seg imidlertid at selve fangstmetodene endret seg lite utover perioden, og at fangstmennenes økonomiske og materielle utgangspunkt for mange var nokså uendret. Å ha et endringsperspektiv på natursynet blir vanskelig i et så begrenset tidsforløp når fangstmennenes utgangspunkt er forholdsvis like, derfor fokuserer oppgaven heller på selve dynamikken i hvordan natursynet fungerte, og hvordan naturen ble meningsfull for fangstmannen.

Andre tematiske avgrensninger som er utført er med hensyn til kjønn. Jeg har valgt bort et kjønnsperspektiv, fordi oppgaven da ville handle mer om sosial organisering enn natursyn. Tekstene er maskuline, men tematiserer ikke kjønn eksplisitt i stor grad.

Tidligere forskning

Forskningen om Svalbard har i nyere tid dreiet seg rundt de store politiske prosessene som øygruppen var en del av, både ved sin geopolitiske status og under den kalde krigen. Historisk har også en annen del av ressursutnyttelsen fått oppmerksomhet: gjennom forskning på arbeiderhistorien som er tilknyttet kulldriften på Svalbard. Forskning på fangstmennene er

også mangfoldig, men mye peker i retning studier med utgangspunkt i å gjøre rede for fangstmansens liv og virke som helhet.

Frem til slutten av 1960-tallet fokuserte arbeider om fangstmennene stort sett på biografiske studier med utgangspunkt i fangstmansens liv og virke. Fangstfolkene ble ansett som en del av den norske historien på Svalbard, og deres virksomhet ble kartlagt helt tilbake til 1500-tallet. Den første til å utgi en helhetlig studie om Svalbard var Adolf Hoels med sitt trebindsverk *Svalbards historie 1596-1965*.¹ Av dybdestudier om fangstmenn og landskap finnes det ikke et bredt utvalg, men unntaket er forsker og folklorist Marit Anne Hauan som har forsket mye på øygruppen i nord. I denne oppgaven er hun sentral med artikkelen «Svalbard – det lovløse land eller den organiserte allmenning»² hvor hun tar for seg hvordan fangstmennene organiserte landskapet på grunnlag av ressursutnytting. Hennes kilder i denne artikkelen baserer seg ikke direkte på fangstdagbøker men i større grad på biografiske fremstillinger og annet materiale, blant annet et par artikler skrevet av tidligere fangstmann Daniel Nøis i *Polarboken*, Norsk polarforenings årbok.

Per Kyrre Reimert og Thor B. Arlov sitt samarbeidsprosjekt *Svalbard – en ferd i fortidens farvann*³ er en bok som jeg har benyttet i det innledende arbeidet for å bygge opp en kontekst rundt fangstmennene. Dette er en bok utarbeidet med utgangspunkt i en reise langs Svalbardkysten på jakt etter Svalbards kulturlandskap. Selv om forfatterne ikke beskriver verket som en vitenskapelig avhandling er den nyttig som en innføring i Svalbards landskap og kulturminner. En annen som har gått i dybden er Gustav Rossnes som har skrevet en av de mest detaljrike studiene av fangst og fangstterrenger på Svalbard.⁴ Rapporten *Norsk Overvintringsfangst på Svalbard 1895-1940* er en del av Norsk Polarinstituttets meddelelser. Denne består i en helhetlig oversikt over alle fangstterreng på Svalbard i perioden. Den beskriver hvert terreng med et bredt sett topografiske kategorier, bygninger og hvem som overvintret der ved ulike årstall. Oversikten er analysert med et kvantitativt utgangspunkt, hvor blant annet utviklingen i antall fangstmenn, fangstutbytter og fangstutbyttenes sammensetning står i fokus. Denne har jeg i stor grad benyttet som støttelitteratur til dagbøkene, for å få en bedre forståelse av konteksten rundt dagbøkene, gjennom å undersøke hvem som var deltakere ved fangstekspedisjonen, og hvor de fangstet fra. Oversikten hjalp

¹ Adolf Hoel, *Svalbard: Svalbards Historie 1596-1965* (Oslo: Kildahls boktrykkeri, 1966).

² Marit Anne Hauan, Hauan, Anne Marit. «Svalbard – Det lovløse landet», i *Norge : tidsskrift for etnologi og folkloristikk*, vol. 36, nr 1, (1993) 99-110.

³ Thor B. Arlov og Per Kyrre Reymert, *Svalbard – en ferd i fortidens farvann* (Trondheim: Tapir Akademisk forlag, 2001)

⁴ Gustav Rossnes, *Norsk overvintringsfangst på Svalbard 1895-1940*, redigert av Annemor Brekke (Norsk Polarinstituttets Meddelelser nr. 127, 1993)

meg også til å kunne kartlegge bevegelsene til fangstmennene i terrenget, da den skildret det topografiske nærmiljøet. Rossnes har benyttet et bredt spekter med kilder, primært biografier og fangstdagbøker.

Et viktig oversiktsverk er også *Norsk Polarhistorie* som kom ut i 2004.⁵ Dette er et omfattende trebindsverk som tematiserer den norske polarhistorien ut fra bindene «Ekspedisjonene», «Vitenskapene», og «Rikdommene». Her har Marit Anne Hauan også bidratt med artikkelen «Det sterke, frie liv i villmarken»⁶ som gir sentral kunnskap om de overvintrende fangstmennenes liv og virke i perioden før andre verdenskrig.

Natur er et stort forskningsfelt, både i kulturhistorie og andre tolkningsvitenskaper. Oversiktsverket *Nature. Western Attitudes since Ancient Times*⁷ er skrevet av historiker Peter Coates og fokuserer på hvordan natur har blitt tolket helt siden Antikken, og legger også et sideblikk på natursynet utenfor den vestlige verden. Han tar utgangspunkt i ulike analytiske perspektiver på natur, blant annet med naturen som essens, og som «den andre», han anlegger også et blikk på den historiske utviklingen av naturbegrepet. Neil Evernden har skrevet boken *The Social Creation of Nature* (1992) spesielt med tanke på å drøfte *konseptet* natur basert på et konstruktivistisk perspektiv. I mitt forskningsperspektiv har jeg tatt utgangspunkt i den forskningen om natur som har sprunget ut fra stedsteorien og forskning på landskap og landskapsforståelse. På 1980- og 1990-tallet vokste interessen for landskapsforståelse i forskningsmiljøet.⁸ Arne Lie Christensen skriver om hvordan denne forskningen gjerne tok form rundt det nye landskapssynet som oppsto i borgerskapet som et resultat av moderniseringen på midten av 1800-tallet.⁹

Arne Lie Christensens bok *Det norske Landskapet, om landskap og landskapsforståelse i et kulturhistorisk perspektiv* er et hovedverk på området om lokaliserte landskapsstudier. Med utgangspunkt i fire tettsteder går han gjennom utviklingen av natur- og landskapssyn fra det førmoderne til idag. Innenfor denne tematiseringen ligger også Narve

⁵ Einar-Arne Drivenes, Harald Dag Jølle (red.): *Norsk polarhistorie*, med bidrag fra Thor B. Arlov, Jens Petter Nielsen, Bjørg Evjen, Marit Anne Hauan, Åsa Elstad, Bjørn-Petter Finstad, Alf-Håkon Hoel, Geir Hestmark, Robert Marc Friedmann, dag O. Hessen, Urban Wråkberg, Atle Næss, Narve Fulsås, Roald Berg, Matti Goksøyr, Anne Eriksen og Susan Barr. (Oslo: Gyldendal, 2004)

⁶ Hauan, Anne Marit. «Det sterke, frie liv i villmarken» i *Norsk Polarhistorie bind 3; Rikdommene*. Redigert av Einar-Arne Drivenes, Harald Dag Jølle. Oslo: Gyldendal (2004) 177-217.

⁷ Neil Evernden, *The Social Creation of Nature* (Baltimore og London: The Johns Hopkins University Press, 1992).

⁸ Anne Scott Sørensen, Ole Martin Høystad, Erling Bjurström, Halvard Vike, *Nye kulturstudier: en innføring*, (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2008), 132

⁹ Arne Lie Christensen. *Det norske landskapet: om landskap og landskapsforståelse i et kulturhistorisk perspektiv*. (Oslo: Pax Forlag A/S 2002), 9

Fulsås studie *Havet, døden og vêret. Kulturell modernisering i Kyst-Noreg 1850-1950*,¹⁰ hvor han tar for seg moderniseringsprosessen sett gjennom fiskerne på kysten av Nord-Norge. En tett lokalisering av kildene gjør at trekkene ved utviklingen trer frem klarere, ved at man sporer utviklingen som en rød tråd med utgangspunkt i en gruppe eller et begrenset geografisk område. Christensen og Fulsås tar for seg bønder og fiskere, mens i Jonas Frykman og Orvar Löfgrens bok *Det kultiverte mennesket*¹¹ sees moderniseringsprosessen gjennom borgerklassen i Sverige på slutten av århundreskiftet, med utgangspunkt i natursyn, familiestrukturer og hygiene.

Alle verkene jeg har nevnt har gitt meg et godt grunnlag for å fordype meg i analysens formål: å se hvordan kategorien *natur* eksisterer i fangstmennenes livsverden. I forlengelse av dette er det også et mål å avdekke *hvilke* prosesser det er som gjør natur til en del av den menneskelige forestillingsverden. Et analytisk poeng som har veiet tungt, er at jeg har ønsket å studere mennesker som levde i et spenningsfelt mellom den førmoderne og moderne tidsalder –i men samtidig utenfor– sivilisasjonen.

«Landet med de kalde kyster»¹²

Svalbard er en øygruppe som i hovedsak består av Spitsbergen, Bjørnøya, Edgeøya, Barentsøya, Prins Karls Forland, og Nordaustlandet. Isbreer, fjell, dal, og fjord dominerer Svalbards topografi. Øygruppen, som er formet av kulde og is utmerker seg som en skarp kontrast til Norges fastlandsnatur. Brede daler formet av isbreer skjærer seg dypt inn i Spitsbergen den største øya, og lange flater strekker seg mot havet med nakne fjell i ryggen. Landskapet er dekket av tundra, is, eller stein. Mest kjent er kanskje platåfjellene som strekker seg fra østkysten til det sentrale Spitsbergen og bortover mot Isfjorden og rundt Longyearbyen. Lengre nordover på vestkysten antar fjellene en annen karakter, og strekker seg skarpe og taggete mot himmelen. Kontrasten til det norske landskapet, det som tilhører fastlandet, er slående. Borte er den grønne frodigheten, borte er landemerkene, stiene, og menneskets overveldende tilstedeværelse i verden. Hvordan orienterer man seg når man ikke kan se hvor nærme fjellene er? Trærne og bygningene er ikke der for referanse, så avstander blir obskure, og fjellenes størrelse, fjordens lengde, og isbreenes høyde antar dimensjoner kun i forhold til hverandre, helt uten den skala vegetasjon og menneskeskapte konstruksjoner kan sette på den.

¹⁰ Narve Fulsås, *Havet, døden og vêret: kulturell modernisering i Kyst-Noreg*, (Oslo: Det Norske Samlaget, 2003).

¹¹ Jonas Frykman og Orvar Löfgren, *Det kultiverte mennesket* (Oslo: Pax forlag A/S, 1994).

¹² Etter Helge Ingstads bok *Landet med de kalde kyster* (Oslo: Gyldendal, 1948)

Svalbards natur er naken i sammenligning med det frodige fastlands-Norge. Om man sammenligner sommeren de respektive steder virker Svalbard goldt og trist. Men hvis man ser nærmere ser man også hvor mye liv som eksisterer i de grå fjellsidene, på den brune tundraen og i det kalde, mørke havet. Landskapets barhet åpner for en fokusering. Liv og farger blir glassklare og virker enda mer levende i prosessen.

Klimaet på Svalbard bekrefter den arktiske beliggenheten, men på vestkysten går en arm av Golfstrømmen forbi og følger hele Svalbards lengde gjennom Framstredet og nordover. Dette gjør at klimaet på vestkysten er noe mildere. Østkysten er ikke like fruktbar, og er i stor grad dekket av isbreer, så de fleste fangststasjoner har ligget på vestkysten. Årsmiddeltemperaturen lå i perioden 1920-1942 på mellom -5 og -7.5, hvor den kaldeste måneden er februar og en varmeste måneden er juli.¹³ Adolf Hoel beskrev det forenklet i sitt trebindsverk *Svalbard: Svalbards historie 1596-1965*, «man [kan]si at fire av årets måneder er natt, fire måneder dag og at an vår og høst har overgangstider på to måneder. I sommertiden har man dagslys døgnet rundt, først i slutten av august begynner det å bli mørkt om natten.»¹⁴

Hovedbosetningene på Svalbard har i perioden etter århundreskiftet vært Longyearbyen (Longyear city eller Advent City), som ble grunnlagt av John Munroe Longyear i 1906, Barentsburg, en russisk bosetning grunnlagt i 1916, Ny-Ålesund (Kings Bay, Brandal City) som ble grunnlagt som gruvesamfunn i 1916, Pyramiden, som ble overtatt og utviklet til gruvesamfunn av russere i 1927, og forlatt 1998. Det har også eksistert andre bosetninger, gjerne bygget opp rundt små gruver, eller rester av tidligere bosetninger og hytter fra fangstkolonier som etablerte seg. Smeerenburg på Amsterdamøya nord-vest på Svalbard er et slikt sted, hvor spor etter hvalfangeres spekkovner fra 1600-tallet enda kan sees i landskapet.

Forvaltningshistorie

Politisk var Svalbard et ingenmannsland helt frem til rundt 1914, eller *terra nullius*. Dette betyr at suverenitet over Svalbard ikke var hevdet av noen nasjoner, og at alle stod fritt til å annektere land i dette området, uten kostnad til noen stat. Før 1914 var ulike nasjoners interesser likt representert uten at én nasjon utpekte seg mer enn en annen, og uten at det fantes en suverenitet å utfordre. Ved slutten av 1800-tallet økte derimot aktiviteten på Svalbard. Både turisttrafikk og vitenskapelig utforskning økte, samtidig ble øygruppen også

¹³ Hoel, Adolf(1966): Svalbard : Svalbards historie 1596-1965, 23-24

¹⁴ Hoel, Adolf(1966): Svalbard: Svalbards historie 1596-1965, 26

aktuell gjennom oppdagelsen av kullforekomster og andre mineraler.¹⁵ Svalbards politiske stilling var broket, formet av private foretak med næringsinteresser og deres respektive myndigheter. Russland, Sverige, Belgia, Storbritannia, Norge, USA, og Frankrike hadde alle private interessenter med etablerte virksomheter som drev med, eller ønsket å drive med, alt fra fangst- og gruvevirksomhet, til turisme og forskning på øygruppen. Antallet anneksjoner økte, og både selskaper og privatpersoner overtok store landområder, enten med eller uten garantier for utbytte. Svalbard var i praksis kun åpent for private aktører, da statlig annekasjon ville resultere i politisk spenning, men ingenting hindret myndigheter i å støtte grupper som ønsket å forske eller drive annen virksomhet på øygruppen.¹⁶

Landområdene ble annektert ved bruk av annekasjonsskilt, og noen ganger ble områdene også markert med varder og inngjerdet med ståltråd. Anneksjonene måtte fornyes med jevne mellomrom ved en markering på annekasjonsskiltet, hvor navn og dato ble nedskrevet. Dette kunne være problematisk da okkuperte områder kunne overlappe, og områder stadig ble gitt opp eller tatt over av andre. Det manglet også gode standardiserte kart, slik at de annekterte landområdenes utstrekning kunne variere etter hvilke kart som ble brukt i annekasjonsprosessen.¹⁷

Med økte antall anneksjoner økte også konfliktnivået på øygruppen. Uten byråkrati, annet enn å rapportere det annekterte landområdet til sitt eget land, oppsto det snart stridigheter om eiendomsrett. Behovet for ordnede forhold tiltok, og i 1914 sammenkalte den norske stat en internasjonal konferanse i håp om å kunne fremme en internasjonal avtale om lov og orden på øygruppen. Ingen løsning ble vedtatt, og før det ble noen videre meglingsbrøt første verdenskrig ut. Første verdenskrig førte til at flere nasjoner gikk bort fra sine interesser for Svalbard, noe som igjen førte til at videre politiske prosesser sentrerte rundt Norge, Sverige og USA. I kjølvannet av krigen ble det formet norske, svenske og amerikanske syndikater som kjøpte opp en del land fra nasjonene som frafalt sine krav på Spitsbergen. Slik ble en av hovedaktørene på Svalbard idag: Store Norske Spitsbergen Kullkompani (SNSK) opprettet. Kings Bay Kul Compani A/S som idag drifter forskningssamfunnet Ny-Ålesund i Kongsfjorden, ble også opprettet som et resultat av denne frigjøringen av landområder. Svalbards status ble igjen tatt opp under fredskonferansen i Paris etter første verdenskrig, og i

¹⁵ Hoel, Adolf(1966): Svalbard: Svalbards historie 1596-1965, 63-66

¹⁶ Rolf Tamnes. «Svalbard og stormaktene. Fra Ingenmannsland til Kald Krig 1870-1953» i *Forsvarsstudier* 7/1991, 7

¹⁷ Hoel, 1966: Svalbards historie 1596-1965, s. 66-79,1450

1920 ble forslaget om norsk suverenitet vedtatt og signert av fredskonferansen og Norsk lov om Svalbard ble vedtatt i juni 1925.¹⁸

Før traktaten trådte i kraft var aktivitet på Svalbard oppmuntret av norske myndigheter, for å sterkere befeste en norsk posisjon. Etter traktaten var et faktum ble aktivitet oppmuntret for å demonstrere nærvær og posisjon. Gruvesamfunnene i Longyearbyen og Ny-Ålesund fikk utvidet infrastruktur og det ble etablert radioforbindelse og subsidiert rutebåt. Dette gjorde tilkomsten og frakt til og fra fangstfeltene enklere for fangstmennene.¹⁹

Før Svalbardtraktaten kom på banen kunne en fangstmann som ønsket å etablere seg lovlig gjøre dette og sette hevd på et fangstområde. Dette området kunne han beholde også etter at Svalbardtraktaten kom, eller han kunne så selge det videre om ønskelig. Likevel var ikke eiendomsretten slik man konvensjonelt forbinder den med lover og regler på fastlandet. Eiendomsrett var knyttet til hevd og opprettholdelse av denne gjennom bruk.²⁰ Til tross for at alt uhevde land gikk til staten etter Svalbardtraktaten, hadde fangstmennene fortsatt mulighet å drive fangst på disse områdene, men eiendommen kunne ikke selges. Hevd på eiendom var i større grad knyttet til hyttene som ble satt opp i terrenget enn selve grunnen hytten sto på. Hytten tilhørte den som bygget den, med mindre den ble solgt videre. Fangstmenn kunne også leie ubenyttede hytter, men på grunn av manglende regulering forekom det også at noen tok seg til rette og benyttet fangsthytter og -felt uten samtykke fra eier.

Alle fangstekspedisjoner krevde kapital, og majoriteten av fangstmennene i perioden før andre verdenskrig reiste i regi av en *reder*. Denne betalte utrustningen mot en part i fangsten. På denne måten kan man si at rederne hadde part i en fangstekspedisjon på samme måte som en reder ville hatt part i en fiskeskøyte. Fangstresultatet ble beregnet etter at alle utgifter var dekket, og deretter fordelte man overskuddet på de ulike medlemmene etter hvilken part de hadde krav på.²¹

Organisering av fangsten

Da Svalbard sluttet å være *terra nullius* eller «ingenmannsland» etter innføringen av Svalbardtraktaten, skulle man tro at dette hadde betydning for fangst og folkeliv på Svalbard.

¹⁸ Hoel, 1966: Svalbards historie 1596-1965, s. 79,468

¹⁹ Åsa Elstad. «Polarturisme» i *Norsk Polarhistorie bind 3: Rikdommene*. Redigert av Einar-Arne Drivenes, Harald Dag Jølle (Oslo: Gyldendal 2004) 481.

²⁰ Anne Marit Hauan, «Svalbard – Det lovløse landet», i *Norge : tidsskrift for etnologi og folkloristikk* 36 , nr 1 (1993), 106

²¹ Rosnes, Gustav (1993): «Norsk Overvintringsfangst på Svalbard 1895-1940», Norsk Polarinstitutt Meddelelser nr. 127, s. 8-9

Dette var ikke nødvendigvis tilfellet. Dette politiske rammeverket var av mindre betydning for fangstmennene. Loven inneholdt mange ulike bestemmelser om byråkrati og myndighetenes tilstedeværelse på Svalbard, og også bestemmelser om bruksrett. I §27 av Svalbardloven ble fangstmennenes rett til å sette opp hytter og å jakte i terreng uten grunneiere, eller på terreng der de ikke var til sjenanse, nedfelt i lovverket. Fangstmennene har også hatt dette systemet om hevd og bruksrett før det ble innlemmet i loven, så i praksis førte ikke dette til store endringer.

Fredningslovene som kom utover 1900-tallet fikk større betydning for fangstmennene. Fredning av Svalbardreinen ble innført i 1925, og forbud mot bruk av giftåter i fangst ble vedtatt i 1927²². Likevel var dette fortsatt et «ingenmannsland» i den forstand at flere av fangstterrengene lå utenfor sosial kontroll og regulering. Sysselmannstjenesten ble opprettet direkte etter Svalbardtraktaten lå på bordet, men hadde store vanskeligheter med å regulere fangst utenfor bosetningene.

Det var i det hele tatt ikke et økende rettsvern for fangstmenn i perioden fra århundreskiftet til andre verdenskrig, på tross av økende regulering. Siden sysselmannen ikke hadde armer som strakk seg til fangstterrengene, ble ikke lovene nødvendigvis håndhevet. Et problem var «tyvfangere», eller småfangere som kom med skip om sommeren. Dette var gjerne fiskere som var innom for å hente egg, dun, eller jakte.²³ Dette kunne skape problemer for en fangstmann som var opptatt av å ivareta fangstterrenget sitt til flerårig fangst. Om revebestanden ble jaktet ned om sommeren ville utbyttet om vinteren bli betraktelig dårligere. Det var også ustabile forhold på pelsmarkedet. Pelshandlere og -grossister kjøpte som regel opp majoriteten av partiene på pelsauksjoner, selv om enkelte skinn kunne selges direkte til privatpersoner. Utenlandske oppkjøpere var i Norge fra april til mai. Om en fangstmann var uheldig rakk han ikke til auksjonene tidsnok, og hadde ikke mange oppkjøpere tilstede under salget av fangsten, og dermed var det større sjanse for at partiet kunne få en dårlig pris. Som selvfinansiert fangstmann, slik flere av kildene mine var, var man også sårbar. For å finansiere fangstekspedisjoner hadde man gjerne behov for å låne penger på kreditt hos utrustere som kunne stille med utstyr og proviant. Mange ordnet dette ved å låne deler av eller hele utrustningen av en pelsgrossist mot at vedkommende fikk førsterett på å kjøpe fangsten ved endt sesong. Om man selv hadde finansiert ekspedisjonen hadde man også gjerne behov for å

²² Hauan, Marit Anne «Det sterke, frie liv i villmarken», *Norsk Polarhistorie vol. 3, «Rikdommene»*, (Gyldendal Norsk Forlag, 2004). S.190-191

²³ Marit Anne Hauan, «Svalbard – Det lovløse landet eller den organiserte allmenning» i *Norveg*, årg. 36 (1993), s. 106-107

kunne reise tilbake til fangstfeltet i løpet av kort tid for å forberede neste sesong. I begge tilfeller var det tydelig at pelsen og fangstutbyttet måtte omsettes raskt for å enten innfri gjeld eller utruste ny ekspedisjon. Korrespondanse mellom pelshandlerne C. G Rieber og Behrens & Kahts og fiskeridirektøren i 1938 viser at pelshandlerne også var interessert i raske oppgjør, og ønsket å gå bort fra auksjonssystemet. Dette kan ha vært et forsøk på å fjerne fangstmennene fra et åpent marked og dermed gi grossistene og oppkjøperne større kontroll på prisene.²⁴

Den økonomiske motivasjonen for å drive overvintringsfangst på Svalbard var nok avgjørende for mange fangstmenn. Pelsmarkedet var ustabil og drevet av få oppkjøpere, noe som kunne gi overveldende stort utbytte for enkelte heldige og kyndige sjeler, men definitivt ikke for majoriteten.

Mye av Svalbards nesten mytiske status ved århundreskiftet kommer av ideen om uuttømmelige naturressurser, hvor en mann kunne tjene tusenvis av kroner, til og med som en uerfaren fangstmann. Arbeidet var eventyrlig, spennende og annerledes, samtidig representerte det en yrkesmulighet i et arbeidsmarked hvor det gjerne var begrenset med tilbud. Dette økonomiske aspektet har også flere sider, ved at man ikke betalte for mat eller opphold når man var på fangst. Den andelen man brukte av proviant og utstyr ble trukket av det økonomiske utbyttet før man fikk fordelt en part i fortjenesten, og kostnadene var det rederen som sto for. Dette betød at dersom man hadde havnet i et økonomisk uføre eller manglet arbeid, så kunne man motta kost og losji mot arbeid, og potensielt sitte igjen med en stor fortjeneste når jobben var gjort.

Det økonomiske utbyttet kunne variere mye, også innenfor samme fangstsesong. Rapporter fra Sysselmannen viser hvordan inntektene etter 1925 (da rapporteringen ble innført) varierer fra fangstlag til fangstlag. De erfarne fangstmennene Henry Rudi og Bjarne Jacobsen fikk i sesongen 1936/1937 et utbytte på 7699 kr da de lå på Halvmåneøya sørøst ved Edgeøya, mens Harald Wallum og Gulbrand Nikolaisen på øya Hopen (ca 90 km sørøst for Halvmåneøya) var mindre heldig, og fikk utlevert 720 kroner på deling. Dette viser hvordan tilfeldighetene kunne råde, for både Henry Rudi og Harald Wallum var begge erfarne fangstmenn, sistnevnte ga seg med 14 sesonger bak seg, likevel kunne resultatet variere dramatisk.²⁵

²⁴ Korrespondanse mellom Fiskeridirektøren og C. G. Rieber A/S (sign. uklar) og Behrens & Kahrs A/S (Kristen Kahrs), Bergen, 26. Oktober 1938

²⁵ Gustav Rossnes, «Norsk Overvintringsfangst på Svalbard 1895-1940», 19, 159, Marit Anne Hauan, «Det sterke, frie liv i villmarken», 185

Et annet og utbredt alternativ for de som hadde fangstlivet som hovedyrke var å bruke tid og kunnskap på å finne et godt terreng, for så å røykte, eller betjene dette med omhu for deretter å kunne maksimere utbyttet og antall dyr på stedet. Et terreng bestod av en hovedstasjon, med flere mindre bistasjoner plassert med en avstand utgjørende cirka en dagsmarsj. Dette gjorde at fangstmannen kunne jakte og røykte feller over et større geografisk område enn om han kun hadde hatt en hytte i terrenget.

Med høsten og vinteren kom mørketiden, med revefangst, jakt, og turer mellom hoved- og bistasjonene som hovedbeskjeftigelse. Denne perioden kunne være rutinepreget, og noen fangstmenn brøt opp dette ved å dra på besøk til andre fangstmenn i området.

Vårens ankomst var viktig i fangståret. Den betød et tilbakevendende dyreliv, lys, og ga muligheter både for å øke fangstutbyttet med dun og sel, og for å spe på provianten med sjøfugl, egg og selkjøtt. Med nye byttedyr kom også andre bevegelser i landskapet. Istedenfor det nesten daglige tilsynet med revefeller ble fangstpraksisen nå rettet mot havet og selen, fuglefjell og reirplasser. Dette betød lange dager med å samle spekk, skinn og utstyr, og å speide etter gode isforhold slik at skutene som skulle hente dem kunne legge til, eller om de selv kunne få sin egen skute på havet. Etter skipets ankomst til fastlandet var det om å gjøre å få avlevert fangsten til reder eller å få solgt den til høystbydende, deretter ble fortjenesten fordelt, og alle fikk sin part. For mange ble utbyttet magert, og de så seg nødt til å melde seg til ny fangstekspedisjon den påfølgende vinteren.

Kapittel 2: Forskningsperspektiver og metodiske tilnærminger

I dette kapittelet skal jeg skissere de viktigste teoretiske perspektivene og metodiske premissene for oppgaven. Jeg ønsker å få frem bredden i relasjonen mellom menneske og natur ved å kombinere teorier om natur, sted og landskap. De metodiske tilnærmingene berører hva som kjennetegner dagbøker som kulturhistorisk kilde og redegjør for utvalget jeg har gjort.

Naturbegrepets kompleksitet

Natur er et kompleks begrep, og lagene er historiske. For å avdekke bredden i forestillingene om natur kan man ta utgangspunkt i denne historiske utviklingen, nettopp for å peke på at det eksisterer spenningsfelt mellom ulike forestillinger om natur. Naturen har i grove trekk gått fra å være noe truende, farlig og mytisk som man ikke kunne kontrollere i førindustriell tid, gjennom industrialiseringen til den sublime naturen sett fra tilskuerperspektiv i romantikken, og videre til å bli sårbar og truet som idag. Naturen i dag forvaltes, og den er skjør, ikke avskyelig.

Naturbegrepet kan fungere deskriptivt i form av å beskrive noen eller noes essens: menneskenaturen (*human nature*) er et eksempel på dette. Fra renessansen og helt opp i våre dager har natur som essens hatt betydning som en kontrast mot det urbane bylandskapet. Naturen har også blitt trukket sammen med «opprinnelse», og at den dermed blir noe mennesket søker tilbake til, for å finne sitt utgangspunkt.²⁶ I denne forstand er mennesket i sitt utspring *av* naturen, og sivilisasjon og utvikling blir i forlengelse av dette *unaturlig*, man må søke tilbake til naturen og dermed vår opprinnelse. *Natur som autoritet* tillegger naturen autonomi og moralsk verdi gjennom at den i seg selv representerer det Rousseau kaller en naturtilstand, en ”naturlig” tilstand som representerer en form for (ofte idealisert og moralsk høyverdig) opprinnelighet.²⁷ Begrepet ”naturlig” er dermed også ladet, og forholder seg, lik naturbegrepet, til en konstruert fortolkning. Det henspeler både på å leve i harmoni med naturen, men kan også tolkes som å gå i retning av en darwinistisk og *biologisk naturlighet*

²⁶ Neil Evernden, *The Social Creation of Nature*, 25

²⁷ Peter Coates, *Nature: Western Attitudes Since Ancient Times*, (Berkeley : University of California Press, 1998) 3, 5, Neil Evernden, *The Social Creation of Nature*, 28

hvor vår plikt er å overleve og ekspandere som art, jamfør for eksempel begrepet «Naturens råskap» hvor overlevelse tar øverste hensyn i tilværelsen.²⁸

Historiker Peter Coates skriver i sin bok *Nature. Western attitudes since ancient times*²⁹ at det er med natursyn som det er med alle sosio-kulturelle fenomen: Natursynet er i kontinuerlig utvikling, så selv om det skjer en brytning er denne en reaksjon eller en motreaksjon mot tidligere perioder. Det er heller ikke en kontinuerlig geografisk spredning av endringene i natursynet. De nordiske landene opplevde endringene senere enn andre land i Europa, og spesielt Norge hadde et begrenset byborgerskap og ingen betydelig adel som kunne dra utviklingen mot den europeiske romantikken. Arne Lie Christensen tar utgangspunkt i dette, og peker mer på *nære* endringer i landskapet: mekanisering av jordbruket og endring i værmelding, transport og kommunikasjon som toneangivende for endringene som fulgte i synet på naturen.

I fangstdagbøkene ser man at natursynets kompleksitet i stor grad knyttes til praksis og menneskets behov for mestring av sine omgivelser. Dette er også en tematisering som Coates har valgt å legge vekt på i sin redegjørelse av naturbegrepets utvikling.

Romantikken og industrialismen

For å knytte en historisk redegjørelse av naturbegrepet opp mot fangstmennene på Svalbard kan det være nyttig å ta utgangspunkt i romantikken. Dette er en historisk periode som har mange linjer inn over 1900-tallet og til vår tid, kanskje spesielt med tanke på natur og landskapsforståelse. Man kan spore romantikkens natursyn fra Jean-Jaques Rousseau (1712-1778), og hans begrep om «naturlilstanden» (the state of nature),³⁰ hvor naturen representerte en slags opprinnelig og autentisk renhet som etter hvert ble ødelagt av sivilisasjonen. Det romantiske natursynet, spesielt fra Rousseaus tenkning, har preget hele perioden frem til idag.³¹ I den tyske romantiske tradisjonen finner man Johann Gottfried Herder (1744-1803) som følger Rousseaus tanker om naturen som opprinnelse i hans teorier om folkeånd (*volksgeist*) som lå til grunn for et nasjonalt forestilt felleskap. Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832) er en annen sentral figur i romantikken, han hadde et teleologisk natursyn basert på at Gud

²⁸ Evernden 1992: 15, 22, Seymour 1989:7

²⁹ Peter Coates, *Nature*, 2

³⁰ Coates, *Nature*, 124, Sørensen, *Nye kulturstudier*, 244.

³¹ Sørensen, *Nye kulturstudier*, 245, Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe*, (Farnham : Ashgate, 2009), 10

skapte naturen med intensjoner, og det var naturens (og menneskets) ønske å etterfølge denne intensjonen som Guds skaperverk.³²

Det er i romantikken at det *sublime* natursynet fikk sitt utspring. Dette natursynet gikk imot det førmoderne natursynet hvor villmark og fjell var avskyelig, og søkte nå «skrekkblandet fryd» i de samme landskapene.³³ Borgerskapet lot seg påvirke av den tyske romantikken og vendte seg mot den sublime villmarken, en utemmet natur som sto i kontrast til det siviliserte og temmede urbane landskapet. Det er også herfra man kan se en av de mest utbredte definisjonene av natur: Som den uberørte naturen, det som ikke er *av* mennesket. Det fysiske miljøet som oppsto uten mennesket, med mindre det ble skapt av mennesket for så lenge siden at det likevel inngår i kategorien.³⁴ Naturen var et visuelt og mektig uttrykk for det menneskelige følelseslivet, knyttet til naturen som noe opprinnelig og rent.³⁵ Forsker på friluftsliv, Bjørn Tordsson, skriver i sin doktoravhandling at slutten av 1800-tallet også var perioden da det å ferdes i naturen ble en meningsfull opplevelse, fordi det ble ansett at den sjelelige og naturlige topografien korresponderte, og det å bevege seg i naturen ble i forlengelse av dette en selvransakelse: å bevege seg i det menneskelige sjelslivet. På denne måten var naturen både symbolsk og moralsk ladet.³⁶ Naturen som «det gode» i forlengelse av det romantiske natursynet var en tanke som spredte om seg, og fulgte det friluftslivet og fellesnasjonale natursynet inn over 1900-tallet.

For bonden i det førindustrielle samfunnet var naturen tvert imot både mystisk og farlig. Naturen hadde krefter som mennesket ikke kunne kontrollere, og en del av disse kreftene var manifestert gjennom overnaturlige vesener. Huldrer, vetter, gjenferd og andre overnaturlige vesener var både en trussel og en potensiell hjelp for menneskene, og man måtte følge visse uskrevne regler for å blidgjøre dem. Dette supranormale natursynet vitner om et forsøk på å håndtere en maktforbindelse med naturkrefter som mennesket ikke hadde kontroll over. Folketroen skapte sosiale reguleringsmekanismer, og ritualene knyttet til disse ga et inntrykk av å ha en viss grad av kontroll. Kunnskap om å «lese i været» og hvordan best mulig å kunne utnytte naturens ressurser var kunnskap som ble tradert fra generasjon til generasjon, gjennom praksis i samspill med landskapet.³⁷

³² Sørensen, *Nye kulturstudier*, 244

³³ Fulsås, *Havet, døden og været*, 28, 30

³⁴ Raymond Williams, *Keywords. A vocabulary of culture and society*. (London: Fontana Press, 1983)

³⁵ Bjørn Tordsson, «Å svare på naturens åpne tiltale: en undersøkelse av meningsdimensjoner i norsk friluftsliv på 1900-tallet og en drøftelse av friluftsliv som sosiokulturelt fenomen», (Norges idrettshøgskole, Institutt for samfunnsfag, 2003), 127

³⁶ Bjørn Tordsson, «Å svare på naturens åpne tiltale», 127

³⁷ Frykmann og Löfgren, *Det kultiverte mennesket*, 48-49,70, Fulsås, *Havet, døden og været*, 18-20, Christensen, *Det norske landskapet*, 209.

Skillet mellom det folkelige og det borgerlige, urbane og rurale natursynet trer tydelig frem i løpet av 1800-tallet. Kontrasten lå sterkest i skjæringspunktet mellom den voksende industrialiseringen og et romantisk natursyn preget det urbane borgerskapet, hvor naturen var et estetisk rekreasjonslandskap som sto i kontrast til bøndenes produksjonslandskap med tett tilknytning til naturalhusholdningen og førindustriell tid. Det landskapet var knyttet til omgivelser som kunne yte ressurser til mennesket gjennom arbeid. Disse motstridige natursynene mellom byborgerskapet og befolkningen i rurale strøk hviler i stor grad på det romantiske natursynets krav til avstand, og en frigjøring av tilskueren fra naturens forutsetninger, og bondens tilknytning til landskapet som en arbeidsplass, der han var involvert og «utlevert» til naturen.

Det romantiske natursynet fikk sin plass i det nasjonale identitetsprosjektet under nasjonsbyggingen på midten av 1800-tallet. Den fellesnasjonale plattformen som nasjonsbyggingen skapte var basert på innsamling og allmenngjøring av trekk ved det som før kun var trekk ved regionale kulturer. Slik ble naturen ikke bare tilskrevet borgerskapet, men også «folket» som et hele. Konsekvensene for «folket» var da at de opplevde at sine lokale landskap som tidligere hadde blitt ansett som «stygge» og «farlige» nå var blitt opphøyet til et nasjonalt og internasjonalt skjønnhetsideal.³⁸

Fangstmennene lever i et spenningsfelt som ligger mellom det førindustrielle og det industrielle. Fangstmennene er produkter av sin tid, men oppholdt seg i et landskap preget av førindustrialistisme. I Nord-Norge, hvor alle fangstmennene i kildene hadde sin opprinnelse, pekte driftsformen i jordbruket i førindustriell tid mot et utmarksbruk supplert av fiske, med familien som arbeidsenhet. Dette endret seg gradvis fra begynnelsen av 1900-tallet delvis til fordel for kombinasjonsbruk og pengeøkonomi.³⁹ De nye fremkomstmidlene som tog og motoriserte båter endret menneskers natursyn fordi de ikke var like avhengig av vær og forhold som tidligere. Historiker Narve Fulsås fremhever hvordan de nye, mer driftssikre båtmotorene som ble introdusert i Nord-Norge ved århundreskiftet endret fiskernes forhold til vær og vind, og åpnet for å dra natursynet bort fra lokale begrep og klassifikasjoner basert på praksis og erfaringskunnskap, mot mer objektive meteorologiske ekspertsystemer som benyttet teknologiske måleinstrumenter.⁴⁰ Fulsås trekker spesielt frem hvordan vinden, som tidligere hadde vært hovedkilden til fremdrift og som hadde fordret en mengde kunnskap av båtbesetningen, nå ble redusert til en ubeleilighet.

³⁸ Christensen, *Det norske landskapet*, 26.

³⁹ Christensen, *Det norske landskapet*, 79.

⁴⁰ Fulsås, *Havet døden og vêret*, 130-132.

I førindustriell tid hadde overnaturlige vesener og ritualer i tilknytning til jordbruk, fiske og fangst vært en del av hverdagen. I første halvdel av 1900-tallet førte den nye kunnskapen og den nye teknologiske utviklingen som var produkter av industrialiseringen til at mennesket fikk større kontroll over sine omgivelser. Mye av folketroen og det mytiske natursynet som var tilknyttet dette ble svekket i takt med at tillit til og bruk den nye teknologien og de nye ekspertsystemene bredte om seg.⁴¹

Mange ting kan nevnes som formende for natursynet i perioden under og etter industrialiseringen. Jeg har nevnt motoriseringen av fiskeflåten ved århundreskiftet tidligere, men andre ting som dampskip og jernbane, påvirket også kommunikasjonslinjene og endret hvordan mennesket beveget seg i landskapet. Telegrafene og radio, økte leseferdigheter,⁴² og økt utbredelse av trykkes presse, endret også tilgangen på informasjon. Satt i sammenheng med dette økte også tilgangen på og spredningen av den eksterne ekspertkunnskapen som oppsto i perioden, slik som værmelding og ny kunnskap om jord-, og fiskebruk. Ut over 1900-tallet forlot stadig flere mennesker primærnæringene, og urbaniseringen økte ytterligere. Alle disse faktorene var med på å endre natursynet fra den førindustrielle naturen, hvor mestringen av landskapet var knyttet til et mer differensiert produksjonslandskap tilgjengeliggjort gjennom kunnskap tradert fra generasjon til generasjon. Under og etter industrialiseringen endret natursynet seg fordi mennesket i større grad fikk makt og kontroll over naturen, og både kroppslig og kognitivt fjernet mennesket seg fra naturen og landskapet. Naturen ble nå tolket både innenfor en ramme av empirisk kunnskap og eksterne ekspertsystemer. Slik var det ikke for fangstmennene, de hadde ikke disse systemene og denne teknologien å lene seg på, slik som kystfiskerne og fastlandsbefolkningen. Dette gjør at vi må analysere fangstmennenes natursyn på bakgrunn av delvis fravær fra det moderne samfunnet og moderne samfunnsstrukturer.

Å skape sted: Landskap

Innenfor forskning på landskap har ett av hovedtemaene som har berørt spesielt den fenomenologiske og kulturhistoriske tradisjonen vært hvordan *sted* skapes og endres. Rom står som en udifferensiert og abstrakt kategori i den menneskelige forestillingsverdenen, en motsetning til det konkrete og lokaliserte stedet. Geografen Yi-Fu Tuan knytter rom til «det som er mellom stedene», mens stedet er rom som har blitt tillagt mening som avgrensede

⁴¹ Frykmann og Löfgren, *Det kultiverte mennesket*, 78,80.

⁴² Skoleloven kom i 1860.

punkter i den menneskelige bevissthet, og på denne måten blitt en del av menneskets forståelseshorisont.⁴³

Definisjonen av begrepet «landskap» er bred og kan sees som et uttrykk for begrepet «kulturlandskap». Begrepet kulturlandskap har i vid forstand vært knyttet til landskap som har vært av betydning for mennesker. Arne Lie Christensen argumenterer for sammensmeltningen av disse begrepene til ordet «landskap» fordi forskningen i dag går i retning av å se på «måter mennesker generelt har forholdt seg til sine omgivelser på, altså menneskets totale forståelseshorisont».⁴⁴ Som sted eksisterer landskap som en kulturell konstruksjon, i en dynamisk tilstand mellom mennesket og de fysiske omgivelsene, formet av kontekst og fortolkning.

«Natur» er som nevnt tidligere en kompleks og meningsladet kategori innenfor menneskets forståelseshorisont. I tilknytning til landskap og sted kan man se at natur eksisterer under de samme premissene: Natur eksisterer som en tolkningskategori hvor omgivelser tillegges mening gjennom, og blir en del av, menneskets forståelseshorisont. Natur eksisterer i denne forstand som en slags underkategori til landskap, hvor landskapet representerer totaliteten av omgivelsene, og naturen er en del av dette. For å tydeliggjøre dette kan man peke på hvordan polarreven i fangstprosessen kunne skape mening som kroner og øre for fangstmannen. Her kan an gå videre og man peke på hvordan *erfaring* og *praksis* påvirker hvordan mennesket tolker naturen og landskapet, og i forlengelse hvilket meningsinnhold disse har.⁴⁵

Natur som kategori formes og tolkes gjennom praksis fordi handling i landskapet skaper en forbindelse mellom fangstmannen og naturen. Handling former fangstmannens forståelseshorisont/livsverden. Å fangste skaper forventninger og legger føringer for hvordan han tolker landskapet og naturen. Kunnskapen som benyttes i tolkningen, og hva han retter blikket mot i landskapet har bakgrunn i en intensjon om optimalisering av fangst. På denne måten kan man se hvordan natursynet endres gjennom hvilken kontekst mennesket møter landskapet i. Om man legger tolkningen i en annen retning kan man også snakke om natur eller landskap som kun er tilstede for menneskets indre øye, som ikke er synlig, men som likevel påvirker menneskets natursyn. Dette kan man se når fangstmennene reflekterer over for eksempel fastlandsnaturen, og viser at natursynet i sin kjerne eksisterer i *møtet* mellom

⁴³ Yi-Fu Tuan, *Space and Place. The Perspective of Experience*. (London: Edward Arnold, 1977), 12, Sørensen, *Nye kulturstudier*, 132.

⁴⁴ Christensen, *Det norske landskapet*, 205

⁴⁵ Christopher Tilley, *A phenomenology of landscape: Places, paths, and monuments*. (Oxford/Providence: Berg, 1994) 15

menneske og natur, om dette møtet er mellom menneske og fysiske omgivelser, eller mellom menneske og hans erindring av natur.⁴⁶

Som kulturhistoriker er teoretisk pluralisme og tverrfaglighet en måte å utvide tolkningsgrunnlaget som forsker. Når det gjelder stedsteori kan man med fordel trekke på flere fagfelt, spesielt innen tolkningsvitenskapene. Filosofi, sosiologi, sosialantropologi, samfunnsgeografi og litteraturvitenskap kan bidra til analyse av stedsteori fordi flere ulike teoretikere på de ulike fagfeltene går sammen om de samme prinsippene. Dette stemmer også overens med filosof og sosiolog Henri Lefebvre sine tanker om en *unitary theory*,⁴⁷ som berørte flere fagfelt, hvor man må ha en bred tilnærming for å kunne få en tilfredsstillende analyse. Hva er så prinsippene man er enige om? Jo, at kjernen i stedsteori handler om transformasjonen fra rom til meningsbærende sted. Dette baseres på en tilnærming hvor aktøren kontinuerlig gir mening til landskap gjennom fortolkning av fysiske omgivelser.⁴⁸

I denne oppgaven lener jeg meg på Arne Lie Christensens tilnærming til landskap i boken *Det norske Landskapet. Om landskap og landskapsforståelse i et kulturhistorisk perspektiv*,⁴⁹ hvor han knytter praksis og landskapssyn tett sammen ved å ta utgangspunkt i at menneskets forhold til landskap, krever at man stiller spørsmål til *hvordan* mennesker knytter mening til rom og sted. Endringer i landskapssynet har sammenheng med endring i praksis, både i et utviklingsperspektiv, hvor teknologi og økonomiske forhold endrer hvordan mennesket forholder seg til naturen, men også endring av aktivitet, som for eksempel forskjeller i natursyn sett gjennom arbeid og fritid.

Arkeolog Christopher Tilley knytter det stedlige og temporale sammen gjennom praksis i landskapet. For å tydeliggjøre dette anlegger han et analyseperspektiv som er basert på narrativ tolkning. Gjennom å se på praksis som en konstruksjon av det han kaller «spatial stories»⁵⁰ kan man se hvordan individet skaper mening gjennom narrative strukturer, kanskje mest tydelig kausalitet. Dette er en måte for individet å forstå verden i forhold til intensjon (agency), et motiv som driver bevegelsene fremover.⁵¹

⁴⁶ Christensen, *Det norske landskapet*, 202,205, Evernden, *The Social Creation of Nature*, 21, Kirsti Pedersen og Arvid Viken (red.). *Nature and identity : essays on the culture of nature* , nr 36 i serien *Kulturstudier*. (Bergen: Norsk Forskningsråd, 2003)19, Rossnes, *Norsk overvintringsfangst på Svalbard 1895-1945*, 138

⁴⁷ Lefebvre, *The Production of Space*, 412-413

⁴⁸ Thomas Greider og Lorraine Garcovich. «Landscapes: The sSocial Construction of Nature and the Environment» i *Rural Society*, 59, 1 (1994), 1-4

⁴⁹ Arne Lie Christensen, *Det norske landskapet, om landskap og landskapsforståelse i et kulturhistorisk perspektiv* (Oslo: Pax Forlag, 2002)

⁵⁰ Tilley, *A Phenomenology of Landscape*, 28

⁵¹ Tilley, *A Phenomenology of Landscape*, 32

Natursyn og praksis kan utdypes gjennom tre analysebegreper som Arne Lie Christensen presenterer i *Det Norske Landskapet: aktivitetsfelt, linjer og magneter*. Disse begrepene gir en god inngang til hvordan man kan forstå differensiering av landskapet gjennom å se på praksis og handling. Stedliggjøringen for fangstmennene skjer gjennom å organisere landskapet med utgangspunkt i praksis: fangst, og ved å handle i og organisere landskapet innlemmes det i fangstmannens livsverden.⁵² Lefebvre anlegger et perspektiv som går i motsatt retning av dette og skriver i sin bok *The Production of Space*⁵³ «The spatial practice of a society is revealed through the deciphering of its space»⁵⁴. Her peker han på hvordan man kan avdekke praksis gjennom de premisser stedet legger. Dette er et interessant perspektiv, og viser en reversering av bruken av analysebegrepene jeg har sitert av Christensen over. Her ser Lefebvre på de premisser som landskapet legger for individet, og hvordan dette påvirker hans praksis. Dette hadde vært et godt analytisk utgangspunkt å anlegge om mine kilder hadde basert seg på selve landskapet, og innhenting av kunnskap hadde vært sentrert rundt feltstudier på fangstterreng og dokumenteringen rundt denne. Men siden mine kilder er dagbøker som beskriver praksis blir det den førstnevnte tilnærmingen som vil være mest vesentlig, hvor praksis avdekker differensieringen og ikke omvendt. Likevel kan man i dagbøkene se spor av landskapets påvirkning. Dyreliv, vær og is er bare noen eksempler på hvordan landskapet trer inn og påvirker menneskets natursyn og praksis. Dette er noe jeg vil gå nærmere inn på i analysen senere.

For å se på menneskers tolkning av sted, og i forlengelse av dette: hvordan, og på hvilken måte natursynet formes, har jeg i denne oppgaven valgt å vektlegge tre ulike tilnærminger som deles opp i oppgavens analysekapittel: Den første tilnærmingen skriver jeg om i kapittel 3, og den handler om fokuserer på *praksis* gjennom å se på hvordan fangstmennene mestrer sitt landskap gjennom praksis, og på hvilken måte dette gir uttrykk for natursyn. Den andre tilnærmingen går jeg nærmere inn på i kapittel 4. Denne går på hvordan fangstmannen *organiserer* landskapet gjennom differensiering. Den tredje tilnærmingen er fra det siste analysekapittelet, kapittel 5, og går på hvordan landskapet endrer seg gjennom året og hvordan det dermed har en *temporal* dimensjon. Hvordan kan man se at fangstmennene strukturerer denne dimensjonen, og har dette en påvirkning på natursynet?

⁵² Tuan, *Space and Place*, 12.

⁵³ Henri Lefebvre, *The Production of Space*, (Oxford: Blackwell, 1991).

⁵⁴ Henri Lefebvre, *The Production of Space*, 38.

Livsverden og stedsteori

Livsverden er det som utgjør individets virkelighet, og er den verden som individet lever i og opplever på daglig basis. Fenomenologisk tradisjon etter Husserl plasserer begrepet livsverdenen utenfor aktiv fortolkning, og fremhever dens betydning for aktørens fortolkningsgrunnlag. Kulturhistoriker Knut Aukrust peker i sin artikkel «Livsløp og livsverden»⁵⁵ på Habermas forståelse av livsverden som forståelseshorisont, den representerer vedtatt eller innforstått sannhet som skaper stabilitet i individets orientering og organisering av verden. For at mennesket skal fungere må det kunne forholde seg til en viss permanens som tolkningsgrunnlag, og livsverden får dermed en tilsynelatende statisk egenskap. Det er med livsverdenen som ramme at individet tar beslutninger og skaper mening i sitt daglige liv, og det er gjennom å se på denne livsverdenen at man kan avdekke menneskets kulturhistorie.⁵⁶ Christensen knytter forståelseshorisont konkret til landskapsbegrepet, noe som videreføre til fangstmennenes livsverden. Landskapet blir dermed en del av fangstmennenes virkelighet, både i egenskap av å være fysiske omgivelser, men også i en videre betydning av å være meningsbærende rom. Tuan knytter livsverden til begrepet «sense of place», eller stedfølelse.⁵⁷ Han fremhever viktigheten i at dette er et statisk konsept for individet, som skaper grunnlag for tolkning. Selv om dette er stabile kategorier for individet vil livsverden ikke være en statisk kategori i seg selv. Man kan trekke begrepet mot det som konstituerer aktørens *egen subjektive virkelighet*. Torunn Selberg vektlegger stedfølelsens subjektive dimensjon, og peker på at stedet skapes når individet tillegger mening til det. Dette er knyttet til hvordan landskapet oppleves, hvordan mennesket tar inn over seg omgivelsene og tolker dem⁵⁸.

Hovedmotivet i oppgaven er å analysere fangstmennenes livsverden, hvordan de selv stedliggjør rom som natur, og hvordan deres praksis bidrar til, og påvirker denne stedliggjøringen. Fenomenologiens utgangspunkt er menneskets kontakt med omgivelsene og legger vekt på hvordan mennesket ser verden gjennom kroppen, og skaper mening gjennom det som sanses. Sansing er en måte å nærme seg verden på som ligger til grunn for ett aspekt av natur og landskapssyn. Dette er tett knyttet til praksis, i forbindelse med fangstmennene er dette interessant, fordi landskapet på Svalbard er så annerledes enn på fastlandet, at sansebildet også er fullstendig annerledes. Her i Norge er man kanskje vant til å bedømme

⁵⁵ Knut Aukrust, «Livsløp og livsverden» i *Kunnskap om kultur : folkløstiske dialoger*, (Oslo: Novus forlag, 1999), 87-108.

⁵⁶ Knut Aukrust, «Livsløp og livsverden», 95-97

⁵⁷ Tuan, *Space and Place*, 179

⁵⁸ Torunn Selberg, «Mennesker og steder. Innledning» i *Kulturelle landskap. Sted, fortelling og materielle kultur*, red. Torunn Selberg og Nils Gilje (Bergen: Fagbokforlaget, 2007), 13.

avstanden til et fjell ved å se på hvor store trærne er, eller å vite at vi nærmer oss sjøen ved at vi lukter tang og tare. Slik er i mindre grad mulig på Svalbard. Kulden og mangel på vegetasjon gjør at det ikke er særlige lukter. Det er også vanskelig å bedømme avstander. På en annen side er sanselige opplevelsen av lyd en større del av natursynet. Kontrastene mellom stillheten om vinteren og fuglelivet om våren og sommeren er slående.

Tuan legger stedliggjøringen av rom inntil kjentgjøring «When space feels thoroughly familiar to us, it has become place».⁵⁹ Men han skiller mellom kjentgjøring gjennom stedlige evner (spacial ability) og stedlig kunnskap (spacial knowledge)⁶⁰. Dyr har visse stedlige evner som gjør at de kan orientere seg og kjenne igjen steder, dette er de primære forbindelsene som skjer mellom dyr/menneske og sted. Stedlig kunnskap kommer etter stedlige evner, og står for en høyere abstrahering av den stedlige evnen. Den gjør at mennesket kan utarbeide stedlige konsepter: retningssans, evnen til å planlegge en bevegelsessekvens i et rom. Kunnskap om navigasjon er et eksempel på denne stedlige kunnskapen som forsterker den stedlige evnen. Dette forutsetter evnen til å abstrahere et landskap, en forståelse for kartografisk kunnskap om tegn. Tilley trekker også på kjentgjøring av landskapet, men i forbindelse med *minne*, hvor landskapet blir til tegn som fungerer som erindringsmekanismer. Å bevege seg i landskapet blir dermed å bevege seg i sin egen erindring.⁶¹

Man kan også forholde seg til et landskap som ikke er fysisk tilstede, slik som fangstmennene forholdt seg til fastlandet. Dette innebærer ikke denne umiddelbare sansningen som Tuan kaller stedlige evner (spacial ability), men heller stedlig kunnskap (spacial knowledge) som man baserer refleksjonene sine på. Stedlig kunnskap basert på erfaring og erindring formet dermed fangstmennenes landskapsforståelse av fastlands-Norge. Natursynet er knyttet til hvordan mennesker transformerer rom til meningsbærende sted. Et landskap «er» ikke natur, men oppstår i møte med aktøren og tillegges mening gjennom aktørens fortolkning.⁶²

Dagbøker som kulturhistorisk kildemateriale

I denne oppgaven er kvalitativ metode, eller det Bo Eneroth kaller den «begrepslig-induktiva kunnskapsmodellen» brukt som overordnet metodisk tilnærming.⁶³ Det vil si at man begynner med observasjoner av et materiale, og videre (induktivt) fatter slutninger om

⁵⁹ Tuan, *Space and Place*, 79

⁶⁰ Tuan, *Space and Place*, 74

⁶¹ Tuan, *Space and place*, s. 77, Tilley, *A Phenomenology of Landscape*, 27-28

⁶² Tilley, *A Phenomenology of Landscape*, 24

⁶³ Bo Eneroth, *Hur mäter man «vackert»? Grundbok i kvalitativ metod* (Stocholm: Natur och kultur, 1989).

visse kvaliteter som til slutt gir oss en forståelse av fenomenet.⁶⁴ Det er kunnskap om et fenomens kvaliteter og ikke frekvensen av disse som skal studeres, slik som tilfellet er ved kvantitativ analyse.

Utfordringen i kvalitativ analyse ligger dermed i å se grensene for hvilke slutninger man kan trekke på grunnlag av kildene som analyseres: Hva er kildenes representativitet? Hva er en kvalitativ størrelse som gjør at det er vesentlig å snakke om meningsinnhold i flere kontekster? Hvordan står de i forhold til forfatteren selv, og hvordan de står i forhold til en eventuell annen mottaker? Hvordan de står i forhold til meg som forsker? Ved å si noe om hvordan dette utvalget av dagbøker fungerte i forhold til fangstmennene som skrev dem, kan jeg peke på tendenser i relasjonen mellom fangstmann og dagbok, og også mellom dagboken og de analysebegrepene jeg har valgt å bruke. Fangstmannens nedtegnelser om relasjonen mellom vær, praksis, og stedliggjøring i dagbøkene sier noe om selvopplevd virkelighet, dokumentert dag for dag.

I historieforskning har dagboken vært uvurderlig for å kunne bidra med dybde og detaljer, kanskje spesielt ved hverdagshistorie. Anders Gustavsson gjorde bondedagbøker til sitt utgangspunkt for sin studie *Bondeliv på 1800-tallet, med utgangspunkt i en bondes dagböcker och brev* (2009). Han argumenterer for dagboken som kulturhistorisk kilde fordi de «kan ge ett mikroperspektiv på människors levnadssätt och tankevärld i en lokal miljö och de förändringar som agt rum under den tid som dagböckerna förts. Detta kan betecknas som mikrohistoria.»⁶⁵ For min oppgave har spesielt den første delen av dette sitatet vært av betydning. Dagbok som kilde legger til grunn et unikt perspektiv på et persons liv og tankeverden, der personen skildrer sine egne opplevelser. Gustavsson peker også mot mikrohistorien i det overnevnte sitatet, og denne tilnærmingen kan også knyttes til mine kilder. Mikrohistorien retter seg hovedsakelig mot tre tilnærminger: man har den individualistiske tilnærmingen som kan ta utgangspunkt i en enkel person, man har en episodeorientert tilnærming, eller tilnærming som tar utgangspunkt i en selvbiografisk kilde, slik jeg har gjort.⁶⁶

Selv om min oppgave flørter med mikrohistorien med hensyn til kildevalg, vil jeg ikke si at den kvalifiserer til en mikrohistorisk studie. En spredt kildeutvalg fordelt på flere fangstmenn forhindrer den dyptgravende avdekkingen av strukturer som ligger til grunn for mikrohistoriens hovedtanke. Hadde dette vært en mikrohistorisk studie, hadde jeg lagt mer

⁶⁴ Bo Eneroth, *Hur mäter man "vackert"? : grundbok i kvalitativ metod*, (Stockholm: Natur och kultur, 1989), 50

⁶⁵ Gustavsson, *Bondeliv på 1800-tallet, Med utgångspunkt i en bondes dagböcker och brev*, (Oslo: Novus forlag, 2009), 16

⁶⁶ Arnfinn Kjelland, «Norsk lokalhistorie og «nyare» mikrohistorie» i *Heimen*, 46 (2009) hefte 3, 242

vekt på å begrenset utvalget til en enkelt fangstmann, og mindre vekt på en tematisk avgrensing.

I dagbøkene er det fangstmannen selv som valgte hvordan han ønsket å formidle dagens handlingsforløp gjennom språket han brukte, utvalget han gjorde, og den meningsoppbyggingen han fremstilte. Det fysiske landskapet er blitt til representasjoner som har blitt filtrert gjennom språk og forestillinger, og plassert inn i fangstmennenes subjektive virkelighet. På samme måte som man ønsker å studere *innholdet* i de historiske kildene, må man også studere *formen*.⁶⁷ Narrativ teori vektlegger både hva som fortelles, og *hvordan* det fortelles. Christopher Tilley bruker ordet *gjenfortelling* («re-description») når han snakker om narrativets betydning for menneskets subjektive virkelighet. Gjennom å sette ord på episoder og handlinger tilskrives de også mening ved å settes inn i fortellingen i dagbøkene.⁶⁸ Jeg har sett nå, hvordan fortelleren, i mitt tilfelle fangstmannen, gir verden mening ved å foreta utvalg og organisere begivenheter og handling i en narrativ tekst. Det skapes et handlingsforløp, hvor verden ordnes kronologisk gjennom narrative kausale sammenhenger. Praksis blir skildret som representasjoner, og gis et meningsinnhold i disse kausale sammenhengene. Natursynet jeg ønsker å avdekke ligger innsvøpt i dagbokfortellingene, og dette gjør at denne analysen kan brukes til å si noe om fangstmenn og deres virkelighet.

Man kan analysere dagbøkene med utgangspunkt i to narrative nivåer: På den ene siden kan man analysere dagboksnotatene som enkeltstående fortellinger. De består av en hovedaktør (fangstmannen) som forteller om handling (dagens gjøremål, værobservasjoner), disse har en hensikt (fangstutbytte), og fortellingen som formidles skjer på en scene (fangstfeltet).⁶⁹ På den andre siden kan man se dagbøkene som helhetlige narrativ. På denne måten blir de daglige notatene fortellingsfragmenter som bidrar til en lengre fortelling om fangstsesongen. Dette gir dagbøkene en annen dimensjon fordi notatene henviser til et lengre tidsspenn, og man kan se begivenheter og handlinger i et lenger tidsperspektiv.

Hva var så dagbokens funksjon for fangstmennene? Hvorfor skrev de dagbøker? I fiskerinæringen brukes fangstdagbøker som rapporteringsmekanismer for statlig regulering⁷⁰. Fangstdagbøkene rapporterer fangst, redskaper brukt, hvilke havsoner som ble benyttet og annen informasjon tilknyttet fangsten. Fangstdagbøkene er i dag elektroniske, men har tidligere blitt delt ut til fiskebåter, og brukt både i forbindelse med kontroll og regulering

⁶⁷ Palmenfelt, *Aspekter på narrativet* 42-43

⁶⁸ Tilley, *A Phenomenology of Landscape*, 1994:32

⁶⁹ Aukrust og Eriksen, *Kunnskap om kultur*, 1999:90

⁷⁰ Lovdata, «Forskrift om oppgaveplikt for fiske- og fangstfartøy». Oppsøkt 14. april 2013. <http://www.lovdata.no/for/sf/fi/ti-19930726-0772-0.html>

av kvoter, samt i forskningsøyemed⁷¹. Fangstmennenes dagbøker fra Svalbard ble også benyttet til å kunne ha oversikt over fangst. Deres utbytte kom jevnlig ut over fangstsesongen, gjerne bare et par dyr ved hver røkterunde. Derfor var det også viktig å ha fortløpende oversikt over totalantallet. En annen funksjon var dokumentasjon av værobservasjoner. I alle dagbøkene finner man værobservasjoner i majoriteten av dagboknedtegnelsene, dette er fordi været har hatt betydning på flere nivåer. Fangstmennene beveget seg i landskapet i stor grad ved hjelp av egen kraft. De var dermed følsom for elementene, og deres ferdsel ble påvirket av dårlig vær. Vær hadde også en temporal dimensjon, og kunne signalisere endringer i tid. Slik som når isen kom i fjorden, dette indikerte det sykliske årsløpet.

Et annet viktig tema som former dagbokskrivningen er spørsmålet om adressat eller mottaker. Dagbøkene er i sin grunnform en dialogisk tekst fordi selv om mottakeren er fangstmannens selv, så representerer den en dialog, gjennom at den alltid er skrevet med en potensiell leser i tankene⁷². Dette påvirker også dagbokens narrative utforming, og igjen trer dagbøkens mangesidige struktur frem. Mange av dagbøkene rettet seg ved enkelte anledninger mot en tenkt mottaker, enten i form av en hilsen, eller som en bønn. Enkelte av dagbøkene var rettet mot en konkret mottaker i sin helhet, ved at dagbokens tittel var rettet mot en navngitt person, uten at dette endret karakteren på det som ble skrevet fra andre dagbøker fra samme fangstmann som sto uten adressat. Det var heller ingen henvisninger til den navngitte adressaten i dagbokteksten, kun en merknad på dagbokens forside. En fangstmann laget et supplement til dagboken sin. «Til tidsfordriv i Ledigsten»⁷³ ble skrevet mellom desember og mai. Her skrev han lengre og mer reflekterende tekster om ensomheten, over å miste sin fangstkamerat, selfangst, vitenskapelige ekspedisjoner, og andre tanker.

Litteraturforsker Christina Sjöblad påpeker grunnkriteriet innenfor dagboksjangeren, som også henspiller på fangstdagbøkene: at de er daterte. Her trekker Sjöblad på filosofen Paul Ricoeur og skriver at dagboken representerer *historisk* tid, som fungerer som en bro mellom det Ricoeur omtaler som «kosmisk tid», den evige og «store» tiden, og den opplevde tiden som knyttes til et individ og hans hverdag og livsløp. Gjennom å datere dagbøkene, gjenfortelles forfatterens opplevde tid inn i kalendertiden, som plasserer den inn i det Sjöblad refererer til som «den kosmiska ordningen». For å videreføre dette påpeker også Sjöblad på dagbøkens todelte betydning: for fangstmennene vil fangstdagbøkene fungere som en måte å

⁷¹ Kyst og fjord, «Lei og trøtt fangstdagbøker». Publisert 28. desember 2012.

<http://www.kystogfjord.no/nyheter/forsiden/Lei-og-troett-av-fangstdagboka>

⁷² Christina Sjöblad, *Min vandring dag för dag: Kvinnors dagböcker från 1700-talet*, (Stockholm: Carlsson, 1997), 67

⁷³ Bjørvik, DAG-010, *Stile tanker om vinteren 1908-09 paa Spidtsbergen*, 2

reflektere over og organisere begivenheter i sin hverdag. For en kulturhistoriker er dagbøkene en kulturhistorisk kilde som forteller noe om en persons subjektive virkelighet og livsløp.⁷⁴

Jeg vil fremheve en tredje betydning som jeg har observert i fangstdagbøkene: for dem har dagbøkene blitt benyttet som erindringsteknologi. For å kunne dokumentere hendelser som de har ønsket å kunne henviser til på et senere tidspunkt. Både deres nedtegnelser av fangstresultater, samt værdata peker på dette. Det som kanskje peker tydeligst på en slik betydning er derimot at det finnes eksempler hvor dagbøkene har blitt brukt til å skrive ned avtaler om fordeling av økonomisk utbytte blant fangstlagsmedlemmene, samt avtaler om leie av fangstterreng. Slik har dagbøkene en funksjon for fangstmannen ut over nedskrivelsesprosessen.

Dagbøker er altså gjenfortelling av fangstmennenes opplevde tid, men for *oss* er de også historiske spor fra en fortid man ikke lenger kan nå, skriver Sjöblad og påpeker en av dagboksjangerens utfordringer. I hvilken grad kan man som forsker stole på at det som fortelles i dagbøkene er sant?⁷⁵ Dagboksjangerens uttalte subjektivitet er både en stor fordel og dens største ulempe. Dagboken representerer et unikt innblikk i den menneskelige livsverden, men samtidig er forskeren underkastet dagbokforfatterens utvalg og gjenfortelling av begivenheter, og må selv forsøke å fortolke og forstå fortiden på grunnlag av den. Jeg har søkt å balansere dette ved å delvis støtte meg i annen litteratur, delvis ta utgangspunkt i flere fangstmenn og se på sammenfallende trekk.

Det at dagboken består av flere nedtegnelser som er skrevet over et lengre tidsrom åpner for motsetninger og selvmotsigelser. Den daglige nedtegnelsen står likevel i forhold til den sekvensen den er plassert i, men det ligger i dagbokens kjerne at nedtegnelsene representerer ulike kontekster og sinnsstemninger hos forfatteren, og at det derfor er mindre relevant å trekke slutninger om forfatteren basert på dagboken som helhet.⁷⁶ Det er ikke den historiske konteksten som skal avdekkes i analysen, men fangstmannens egne refleksjoner om sin egen livsverden. På grunn av dette, er det viktig for analysen at dagboknedtegnelsene ses på som fragmenter som står i forhold til hverandre. Derfor har jeg valgt å ta for meg enkeltsitater i analysen, sett gjennom tematiseringen vær og tid, praksis (fangst), og stedliggjøring av rom. Et poeng ved analysen er å få frem *mangfoldet* i natursynet som vises i dagbøkene. Derfor har jeg valgt å sette fokus tema som trer frem regelmessig i dagbøkene, og som representerer en bred tilnærming til hvordan fangstmennene forholdt seg til landskapet.

⁷⁴ Sjöblad, *Min vandring dag för dag*, 72-73

⁷⁵ Sjöblad, *Min vandring dag för dag*, 74

⁷⁶ Anna Jackson, *Diary poetics : form and style in writers' diaries, 1915-1962* i serie Routledge studies in twentieth-century literature, vol.12, (New York: Routledge, 2010) 5-6

Kilder i utvalg

Et utgangspunkt for kvalitativ metode er å avgrense hvilke fenomen som studeres, eller hvilke trekk hos fenomenet som studeres, ved å foreta et *utvalg* av kilder. Kildeavgrensingen har innledningsvis blitt foretatt gjennom å avgrense primærkildene til fangstdagbøker, og videre gjennom å trekke en geografisk avgrensing innenfor dette, som omfavner øygruppen Svalbard. Den videre utvelgelsen har skjedd på grunnlag av nærstudier av kildene, hvor jeg valgte å heller ta utgangspunkt i en avgrenset gruppe fangstmenn, med hovedvekt på de som reiste nordover over flere sesonger.⁷⁷

Det finnes mange fangstdagbøker for perioden 1900-1940, og flere av disse er i privat eie. Noen få av dem som er tilgjengelig hos offentlige institusjoner befinner seg hos Norsk Polarinstitut i Tromsø, og det var disse jeg valgte å ta utgangspunkt i.

Enkelte dagbøker har også forsvunnet fra Norsk Polarinstitut (NP). Det fortelles om en fangstmann som ble så provosert etter at biografien om ham kom ut, at han dro til NP sine lokaler som da lå i Oslo, og ba om enkelte av dagbøkene på hjemlån, hvorpå han brente dem.

Det er en grunn til at jeg valgte å arbeide med dagbøker heller enn biografier. Både Nøis og Oxaas biografi kom ut med få års mellomrom henholdsvis i 1953 og 1955, og sammen med biografier av andre polarhelter som Henry Rudi (1961) og Helge Ingstads mange utgivelser fra 30-tallet og utover forbi 1960-tallet befestet disse bøkene på mange måter populariseringen av pionerromaner som startet på begynnelsen av 1900-tallet. Det biografiske materialet om hver enkelt fangstmann ble holdt til et minimum i selve analysen, men har blitt benyttet mye i presentasjonen av fangstmennene som følger under. Dagbøkene har ikke vært veldig informative om de lange linjene i fangstmennenes biografi, så i forbindelse med informasjon om deres liv og virke utenfor dagbøkene har jeg måttet lene meg på sekundærkilder som biografier og andre historiske tekster. Noen av fangstmennene er mer omtalt enn andre, så informasjonsmangfoldet har variert. Odd Berset forfattet Hilmar Nøis sin biografi *Hilmar Nøis, storjegeren fra Svalbard*.⁷⁸ Biografien er bygget opp rundt fortellinger fra ulike hendelser i Nøis fangstkarriere, og er basert på dagbøker og intervjuer med fangstmannen. Arthur Oxaas selvforfattede biografi *Svalbard min verden*⁷⁹ fra 1955 var også bygget opp rundt fortellinger og handling. Disse biografiene var begge to produkter av

⁷⁷ Eneroth, *Hur mäter man vackert?*, 51-52

⁷⁸ Odd Berset, *Hilmar Nøis, storjegeren fra Svalbard* (Bergen: Eide, 1953)

⁷⁹ Arthur Oxaas. *Svalbard var min verden*. (Oslo: Aschehoug, 1955)

en sjanger som på mange måter ble initiert av masseproduksjonen av bøker som startet på begynnelsen av 1900-tallet, samt økt tilgang på medier som aviser og radio. Dette bidro til å popularisere fangstmannslivet, og førte videre til en stilisering av motivet i bøkene⁸⁰. Kristin Mork forteller i sin litteraturvitenskapelige masteroppgave *Orions belte og Svalbardromanens utvikling* at motiver som spenning og pionervirksomhet, dyreliv og natur, med handlingsfokus og dramatik la bøkene åpen for et bredt publikum av både ungdom og voksne og bidro til å både popularisere og eksotifisere Svalbard.⁸¹

Hardbarkede mannfolk, einstøinger og jegere som leker med myten om «the noble savage», en slags ukrenket urmann som lever i takt med naturen, på tross av elementene. På mange måter kan man si at dette var en slags sivilisasjonskritikk. Enkelte av motivene som ble holdt frem i biografien kunne gjenfinnes i dagbøkene: Friheten, muligheten til å være sin egen herre, i noen tilfeller balansert med følelsen av å ikke høre hjemme i et «vanlig» samfunn var nevnt som motivasjon for fangstmannslivet, og var reelle for mange av fangstmennene som dro ut. For å presisere er ikke denne typen sekundærlitteratur direkte knyttet til analysen, den er tatt i bruk for å bygge opp kontekstuell informasjon om fangstmennene og dagbøkene. Mye av detaljinformasjonen knyttet til fangst og fangstmennenes virke bar også preg av å være «tatt for gitt» i dagbøkene, så for å bygge broer mellom dagbøkene og leseren har enkelte av hullene blitt fylt igjen med andre kilder. Isbjørnfortellinger var mangfoldige i den polare spenningslitteraturen i mellomkrigstiden og opp mot 1970-tallet. Disse var også representert i stor grad både i dagbøkene og i den *mundlige* fortellertradisjonen hos fangstmennene. Enten mottakeren var en fangstmannskollega, en storøyd pjøkk ved langbordet i ølhallen i Tromsø, eller Erik Bye i beste sendetid på NRK, så var det stort sett spenningen og dramatikken rundt isbjørnmøtene som fascinerte.

Det motsatte tilfellet gjaldt gjerne når tragedier utspilte seg. Da kommer dagbokens egenskap som *nedtegnelser i sekvens* frem. Nedtegnelsene skjer i en begrenset tidsramme, noe som påvirker fremstillingen av begivenheter. Om noe dramatisk skjedde, som for eksempel et dødsfall eller forlis, kunne det være vanskelig for fangstmannen å ta inn over seg helheten i situasjonen fordi i motsetning til en isbjørnkonfrontasjon, utspilte en ulykke seg sjelden over så kort tid at den kunne favnes av en enkelt dags nedtegnelser i boken, og dermed unngikk episoden kanskje å ta form som et selvstendig helhetlig narrativ. Om noen forliste, for

⁸⁰ Kristin Mork. *Orions belte og Svalbardromanens utvikling*. (Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, NTNU, 2008)

⁸¹ Mork, «Orions belte og Svalbardromanens utvikling», 4-5, 7-10

eksempel, ble det håpet i det lengste at de skulle komme til rette, eller om noen ble skadet, ble det håpet i det lengste at de skulle overleve. Men i biografiene blir disse fortellingene gjengitt, for da har man fordelene av det retrospektive tilbakeblikket.

Dagbøkene ble skrevet regelmessig, mens biografiene ble gjenerindret årevis etterpå, satt sammen av samtaler, intervjuer og fangstdagbøker, samtidig som de hadde fokus på narrative grep som skulle fenge leseren. Biografiene er også sammenhengende fortellinger om selvrepresentasjon, som også har formet resultatet. Her er det viktigste hvordan de *selv* reflekterte over sin tilværelse og hva de selv tenkte om verden rundt seg.

En annen beslutning jeg tok i forhold til dagbøkene var å benytte avskrifter av dagbøkene som utgangspunkt. Dette var påvirket av selve prosessen rundt innsamlingen. Dagbøkene som fantes i magasinet til Norsk Polarinstitutt i Tromsø kom hovedsakelig et eller flere av følgende formater: i den originale dagboken, som avskrift, eller som kopi av mikrofilm. Sistnevnte var i mange tilfeller utydelig og av dårlig kvalitet, jeg valgte derfor å se bort ifra dette formatet. På dette stadiet var jeg ute etter å få et bredt kildegrunnlag, utvalget var ikke avgrenset på forhånd, dermed fokuserte jeg på å samle flest mulig kilder. Jeg gikk gjennom samtlige av de originale dagbøkene som også hadde avskrifter knyttet til seg, og sammenlignet dem. Da det viste seg at jeg kunne stole på avskriftenes korrekte gjengivelse valgte jeg å bruke dem, fremfor originalbøkene. Det eneste som ikke var med i avskriftene var enkelte illustrasjoner, men disse kopierte jeg separat og la ved avskriftene. Beslutningen om å benytte avskriftene ble også tatt opp med bibliotekaren hos NP. Vi diskuterte avskriftenes gjengivelser opp mot den originale dagboken, og etter å ha presentert stikkprøvene mine, ble vi enige om at kvaliteten på avskriftene tilsa at de kunne brukes som kilder.

Da jeg returnerte til Oslo med kildematerialet gjensto innskjerpingen av kildeutvalget. Jeg hadde allerede observert at flere av fangstmennene hadde skrevet flere dagbøker, og at disse kanskje kunne brukes til å spore endringer over tid. Dette viste seg senere å være vanskelig, da periodene de representerte var små, og hovedvekten av dagbøkene var fra 1930-tallet og opp mot andre verdenskrig. For å videre avgrense kildene var det viktig å vurdere dagbøkene tematisk ved å se på gjennomgående temaer i de ulike tekstene. Temaer som *fangstprosessen, vær og tid, samt bevegelser i landskapet* var konstant tilstedeværende i teksten, og analysen ble derfor bygget rundt disse.

Dagbøkene

En fangstmann førte sin dagbok for å kunne dokumentere fangstoppholdet til ekspedisjonens leder som oppholdt seg på en annen fangststasjon. Han skrev selv at «det var min plikt å skrive alt som skjer» etter at han hadde rapportert at to av hans fangstkamerater hadde motsatt seg arbeid han hadde pålagt dem⁸². Om dagboken ble levert direkte til arbeidsgiver, eller om fangstmannen beholdt den selv frem til den ble avlevert til Norsk Polarinstitutt er ukjent, men det er tydelig at han så på dagboken som en slags dokumentasjon av sitt og de andre fangstmedlemmenes arbeidsforhold. En annen fangstmann rapporterte om værforhold til Store Norske Spidtsbergen Kullkompani (SNSK) i sin dagbok fra 1922-1923⁸³, og denne boken inneholdt kun temperaturmålinger og informasjon om vind og skydekke, samt noe om isforhold. Boken er dermed atypisk i forhold de andre fangstdagbøkene fordi den ikke omtaler fangst og utbytte. Dette kan være et direkte resultat av at dagboken skulle sendes inn, og at han var blitt bedt om å kun dokumentere værdata. Men om dette var den eneste dagboken fangstmannen førte for denne fangsts sesongen er vanskelig å si, det kan være at han har ført en for seg selv og sitt bruk, fordi den andre skulle bli avlevert, men den var ikke å spore i NPs magasin.

Alle dagbøkene peker mot at fangstmennene organiserte sin kunnskap i stor grad på samme måte. Selve fangstprosessen som beskrives viser store fellestrekk, og varierte lite over perioden fra århundreskiftet og frem til andre verdenskrig, og mellom de ulike fangstmennene. Det som la føringer for fangsten var landskapet rundt og tilgangen på vilt. Med unntak av Paul Bjørvig, er Nøis, Bjørnnes, Oxaas, Alfred Svendsen, og Waldemar Kræmer omtalt ved navn i forbindelse med en gruppe som tidligere sysselmann, pelsjeger og vitenskapsmann Helge Ingstad (1899-2001) omtalte som «oldtimere». Dette var fangstmenn med flere overvintringer bak seg, «Seige karer som tok så mangen hard tørn, som *kunne* livet i snø og is»⁸⁴. Majoriteten, som Nøis, Bjørnnes, Kræmer og Oxaas var godt etablerte med faste fangstterreng og hytter. Fangstmann Paul Bjørvig passet med denne beskrivelsen også innenfor kategorien «oldtimer». Han fangstet hovedsakelig noe tidligere, med majoriteten av sine ekspedisjoner mellom 1900 og 1920. Han var også i større grad tilknyttet vitenskapelige ekspedisjoner, og fungerte i disse både som fangstmann og vaktmann for forskergruppen.

⁸² Georg Bjørnnes, *Dagbok for Georg Bjørnnes fra overvintring i Widebay 1921-22*, DAG-114, 5. november 1921.

⁸³ Hilmar Nøis, *Dagbok fra Østfjorden, Wide Bay*, DAG-016.

⁸⁴ Helge Ingstad, *Landet med de kalde kyster*, 78

Selv om alle fangstmennene tilhørte gruppen av erfarne overvintreere, så varierer kildene noe. Fangstmennene høstet anerkjennelse i ulik grad utenfor fangstmiljøet, derfor har jeg også knapt omtalt enkelte med fødselsdato, mens andre har mer utfyllende biografier.

Som en merknad kan jeg si at fangstdagbøkene er henvist med sin oppstillingskode (DAG-xxx) i Norsk Polarinstituttets bibliotek ved gjentakende sitering. Sammen med dateringen for de henviste dagboknedtegnelsene, eller eventuelt sidetallet om det dreier seg om en avskrift uten datering, slik: «Bjørnnes, avskrift DAG-115, 14. oktober 1927». Jeg har også sitert direkte etter teksten i dagbøkene, med tegnsettingsfeil og stavefeil, fordi det bringer grammatisk og språklig særpreg til analysen. De ulike fangstmennene førte i stor grad sitt eget personlige språk i dagbøkene, så derfor har jeg ikke skrevet om teksten i siteringen.

Veien fra kilde til tekst

Innledningsvis da jeg studerte kildene, ble det tydelig at begrepet «natur» ikke var mye brukt i dagbøkene, og at naturen eksisterte bak andre begreper, nærmest implisitt i tekstene. For å videre bearbeide dagbøkene og gjøre den om til analytisk tekst har jeg derfor benyttet meg av *nærlesing*. Nærlesing er en måte å tilnærme seg kildene på hvor man går inn i teksten og forsøker å avdekke strukturer og spenninger. Handlingsforløpet i teksten blir dermed sekundære i forhold til hva handlingene kan fortelle om fangstmannens refleksjoner og rasjonalisering. Nærlesingen av kildene resulterte i en tematisering av dagbøkene gjennom begrepene *mestring av landskapet (praksis), teknologi, vær, tid, dyreliv, stedliggjøring*. Dette var tema som var gjennomgående i alle fangstdagbøkene, og som ga innblikk i fangstmannens tanker om natur og landskap.

Anne Eriksen skriver om nærlesing i sin bok *Topografenes verden: Fornminner og fortidsforståelse*. Her fremhever hun kildenes betydning som «selvstendige historiske og kulturelle uttrykk»⁸⁵. Dette er noe jeg har reflektert spesielt rundt i arbeidet med denne oppgaven. Ved å benytte mitt begrensede kildeomfang har jeg ikke mulighet til å trekke slutninger, eller generalisere om fangstmenns natursyn utover de dagbøkene jeg benyttet, jeg har kun mulighet til å se på refleksjonene som er tilstedeværende i de dagbøkene jeg tar for meg. På denne måten blir man oppmerksom på kildens begrensede representativitet, men samtidig gjør analysen av dagbøkene at man kan følge tankeprosesser og se hvordan natursynet har manifestert seg ulikt i de forskjellige dagbøkene.

⁸⁵ Anne Eriksen, *Topografenes verden : fornminner og fortidsforståelse* (Oslo: Pax, 2007), 13

Fangstmennene

Hilmar Nøis, «Kongen av Sassen Bay» (1891-1975)

Hilmar Nøis ble født i 1891 på Andøya i Nordland som nest eldste sønn blant tolv barn. Han var 18 år da han dro på sin første fangstekspedisjon. Han reiste med sine tre onkler, Daniel, Martin og Johan. De lå i Grønfjorden og Colesbukta i Isefjorden hvor de fangstet rein og rev. I denne perioden fangstet Hilmar også tre måneder alene fra hytten i Colesbukta, og i biografien om ham som ble utgitt i 1953, står denne første innledende introduksjonen til fangstmannslivet som grunnleggende for hans videre virke. Det var en frihet og en uavhengighet han ikke hadde kjent på før.⁸⁶ Overvintringsfangst lå i familien, og hans tre onkler Martin, Daniel og Johan var alle fangstmenn. Senere ble også Hilmars brødre med i laget, samt hans sønn Johannes Kaps Nøis.

Nøis etablerte seg tidlig i Sassendalen allerede i 1914, etter hans onkel Daniel Nøis hadde vært på overvintringsfangst der i 1911. Fangstterrenget var regnet for å være et av de beste på Svalbard, med tilgang på både fugl, sel, rev, reinsdyr og noe isbjørn⁸⁷. Dette var nok også nøkkelen til hvordan han kunne holde fangsten gående i tunge tider, og videre helt til 1963, da han var 72 år. Han var en av fangstmennene med lengst fartstid, og også en av få som gjenopptok fangsten etter andre verdenskrig.

Nøis arbeidet både som innleid fangstmann, og som deltakende eller selvfinansiert reder i sin karriere. Deltakende reder betyr at den som finansierte ekspedisjonen også var med. Han fangstet også mye med familiemedlemmer, og etter hytten Villa Fredheim ble satt opp i 1924 hadde han også økonomisk sikkerhet til å leie inn andre for å røykte større områder. Fredheim var en av de største fangststasjonene på Svalbard, og har i dag stor betydning som kulturminne på øya. Avstanden til Longyearbyen gjør den til et godt besøkt turmål både for turister og fastboende.⁸⁸

Det er vanskelig å plassere når og hvordan kallenavnet «Kongen av Sassen» satte seg. Navnet kan ha sammenheng både med hans nærmest konstante nærvær på øygruppen og hans faste terreng i Sassendalen. Biografien hans kom ut i 1953, den solgte i 3000 eksemplarer og viser at Svalbard og fangstlivet var populære temaer som engasjerte. Nøis var en del av

⁸⁶ Odd Berset, *Hilmar Nøis, Storjegeren fra Svalbard* (Bergen: Eide, 1953) 20, 30.

⁸⁷ Gustav Rosnes, 1993: *Norsk Overvintringsfangst på Svalbard 1895-1940*, Norsk Polarinstitutt. S. 75-76

⁸⁸ Leif Johnny Johannesen, , *Villa Fredheim, Hilmar Nøis' fangststasjon og hjem*. (Sysselmannen på Svalbard, Miljøvernavdelingen, 2007) , 4

folkelivet på Svalbard, og er definitivt en av dem det har blitt skrevet mest om av fangstmennene på Svalbard.

Familien nevnes nesten ikke i dagbøkene. Nøis var gift to ganger, og hadde begge sine koner med på fangst. Først Ellen Dorthe fra 1913 til rundt 1925, da Ellen reiste ned til fastlandet med en av de første båtene. De hadde to barn, datteren Embjørg og sønnen Johannes Kaps som ble født i den gamle hovedstasjonen i Sassendalen i 1922⁸⁹. Familien ble bare nevnt to ganger i dagboken fra 1924-925, det er altså primært gjennom annen litteratur at jeg fant at hans kone og sønn var med på hele oppholdet.⁹⁰ I 1937 giftet han seg med Helfrid, sammen adopterte de Else-Marie under sitt opphold i Skottland under 2. verdenskrig. Helfrid nevnes ikke i dagboken fra 1938-1939, men i et supplement som Nøis skrev for å dokumentere dyreliv for Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser nevnes hun såvidt.⁹¹

Nøis nedtegnelser handlet hovedsakelig om værobservasjoner og isforhold, samt bevegelser og praksis i landskapet. Det var en mer skjematisk og mindre fortellende tone i mange av hans nedtegnelser sammenlignet med de andre fangstmennene. Av det jeg kan se i kildene skal Nøis også ha utført værobservasjoner for Store Norske Spitsbergen Kulkompani, og for Norges Svalbrd- og Ishavsundersøkelser

I dagbøkene sine var Nøis påpasselig med å merke seg været. Temperatur, vind, skydekke og nedbør var alle nøye registrert i alle dagbøkene i utvalget. Dette kan komme av at han rapporterte inn værdata til Store Norske Kullkompani. Han benyttet også notatbøker fra Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser (senere Norsk Polarinstitut) som ble supplert fangstmenn på Svalbard for å nedtegne data om dyreliv ute i felt og returnert.

Hilmar Nøis er representert med 4 dagbøker i oppgaven min: Dagboken fra 1923-24⁹² hvor han fangstet nordvest på Spitsbergen, i området Danskøya, Magdalenefjorden og Kvedfjordbukta sammen med sin bror Nils Nilsen Nøis og Rudolf Svendsen. Dagboken fra 1924-1925⁹³ viser at han dro med sin første kone Ellen, og deres da 2-3 år gamle sønn Johannes Kaps Nøis. Han dro tilbake til Sassendalen og arbeidet med byggingen av Villa Fredheim, som var hans hovedfelt og hovedstasjon gjennom i alt 14 sesonger av hans

⁸⁹ Kjell Fjørtoft, *Kongen av Sassen Bay: Fangstfolkene historie* (Oslo: Gyldendal, 1995), 87-88, Johannesen 2007:8-9

⁹⁰ Kjell Fjørtoft, *Kongen av Sassen Bay*, 87, Gustav Rossnes, *Norsk overintringsfangst på Svalbard*, 77

⁹¹ Gustav Rossnes, *Norsk overintringsfangst på Svalbard*, 78,

Hilmar Nøis, *Dagboksoppteignelser om dyrelivet på Stasjon Sassenfjord 1939, fra 19. februar til 30. april*, kopi av mikrofilm DAG-036, 28. mars 1939

⁹² Hilmar Nøis, *Sassen Bay*, avskrift av DAG-047.

⁹³ Hilma Nøis, *Dagbok oktober 1924 - mai 1925*, avskrift av DAG-049.

fangstkarriere. I 1926-1927⁹⁴ lå han også med hovedstasjon på Villa Fredheim, og med bistasjoner i Tempelfjorden og Billefjorden. Samme fangstterreng hadde han også i 1936-1937⁹⁵ sammen med Hans Skarsten. I den siste dagboken fra 1938-39⁹⁶ fangstet han også fra Villa Fredheim, i selskap med sin andre kone, Helfrid, sin sønn fra tidligere ekteskap Johannes Kaps Nøis, sin bror Edvin Nilsen Nøis og hans kone Anna, samt Albert Nilsen.⁹⁷

Arthur Oxaas (1888-1974).

Arthur Oxaas er, lik Hilmar Nøis, en av fangstmennene jeg har flere dagbøker fra (5 i tallet). Han ble født på Vågan, ved Svolve i Lofoten. Han var i likhet med Hilmar Nøis også en av de mer etablerte fangstmennene på Svalbard. Han førte også pennen i sin egen beretning: *Svalbard var min verden* fra 1955⁹⁸. På samme linje som Hilmar Nøis bidro både den konstante aktiviteten på øygruppen og biografien til å befeste Oxaas som en av «de store» norske fangstmennene ifra begynnelsen av 1900-tallet. Han hadde 29 fangstekspedisjoner bak seg da han la opp i 1947, både på Jan Mayen og flere steder på Svalbard, hvor han etter hvert etablerte et «fast» terreng i Nordfjorden, nord for Isfjorden med hovedstasjon på Kapp Wijk, ved innseilingen til Dicksonfjorden, og med bistasjoner sørvestover mot Kapp Thordsen, Skansbukta og nordover mot Dicksonfjordens indre del. Dette området tilbrakte han 9 overvintringer på, og hadde et mangfoldig utgangspunkt i fangsten både for rev, reinsdyr, kobbe, snadd (ringsel), egg og dun.

Oxaas hadde drevet med landbasert fangst siden 1905 da han som 17-åring overvintret med Petter Trondsen i Dianabukta på Edgeøya, sørvest på Svalbard, før dette hadde han helt fra 14-årsalderen vært på flere fangsttokt med skute til Ishavet. I 1936 giftet han seg med Anna, som ble med ham på hele 6 overvintringer. Under den store evakueringen fra Svalbard i forbindelse med 2. verdenskrig i 1940. ble begge sendt til England men returnerte etter freden kom i 1945. De hadde et par overvintringer frem til 1947 da Oxaas la opp, og ifølge Odd Bersets bok om fangstmannen Hilmar Nøis «byttet fangsthytta med en pølsebu i hjembyen».⁹⁹

Dagbøkene jeg fikk tak i er henholdsvis fra Dicksonfjorden i Isfjorden og sesongen 1923-1924¹⁰⁰, fra Flatehuken helt nord-øst på Spitsbergen, både for sesongen 1924-1925¹⁰¹ og

⁹⁴ Hilmar Nøis, *Overvintring på Spitsbergen 1926-1927*, avskrift av DAG-037

⁹⁵ Hilmar Nøis, *Dag bok for Hilmar Nøis, station Bjonahavn, 1936-1937*, avskrift av DAG-046.

⁹⁶ Hilmar Nøis, *Dagboksoptegnelser om dyrelivet på Svalbard og fangst i Sassenfjorden i tiden fra den 1/10 1938 til den 1/5 1939 : Klasbillenfjord Argrabugten i Storfjord*, avskrift DAG-045

⁹⁷ Gustav Rossnes, *Norsk Overvintringsfangst på Svalbard, 19,77-78*

⁹⁸ Arthur Oxaas, *Svalbard var min verden*, (Oslo: Aschehoug, 1955)

⁹⁹ Berset, *Hilmar Nøis*, 11, Fjørtoft, *Kongen av Sassen Bay*, 9.

¹⁰⁰ Arthur Oxaas, *Dagbok 1923-24 for Arthur Oxaas, 1923-1924*, kopi av mikrofilm DAG-043.

fra sesongen 1925-1926¹⁰². Jeg fant også dagbøker fra det som ble hans mer etablerte fangstterrenget på Kapp Wijk, henholdsvis fra overvintringene i 1936-37¹⁰³. Den neste dekket to sesonger, overvintringene 1937-1939¹⁰⁴ og den siste var fra 1939-1940¹⁰⁵.

Skriftlig uttrykte disse fangstmennene seg forskjellig. Hilmar Nøis førte ofte et oppsummerende og kort språk i sine nedtegnelser, og Oxaas var mer beskrivende og språket rikere. Arthur Oxaas skrev mer om sin kone i dagbøkene sine enn Nøis, og nevnte henne flere ganger. Første gangen hun ble nevnt var da de fortsatt var forlovet, i sesongen 1936-1937. De neste dagbøkene nevner også Anna, og det var ingen tvil om at hun var en kvinne som dro sitt lass. Hun ble ofte nevnt sammen med oppsummeringen av dagens gjøremål, både i forbindelse med røkting av feller og arbeid som hørte til hjemmesfæren.

Georg Bjørnnes, «Ishavets Münchhausen» (1886-1966)

Georg Bjørnnes var også en av de mer veletablerte fangstmennene på Svalbard. Hans «hjemmeterreg» var i Wijdefjorden på nord-vestlige Spitsbergen. Bjørnnes vokste opp på Senja, og begynte fangstmannstilværelsen i 1920 som fangstmann for en ekspedisjon utrustet av A. Hagerup og Hans Jensen, Tromsø. Laget var 8 mann sterkt og spredte seg i grupper på to over flere områder langs nord-veskysten av Spitsbergen. Siden ble det mange flere overvintringer på Bjørnnes. Han regnes også som en av de «faste», med sine 20 overvintringer. 8 av disse var på fangstterrenget i Wijdefjorden, og på 6 av disse var han helt alene.¹⁰⁶ Hovedstasjonen som han kalte «Villa Austnes», eller «Austfjordneset» som det kalles idag, har vært i aktiv bruk til fangst inntil 2011.

Bjørnnes fikk tilnavnet «Ishavets Münchhausen» fordi han var kjent som en skrønemaker og en god historieforteller. Han var en mann med lang erfaring og interesse for både fangst og forvaltning. Etter han endte sin fangstkarriere med 2. verdenskrig ble han en kjent figur gjennom intervjuer i pressen, og han holdt foredrag hvor han fortalte historier fra livet som fangstmann på Svalbard.¹⁰⁷

¹⁰¹ Arthur Oxaas, *Dagbog for fangstexpeditionen paa Fladthoek 1924-1925*, avskrift DAG-122.

¹⁰² Arthur Oxaas, *Fangstexpeditionen til Fladthoek, Spitsbergen, 1925-26*, avskrift DAG-123.

¹⁰³ Arthur Oxaas, *Dagbog fra Kap Wijk, Isefjord, for dosent Hoel ved Arthur Oxås 1936-1937*, avskrift DAG-044

¹⁰⁴ Arthur Oxaas, *Dagbok ført for dosent Hoel av Arthur Oxås : kap Wijk, Isefjord, Svalbard 1937-38, 1938-39*, avskrift DAG-041.

¹⁰⁵ Arthur Oxaas, *Dagbok fra Kap Wijk, Isefjord for dosent Hoel ved Arthur Oxaas 1939-1940*, avskrift DAG-042.

¹⁰⁶ Gustav Rossnes, *Norsk overvintringsfangst*, 139-140

¹⁰⁷ Kjell Fjørtoft, *Kongen av Sassen Bay*, 10

Georg Bjørnnes står for fem av dagbøkene i utvalget: en dagbok¹⁰⁸ fra overvintringen i Wijdefjorden i 1921-22 på det samme terrenget som han senere kjøpte hyttene i 1928. Dagboken inneholder også en tre-siders beretning om hans første overvintring fra 1920-1921. Sommeren 1921 dro ikke Bjørnnes lenger fra feltet enn til Ny-Ålesund i Kongsfjorden før han ble med på en ny overvintring. Ekspedisjonen foregikk på samme terreng i Wijdefjorden, og var fortsatt finansiert av A. Hagerup og Hans Jensen. Wijdefjorden skjærer nedover på kartet: fra Spitsbergens nordkyst og nesten direkte sørover mot kjernen av øya. Bjørnnes fangstterreng strakk seg langs hele fjordens østside. Bjørnnes skulle denne sesongen både fangste og sette opp annekasjonsskilt på vegne av «Jensen-Hagerup & Co». Neste dagbok¹⁰⁹ er også fra Wijdefjorden, denne gang fra sesongen 1927 til 1928, og denne gangen hadde han selv finansiert ekspedisjonen. Året etter, fra 1928-29¹¹⁰ var han igjen på plass på Svalbard, denne gang i Dunerbukta i Storfjorden på Spitsbergens østkyst. Da var han tilbake i Wijdefjorden, selv om han hadde lovet å ha sin siste overvintring tre år før. Men på grunn av dårlige tider og arbeidsledighet skrev han at han ble tvunget tilbake til Svalbard. Dagbokens nedtegnelser bærer preg av de korte, nærmest skjematiske innleggene som nevnt tidligere, men de er også brutt opp av lengre beretninger som strakk seg over flere dager. Disse lengre fortellingene omhandlet reisen opp fra Tromsø, turer han tok, blant annet et julebesøk til Longyearbyen, og en dramatisk bjørnejakt. En kilde som skiller seg ut er en lengre beretning¹¹¹ som Bjørnnes skrev om fangsts sesongen 1931-1932. Beretningen ble fortalt i en blanding av presens og fortid, med sporadiske datomarkeringer. Den begynner med «Så er jeg atter her i Wide Bay», og det kan antas at beretningen er skrevet gjennom fangsts sesongen, og avsluttet etter han kom tilbake til fastlandet sommeren etter, da den er signert 15. juni 1932 til slutt. Den har ikke formatet til en vanlig fangstdagbok, da værdata mangler helt, men dette er også den samme sesongen hvor Bjørnnes drev med meteorologiske observasjoner på vegne av Geofysisk institutt i Tromsø, disse ble notert separat og levert inn. Videre gjør kildene et hopp frem til 1937-1938 (DAG-119) da han atter var tilbake i Wijdefjorden på sitt eget terreng. Denne dagboken bar også preg av å være en samling av både lengre beretninger og kortere dagboknedtegnelser, slik som dagboken fra 1928-1929. I 1937/38-sesongen hadde han også

¹⁰⁸ Georg Bjørnnes, *Dagbok for Georg Bjørnnes fra overvintring i Widebay 1921-22*, DAG-114

¹⁰⁹ Georg Bjørnnes, *En overvintring i Wijde Bay, Nordvest-Svalbard 1927/28 av fangstmann Georg Bjørnnes, Tromsø*, DAG-115

¹¹⁰ Georg Bjørnnes, *Dagbok for fangstmann G.Bjørnnes fra overvintringen i Dunerbukta, Storfjorden, 1928/29*, DAG-113

¹¹¹ Georg Bjørnnes, *Dagbok av fangstmann Bjørnnes fra Widebay 1931-32*, DAG-111

skaffet seg 10 revesakser, som han trodde ville gi større utbytte enn lemfellene.¹¹² Forbudet mot fotsakser ble vedtatt på fastlandet allerede i 1932, men de var fortsatt i gjengs bruk til Viltforskriften for Svalbard og Jan Mayen ble vedtatt i 1979.¹¹³ Siste dagbok var fra sesongen 1939-1940, hvor han overvintret med Hilmar Nøis på fangstfeltet Wijdefjorden og Nøis hytter på Gråhuken. I denne dagboken utarbeidet han også en lenger forsyningsliste med fremtidige fangstekspedisjoner i tankene. Men dette ble dessverre Bjørnnes siste ekspedisjon. Da de avsluttet sin sesong og dro til Longyearbyen bestemte Bjørnnes seg for å selge sine fangsthytter og gi opp fangstlivet. Han mente han var for gammel, og ville slippe nye krefter til. Denne dagboken er også av en annen oppbygning enn de andre. Her er værobservasjonene samlet for seg selv bak i dagboken, og unntatt i selve dagbokteksten. Nedtegnelsene i seg selv er også mer fortellende, og mindre preget av den skjematiske formen som har blitt sett tidligere. Enkelte innlegg er datert, men mange steder ble datoen nevnt i teksten. Det var også oppsummerende tekster som strakk seg over flere dager, og flere lengre beretninger. Dagboken inneholder også en gjengivelse av salgskontrakten på hyttene, en oversikt over hvor mange som drev overvintringsfangst på de ulike terrengene vinteren 1939-1940, en bruksveiledning til hvordan man skulle behandle og oppbevare skinn, samt gjengivelser av noen brev mellom ham og Edvin Nilsen som kjøpte hyttene, og Hilmar Nøis.

Alfred Svendsen (1898-1993)

Informasjonsrikdommen er ikke like fremtredende for Svendsens del som for de tre foregående fangstmennene. Han var fra Finnmark og overvintret sammen med familie: broren Eldor og fetterne Rudolf og Einar Svendsen.¹¹⁴

Hos Norsk Polarinstittutt kan man finne 4 dokumenterte overvintringer fra 1926-1930 for Alfred Svendsen. Han oppholdt seg i Rekvika på østsiden av munningen til Wijdefjorden nord på Svalbard de to første sesongene, så videre til Lomfjorden på den mindre trafikkerte nord-øst siden av Spitsbergen. Den siste sesongen ble tilbrakt på sørsiden av Edgeøya, øya sør for Spitsbergen i øygruppen Svalbard. Bortsett fra de fire fangstdagbøkene har han også etterlatt seg en del fotografier. Dessverre gikk mye tapt under andre verdenskrig, men noen består enda. Han viet mest plass på aktiviteter og gjøremål i dagbøkene, men som regel med

¹¹² Georg Bjørnnes, (1937-1938): «Dagbok av Georg Bjørnnes fra overvintringe i Widefjord paa Salbard. 1937-38». S.1, 26

¹¹³ Forskrift om forvaltning av vilt og ferskvannsfisk på Svalbard og Jan Mayen: http://www.lovdata.no/cgi-wif/wifldles?doc=/app/gratis/www/docroot/for/sf/md/td-19780811-3765-002.html&emne=sakse*& [lesedato 8.12.12]

¹¹⁴ Ian Gjertz og Torbjørn Seerinsen. «Alfred Svendsen, fangstmann og fotograf» i *Polarboken 2001-2002*. (Oslo: Gyldendal, 2002), 60, Kjell Fjørtoft, Kongen av Sassen Bay, 154

et fortellende språk som gikk over flere linjer, hvor han signerte av dagen som hadde vært med «Alt vel Alfred S.».

Waldemar Hilbert Kræmer (1884-1947)

Waldemar Kræmer ble født i Tromsø i 1884, og dro ut med sin far på båt for første gang som elleveåring. Faren var islos for en engelsk lord, og Waldemar var med på turen. Han ble styrmann som 19-åring, og dro på sommerfangst i Svalbardsregionen. Han arbeidet også med observasjoner for Adolf Hoel, og det Danske meteorologiske institutt. I egenskap av å være styrmann la Kræmer hovedvekt på å fangste i sommerhalvåret fra båt, selv om han også hadde overvintringer. Av dagbøkene fra hans overvintringer var det kun den fra sesongen 1936-1937 som var tilgjengelig. Han fangstet i området Flatehuken på nord-vestlige Svalbard med hovedstasjon på det som tidligere het Kapp William, og senere i hytten «Sallyhamn» som han bygget i 1937 og kalte opp etter hans kone Sally. I alt hadde han 6 overvintringer her mellom 1935 og 1941. Han overvintret også i Bjørnehamna ved Magdalenefjorden i sesongen 1927-1928. For Waldemars del ser det ut som at han kom inn på fangstmanslivet gjennom å gå i faren Søren's fotspor. Det virker også som han trakk på sin fars erfaringer da han senere valgte området Flatehuken og Fuglehuken til fangst.¹¹⁵ Han døde i 1947 etter at skuten han skulle reise nordover med ikke klarte å navigere i stormen, og skuten ble drivende fastfrosset i isen i 9 måneder.¹¹⁶

Paul Bjørvig (1857-1932)

Paul Bjørvig var mest tilknyttet vitenskapelige ekspedisjoner i sin fartstid på Svalbard. Han var spesielt involvert i ekspedisjonene til den amerikanske polfareren Walter Wellman og fulgte ham flere ganger som vaktmann. Bjørvig er ikke nevnt som å ha blitt ansatt som fangstmann, selv om de hadde lov til å fangste på siden av vakttjenesten. Jeg har to nedtegnelser fra ham, og den ene er fra 1908-1909 da han overvintret som vaktmann for Walter Wellmanns ballonghus på Danskeøya på nordvestlige Svalbard med Knut Jonsen. Han opplevde også å miste sin fangstkamerat Knut som gikk gjennom isen. Den andre nedtegnelsen ble skrevet samme fangstsesong, og er titulert *Stile tanker om vinteren 1908-09 paa Spidtsbergen*.¹¹⁷ Dette var mer et vedlegg til dagboken, fortalt sammenhengende og helhetlig, og med kun sporadiske datomarkeringer. Beretningen ble skrevet fortløpende utover

¹¹⁵ Kræmer 1940:3, 26, 28

¹¹⁶ Kjell Fjørtoft, *Kongen av Sassen Bay*, 155-156

¹¹⁷ Paul Bjørvig. *Stile tanker om vinteren 1908-09 paa Spidtsbergen*, avskrift DAG-010.

fangstsesongnen, for som i Bjørnnes beretning bytter Bjørvig på å bruke presens og preteritum i nedtegnelsene.

Paul Bjørvig er kanskje særlig kjent for en annen episode som også utspilte seg på Danskeøyen. I 1898-1899 skulle han og Bernt Bentsen overvintre som vaktmannskaper, denne gangen også for Walter Wellmann. Her opplevde han at Berntsen ble dårligere, og til slutt døde av skjørbuk. Bjørvig hadde lovet Bentsen at han ikke skulle begrave ham, for å verne kroppen mot rovdyr. Det endte med at han la mannen i den delte soveposen, og der lå han til ekspedisjonen kom og hentet dem på vårparten. Walter Wellmann skrev selv en gripende beretning om hva han opplevde da han kom og fant Bjørvig ved graven de hadde brukt som overnatting. Mannen var rolig, og tilsynelatende helt i orden. Bjørvig hadde fortalt at han hadde deklamert dikt høyt for seg selv for å bevare sinnet.¹¹⁸

¹¹⁸ Norsk Polarhistorie: Paul Bjørvig, <http://www.polarhistorie.no/personer/Bjorvig,%20Paul> Oppsøkt 14.4.13

Fangstterrengene på Svalbard

For å gi et innblikk i hvor de ulike fangstmennene oppholdt seg ved overvintringene har jeg inkludert et kart. Kartet over fangstfeltene er tegnet opp av Gustav Rossnes for Norsk Polarinstitutt med utgangspunkt i områdebeskrivelser fra dagbøker og litteratur¹¹⁹. Feltene er stipulert med utgangspunkt i hvilken geografisk utstrekning de ulike hovedstasjonene med bistasjoner kunne drive fangst. Han spesifiserer at delelinjene i innlandet ikke ble hevdet i samme grad som delelinjene mot kysten, fordi det var primært i kystområdene at fangst ble drevet. Avgrensingene i innlandet er tatt med av karttekniske hensyn.¹²⁰

Primært skjedde fangsten langs kysten på nord-vest siden av Svalbard. Fangstdagbøkene stammer fra overvintringer i følgende fangstfelt: Hilmar Nøis fangstet primært i Sassendalen (12), i 1924-25, 1926-27, 1936-37, 1938-39 og i 1939-40. Ellers fangstet han i vestre Wijdefjorden (27) i sesongene 1922-23 og 1923-24. Artur Oxaas fangstet primært i Nordfjorden (15), eller på Kapp Wijk som han omtaler stedet i dagbøkene. Her fangstet han i 1923-24, 1936-37, 1937-38, 1939-40, og i 1925-26 var han på Flathuken(24). Georg Bjørnnes hadde sitt hovedfelt i Østre Wijdefjorden(28), hvor han fangstet i 1921-22, 1924-25, 1927-28, 1931-32, 1937-38, og i 1939-1940. I kildene mine hadde Bjørnnes også en overvintring i Agardhbukta (32) i 1928-1929, hvor han hadde hovedstasjon i Dunèrbukta. Alfred Svendsen hadde kun fire dokumenterte overvintringer, tre av dem har jeg med i oppgaven. Han overvintret på Verlegenuken (29) i 1927-28, Lomfjorden (30) i 1928-29, og på Kvalpynten(37) på Edgeøya i 1929-30. Den ene dagboken jeg har fra Waldemar Kræmer er fra en overvintring i Flatehuken (24) i 1936-1937. Paul Bjørvig fangstet i 1908-1909 fra fangstfeltet Magdalenefjorden(23) med hovedstasjon i Virgohamna på Danskøya.

¹¹⁹ Rossnes, *Norsk overvintringsfangst på Svalbard 1895-1940*, 12

¹²⁰ Rossnes, *Norsk overvintringsfangst på Svalbard 1895-1940*, 12-13.

Fig. 5. Fangstfelt på Svalbard.

01 Sørkapp	13 Tempelfjellet	25 Biskayerhuken	37 Kvalpynten
02 Søndre Hornsund	14 Pyramiden	26 Woodfjorden	38 Kapp Lee
03 Nordre Hornsund	15 Nordfjorden	27 Vestre Wijdefjord	39 Barentsoya
04 Calypsofeltet	16 Bohemanfeltet	28 Østre Wijdefjord	40 Palanderbukta
05 Midterhuken	17 Alkhornet	29 Verlegenuken	41 Murchisonfjorden
06 Braganzafeltet	18 St. Jonsfjorden	30 Lomfjorden	42 Nordkapp
07 Lågneset	19 Forlandet	31 Kapp Payer	43 Rijpfjorden
08 Kapp Linné	20 Kongsfjorden	32 Agardhbukta	44 Kapp Leigh Smith
09 Grøn fjorden	21 Krossfjorden	33 Kvalvågen	45 Kong Karls Land
10 Colesbukta	22 Kapp Mitra	34 Hedgehog	
11 Adventdalen	23 Magdalenefjorden	35 Hopen	
12 Sassendalen	24 Flathuken	36 Negerpynten	

Kapittel 3: Å være fangstmann, med naturen som produksjonslandskap

Å snakke om hvordan et menneske tolker naturen tar utgangspunkt i menneskets møte med landskapet. Gjennom å knytte natursynet til praksis er det også viktig å fremheve at natursynet ikke på noen måte er statisk, men knyttet seg til den kontekst det oppsto i. Ved å rette bruke fangstpraksis som inngang til dette, retter jeg blikket mot fangstmannens daglige liv og virke, og hvordan dette påvirker deres tilnærming til landskapet. Hvordan knyttet fangstmennene sammen landskap og praksis for å på best måte mestre landskapet? Fangstprosessen handlet på mange måter om å få størst mulig utbytte, og samtidig balansere forholdet mellom risiko og trygghet. Hvordan påvirket dette natursynet? For å svare på dette har jeg tatt utgangspunkt i hvordan fangstmennene knytter sammen landskap og praksis i dagbøkene sine, og hvordan naturen tolkes gjennom dette.

For å begynne analysen har jeg lyst til å gi et dypere innblikk i fangstprosessene, for å kunne gi et rammeverk for oppgaven. Det var store variasjoner fra fangstmann til fangstmann, både hvor de geografisk befant seg, og hvilke økonomiske forhold som lå til grunn for deres opphold. Ellers varierte det også hvilke fangstmuligheter de hadde, både gjennom beliggenhet, erfaring og om de fangstet alene eller sammen med andre, og så videre. Jeg vil derfor mer skissere noen fellestrekk som kan bidra til et rammeverk for den videre drøftingen.

Alle kildene mine begynte fangstekspedisjonen i Tromsø. Her holdt flere redere til, pelshandlere og utrustere som sørget for finansiering av fangstekspedisjoner mot brorparten av fangstutbyttet. Det mest fordelaktige var å reise med båt fra Tromsø i sommermånedene, for så å ankomme Svalbard mens det var lite is i farvannene. Dette var viktig, spesielt om fangstmennene skulle fangste nord på Spitsbergen, da mye av nordsiden var utilgjengelig store deler av året på grunn vanskelige isforhold. Men det var også her at det var størst forekomst av isbjørn og større forekomster av sel og rev, så dette var attraktive jaktterreng til tross for kulde og vanskelig adkomst. Båtene ble enten kjøpt av fangstekspedisjonen, eller så kunne fangstmennene kjøpe seg plass med en annen skute som skulle samme vei, enten det var kullfrakt, fangstskute eller turistbåt. Det beste var naturligvis å eie sin egen skute, da fantes det muligheter til å være mye mer fleksibel i forhold til fangst og fangstterreng. Skuten ble satt opp på land over vinteren, for ikke å bli ødelagt av isen. På veien til fangstterreng valgte mange å stoppe for å jakte eller sanke dun, dette kunne gi litt ekstra fortjeneste eller proviant.

Majoriteten av fangstmennene hadde en slags forventning om hvor de skulle fangste på Svalbard, men mange opplevde at de måtte endre disse planene, enten på grunn av dårlige isforhold eller at andre fangstmenn allerede hadde slått seg til på terrenget.¹²¹ Dette ble det mindre av etter Svalbardloven av 1925 trådte i kraft, da det ble større regulering og eiendomshevd på fangstterrene. Waldemar Kræmer opplevde imidlertid dette da han begynte fangstsesongen på Kapp William på Svalbards nordkyst. Da ankom Kyrre Sørensen og en kamerat. De undersøkte om Kræmer hadde tatt sitt fangstterreng i besittelse den sesongen, og hadde planer om å fangste der om ikke dette var tilfelle. Dette forteller litt om mangel på offentlig regulering, og hvor vanskelig det var å verne om egne verdier og investeringer om ikke eieren selv var tilstede. Den som bygget hyttene på terrenget hadde på sitt vis en hevd, men om han valgte å ikke benytte seg av terrenget en sesong, kunne hyttene leies ut til andre fangstmenn.¹²² Georg Bjørnnes fortalte at han hadde leid ut terrenget sitt i Wijdefjorden til Hilmar Nøis for sesongen 1928-29, men at Nøis hadde funnet to andre fangstmenn på feltet, og hadde måttet reise igjen.

Ved ankomst til et nytt potensielt fangstterreng ble flere elementer observert, tilgang på dyr, ferskvann og rekved/kull/brennstoff var vesentlig. Om terrenget virket gunstig ble det satt opp fangsthytter og etablert terreng med feller. Som regel fantes en hovedstasjon med flere tilhørende bistasjoner, og for å bedre kunne utnytte større landområder ble jaktlaget noen ganger delt, slik at fangstterrenget hadde flere hovedstasjoner med tilhørende bistasjoner. Materialene som ble brukt var gjerne delvis samlet fra andre hytter som var blitt passert på veien til fangstfeltet, ellers kunne materialene være medbrakt fra fastlandet. For at utnyttelsen av terrenget skulle utføres på en mest mulig hensiktsmessig måte, ble som regel ikke bistasjonene plassert lenger enn en dagsmarsj fra hovedstasjonen. Om feltet allerede hadde blitt benyttet til fangst tidligere, og var etablert med hytter, ble disse gjerne reparert og tatt i bruk, enten med eller uten den opprinnelige byggherrens kjennskap.

Da hyttene var etablert var det på tide å tenke på selve fangsten. Tilgangen på byttedyr varierte fra terreng til terreng, og også fra år til år. På grunn av dette var det viktig for fangstmannen å ha flere ben å stå på. Høsten og vinteren gikk med til rype-, reinsdyr- og revefangst, våren tilhørte selfangst. Isbjørnen var ofte et mer sporadisk byttedyr på grunn av dens ekstensive vandringsmønstre, men den ble fangstet hele året. Det samme ble diverse fugl, både til mat for fangstfolket og åte for feller og selvskudd. Gjennom hele perioden ble de

¹²¹ Alfred Svendsen, *Dagbok for Alfred Svendsen : Svalbard 18/8-28 - 29/7-29*, DAG-067, 18. august 1928

¹²² Waldemar Kræmer, *Dagbok Fangst ekspedisjon år 1936-1937 Kap Williham Svalbard*. DAG-020, 1. oktober 1936

samme byttedyrene fangstet, og metodene bar lite preg av endring, til tross for økt regulering av fangstmetoder. Bruk av gift og fotsaks ble ulovlig allerede i 1932.¹²³

Isbjørnen ble i hele perioden fangstet med selvsquddskasser og gjennom jakt med skytevåpen, mens reven ble tatt i burfeller, lemfeller eller fotsaks. Det fantes to typer rev: begge er varianter av fjellreven (*Alopex lagopus*). Den hvite polarreven var den mest vanlige, men det fantes også blårev. Denne var stålblå i fargen og sjeldnere enn den hvite polarreven, og var også mer verdt, og derfor mer ettertraktet. De mest utbredte fellene ser ut til å ha vært lemfeller. Disse var enkle i konstruksjonen: en treplate med flere tunge steiner oppå, satt sammen av drivved, ble støttet opp av pinner, med et åte festet i den ene pinnen. Når reven dro til seg åtet falt lemme ned og klemte reven ihjel uten å ødelegge pelsen. Selvsquddskassene var laget spesielt for bjørnen, og besto av en avlang kasse plassert på bukker, i hodehøyde for isbjørnen. Inni kassens fremre del var et hull, og inni hullet var åte satt på en pinne med en streng i seg. Strengen var tilknyttet avtrekkeren til et gevær som var montert med løpet mot åtet inne i kassen, som trakk av når bjørnen trakk i åtet.

Fangstmennene jeg undersøkte holdt seg hovedsakelig på vestkysten av Svalbard hvor bjørn var mindre vanlig, og reven var hovedfangsten, det var derfor få utplasserte selvsquddskasser. Hver kasse krevde også et våpen, en Krag Jørgensen ble foretrukket i hele perioden fordi den ble regnet som driftssikker i kulden. Dette gjorde kassen dyrere å sette opp enn lemfellene som ble laget utelukkende av materialer som fantes på stedet. Dette var også et viktig poeng, da reven ble ansett for å være veldig var for lukter, og at man derfor måtte sørge for å lage fellene av drivtømmer, siden dette ikke ville skremme reven. Unntaket var saksefellene som ble medbrakt fra fastlandet. Annen jakt skjedde med skytevåpen, enten det gjaldt fugl, rev, rein, bjørn eller sel. Revefangsten var langt på vei den mest tidsintensive, men tiden brukt til og fra feller gagnet også annen fangst da det også var muligheter å se etter spor, og jakte på andre dyr. Selvsqudd, feller og revesaks var alle passive fangstredskaper. Folklorist Marit Anne Hauan har skrevet mye om fangstlivet på Svalbard, og fremhever hvordan fangstredskaper forutsetter økologisk kunnskap om landskap, topografi og dyreliv. Denne kunnskapen var erfaringskunnskap som betinget et nærvær i landskapet, og var noe som ble tradert fra de mer erfarne fangstmennene til de mindre erfarne fangstkameratene.¹²⁴

¹²³Forbud mot fotsaks trådte i kraft i 1932, men flere fangstmenn benyttet seg av det de kalte revjern, eller revesaks, med unntak av Georg Bjørnnes er det vanskelig å vurdere om det dreide seg om fotsaks eller lovlige dyresaks.

¹²⁴ Marit Anne Hauan, «Svalbard –det lovløse landet eller den organiserte allmenning» i *Norveg* (nr 1, årg. 36, 1993), 101

Revefangsten med lemfeller startet gjerne i september/oktober, eller så snart fangstmennene observerte at hamskiftet fra sommer- til vinterpels var ferdig. Noen begynte tidligere med «faldfelder» og «kassfelder»¹²⁵ og holdt reven fanget inntil hamskiftet var ferdig for på denne måten å sikre best mulig pelskvalitet og pris. Fangstmann Paul Bjørvig skrev fra fangststasjonen i Virgohavna at de hadde klart å lokke rev til hovedstasjonen ved å legge ut åter, «men pelsen er enu dårlig så vi skal ikke begynde at fange for 1ste november».¹²⁶ For å sikre flest mulig rev i terrenget ble gjerne terrenget «matet», det vil si at det ble lagt ut kjøttrester slik at reven ble vant til å finne mat i området, og dermed i større grad gikk på fellene. Spesielt ble dette gjort rundt hovedstasjonen. Da kunne fangstmennene holde øye med pelsutviklingen, og samtidig ha håp om å lokke til seg andre dyr, som isbjørn og fugl.

Når pelsen var tilstrekkelig fin kunne fangsten begynne med feller og jakt. Det samme prinsippet gjaldt ved fangstsesongens avslutning. Når revens mørkere og tynnere sommerpels begynte å komme i mai/juni ble fangstsesongen avsluttet, og alle feller slått ned. Isteden ble det fangstet sel og kobbe for skinn og spekk fra tidlig på våren til midtsommer når den ynglet på fastisen i fjordene. Den var gjerne sky, og derfor vanskelig å få på skuddhold. Det beste var dermed å kunne fangste fra båt, dette tillot at jegeren lydløst kunne bevege seg over vannflaten, samt at det ga fangstmannen mulighet til å kamuflere seg bak båtripen og derfor være «usynlig». Dette gjorde at perioden fra mars til april var preget av mye venting og speiding etter gunstige isforhold, slik at båten kunne tas ned fra vinterlagring på land og settes på fjorden. For mye is kunne skade båten, og ville også gjøre det vanskelig å komme frem.

Ved fellefangst kunne dyrene være gjennomfrossen før fangstmannen kom frem til dem. Dermed måtte dyrene tines opp før pels og hud kunne fjernes og dyrene flås. Men de kunne også oppbevares ute over lengre tid, uten at det gikk ut over kvaliteten på kjøtt og pels. Etter dyrene ble flådd ble skinnen gjerne saltet og lagt i tønner i påvente av frakt.

Den nærmest skjematisk dokumentasjonen av det å drive fangst er et gjennomgående trekk i kildene. Dette viser natursyn basert på produksjon, ikke ulikt det som kan spores i Arne Lie Christensens definisjon av den førindustrielle bondens landskapssyn. Det *produksjonslandskapet* som Christensen skriver om i sin bok *Det norske landskapet*¹²⁷, er sterkt knyttet til kunnskap om praksis, om dyreliv og planter hadde som funksjon å få bonden til å *mestre* landskapet og å dermed optimalisere produksjonen. Både bonden og

¹²⁵ Bjørvig, DAG-009, 5. oktober 1908

¹²⁶ Kræmer, DAG-020, 21. oktober 1936

¹²⁷ Arne Lie Christensen, *Det norske landskapet. Om landskap og landskapsforståelse i et kulturhistorisk perspektiv.* (Oslo, Pax, 2002)

fangstmannen skapte sin levevei av landskapets ressurser, og begge to måtte *se* naturen og lære seg *tegnene*, for på best mulig måte mestre landskapet. «Produksjonslandskapet» er derfor sentralt i tolkningen av landskap og natur, men der hvor den førindustrielle bonden fokuserte på sjølberging, lå fokuset hos fangstmennene i større grad i kroner og øre.¹²⁸

«Det å være fisker i dag har gått fra å være en livsstil til å bli et yrke.» skriver Arne Lie Christensen.¹²⁹ For fangstmennene var yrket også en livsstil, som de i liten grad kunne forflytte seg fra når de var på overvintring. De befant seg i små fangstlag hvor dynamikken måtte fungere for at jobben skulle bli gjort, og de skulle få best mulig utbytte. Akkurat det siste var viktig, fordi alle fikk lik part av utbyttet, uansett hvor mye de arbeidet. Georg Bjørnnes skrev ut arbeidsavtalen mellom fangstkameratene i dagboken:

Det er enighet oss imellem at eventuelt overskudd skal deles i 3 tre likestore parter, hvorav hver av oss får en part. Skulde noen av oss komme tilskade, bli syk eller måske dø, tilkommer det ham eller hans efterladte, fuld part av nettofangsten, likesom de friske eller overlevende er pliktig til å ta vare på hans efterlatenskaper.¹³⁰

Alfred Svendsen stipulerte også hva fangstlaget hadde blitt enig om ved å presisere i dagboken at «I tilfelle sykdom eller dødsfald, blir vedkommende å oppebære sin fulde part av turen, like fuldt som en av de andre deltakere.»¹³¹ Dette uttrykte en organisering og bevisstgjøring på gjensidige forpliktelser og solidariteten i fangstlaget, og kunne gi en form for trygghet til deltakerne. For gifte fiskere eksisterte det livs og skade-forsikring fra 1909, betingelsen for utbetaling var at den avdøde eller skadede var gift, men uten mulighet til å forsørge, så forsikringen var til for å ivareta de etterlatte.¹³² Det fantes ikke forsikringer for fangstmenn, men det var vanlig å ordne at de etterlatte fikk den avdødes part. Utbyttet som ble delt var det som var igjen etter alle utgifter for transport og utstyr, og rederens andel hadde blitt trukket fra.

Alle fangstmennene bidro til det endelige utbyttet, og alle fikk tildelt fastsatte parter uansett hvor mye de hadde bidratt til det endelige resultatet. Forpliktelsene fangstmennene hadde ovenfor hverandre gikk dermed på å arbeide, og å gjøre deg fortjent til sin part av utbyttet. Sosial regulering innenfor fangstlaget var en del av mestringen av landskapet, og kretset rundt kjerneverdier om broderlighet og deling. Alle medlemmene i fangstlaget var

¹²⁸ Christensen, *Det norske landskapet*, 233-234, John Seymour, *The Ultimate Heresy*. (Bideford, Devon : Green Books, 1989)13

¹²⁹ Christensen, *Det norske landskapet*, 75-76

¹³⁰ Bjørnnes, DAG-116, 1

¹³¹ Svendsen, DAG-068, 12. august 1929.

¹³² (Fulsås, *Havet, døden og vêret*, 110

dermed gjensidig avhengige av hverandre for økonomisk utbytte. Arbeidsmoralen var en sosial reguleringsmekanisme, og slurv ble ikke tolerert. Beskrivelser av konflikter i fangstdagbøkene var en god kilde til å sette denne arbeidsmentaliteten på spissen. Waldemar Kræmers fangstkamerat Harald Jensen hadde ifølge Kræmers fangstdagbok en rekke negative egenskaper, og etter en uheldig episode der Harald hadde mistet lett båten deres på sjøen, oppsummerte Kræmer følgende i en gjengivelse av dagens hendelser:

Fangst tapes hver dag når man ikke har orntlig båt, å været har da været storartet siden Harald mistet båten, som før nevnt er det ikke av min type det er en ussel kammerat og ha ilt på sådanne turer en man på 22 år oppfører sig som en tuvunge, idag skulde jeg ordne med proviant som Harald skulde ha med til Rødebay, i morgen til min forbauselse får jeg se at han har lit sig på og spist av Rosinerne Korinterne Blandet frukten sviker Chokoladen og saften som vi skal ha til matlavning for 10 mnd. tur. Jeg spør da hvad skal dette bety og om han tror det er handel her i nærheten og sier at jeg er da nøyd å låse ned alt når du er slik en ussel kar, først kaster du båten bort og gjør os matløs for fugel og kobbe kjød og så begynner du og spise op frugten som vi skal ha til suppe og diser [dessert], det kunde man ha ventet av en tyvunge men ikke av en voxen kar på 22 år [...] og her oppe gjelder det at være gode kammerater men ikke usle kammerater alt skal deles broderlig.¹³³

Dette var alvorlig, og irettesettelsen tyder på at for Kræmer var latskap, tyvaktighet og korttenkthet av de verste egenskaper en fangstmann kunne ha. Disse sto i kontrast til -og det som verre var – *motarbeidet* kjerneverdiene for et fangstlag, som ifølge Kræmer sentrerte rundt «at være gode kammerater» og «dele broderlig». Denne solidariteten gjaldt ikke bare proviant og utstyr, men også arbeid og tunge bærer. Det viktigste var å være arbeidsvillig, og ikke ta snarveier. På denne måten opparbeidet man tillit hos fangstkameratene.

Risiko og kontroll: å mestre landskapet.

Georg Bjørnnes rasjonaliserte sitt valg om å fangste alene i introduksjonen til sin dagbok fra en overvintring på østsiden av Wijdefjorden (Nord-Vest Spitsbergen) i 1927-1928.

Jeg er fuldt opmerksom på at en overvintring alene et så utsatt sted som Widje Bay, vil utsette ens helbred, viljestyrke, mot og nervesystem for en hård påkjenning, men jeg tror dog å ha de aller beste chanser for å komme mig skadeløs fra dette foretagende, forutsat at intet forutset inntreffer. Ti for det første er jeg godt utrustet med proviant, lesestof, geværer, ammunisjon, medisin, brensel, og klær. For det annet har jeg overvintret alene engang tidligere, nemlig i Sydgate nede ved Danskeøen vintere 1925-26. For det tredje er jeg godt kjent her i Widebay fra 2 tidligere overvintringer, nemlig i årene 1922-23 og 1924-25. For det fjerde er det meget sansynlig at det kommer

¹³³Kræmer, DAG-020, 27. oktober 1936

overvintrende fangstfolk i Claus Andersens fangsthytte på vestsiden av Wijdebay til vinteren. Isåfald kommer jeg til å treffe kollegaer etter nyåret, når isen er frossen over bayen. Sluttelig vil jeg også overvintre alene fordi det lønner sig bedre og fordi det er mere spennende og eventyrligere. Jeg føler allerede blodet flyte raskere gjennom årene, likesom jægernaturen i mig allerede er våknet og dermed gir jeg mig med godt humør Spitsbergen i vold.¹³⁴

Bjørnnes var klar over risikoen ved å fangste uten hjelp fra et fangstlag. Han påpekte at han var tryggere på grunn av tre faktorer: «Ti for det første er jeg godt utrustet med proviant, lesestof, geværer, ammunisjon, medisin, brendsel og klær». For det andre hadde han også tidligere *erfaring* både med å overvintre alene (i Sydgatt, Danskeøya 1925-1926) og med selve fangstområdet Wijdefjorden hvor han hadde overvintret to ganger før (1922-1923, 1924-1925). Den tredje faktoren han påpekte var at det «meget sandsynlig» også ville være andre overvintrende fangstmenn i en annen hytte på den andre siden av fjorden, og han ville dermed ikke være fullstendig alene, men hadde kanskje muligheten å komme seg til folk om noe skulle skje.

Etter å ha gjort rede for sine gode forutsetninger den forestående fangstsesongen 1927-1928, la Georg Bjørnnes til noe som også veide tungt hva gjaldt motivasjon for å returnere til enda et år med fangst, denne gangen alene: Det var «mer spennende og eventyrligere. Jeg føler allerede blodet flyte raskere gjennom årene, likesom jægernaturen i mig allerede er våknet og dermed gir jeg mig med godt humør Spidsbergen i vold.»¹³⁵

Dette henpeiler på to elementer av naturbegrepet: på den ene siden var «jægernatur» noe primalt som tilhørte menneskets opprinnelse og var noe annet enn det siviliserte mennesket. På den andre siden henspeilte dette begrepet også på naturen som en del av mennesket, slik som for eksempel i begrepet *human nature* som Peter Coates bruker i sin bok «Nature» (1998). Her legitimeres «jægernatur» som en del av mennesket fordi det var *naturlig*, et kall fra naturen som allerede var tilstede i Bjørnnes, og som han responderte til da han reiste tilbake til en ny fangstsesong.¹³⁶

Etter å ha gjort rede for sine gode forutsetninger den forestående fangstsesongen, la han til noe som også veide tungt: at det også vil lønne seg bedre økonomisk å fangste alene, men kanskje aller mest at det er «mer spennende og eventyrligere. Jeg føler allerede blodet

¹³⁴ Bjørnnes, avskrift DAG-115, 4

¹³⁵ Bjørnnes, avskrift DAG-115, 4

¹³⁶ Coates, *Nature*, 2,5.

flyte raskere gjennom årene, likesom jægernaturen i mig allerede er våknet og dermed gir jeg mig med godt humør Spidtsbergen i vold.»¹³⁷

Her trekker Bjørnnes inn eventyret, spenningen, det å være herre over egen fortjeneste og å selv kunne styre seg uten påtrykk fra andre mennesker. Denne friheten som lå til grunn for «Jægernaturen» var noe annerledes, noe ble vekket av dette landskapet og den verdenen som Svalbard representerte. Appellen hadde flere sider: spenning, eventyr, å kunne tjene til livsopphold og potensiell stor økonomisk gevinst var alle store motivatorer for å gi seg «Spidtsbergen i vold». Det var i det hele tatt en flersidig tilknytning som innebar å være fri, men samtidig fanget.

Det var en åpen risiko for både dårlig utbytte og at noe kunne skje. Om sesongen gikk dårlig og man ikke fikk utbetalt nok penger, da var man potensielt tvunget til å søke seg nytt arbeid med en gang man kom tilbake til fastlandet, eller å stille som fangstmann for enda en overvintring. Bjørnnes var denne og de neste sesongene jeg har kilder fra selvfinansiert, og det var også Arthur Oxaas og Hilmar Nøis. De stod da som redere for egne ekspedisjoner, og måtte selv stå for eventuelle tap om ikke fangsten gikk som planlagt. Makten over eget liv var kanskje nærere som fangstmann enn som funksjonær, fri fra tung moralsk bagasje og overvåkende blikk, men samtidig bundet av usikkerheten som kom ved å ikke ha en sikker inntekt.

Risiko er tett knyttet til det å ha kontroll over sin egen situasjon og sine egne omgivelser. Narve Fulsås tar for seg nettopp dette i sin bok *Havet, døden og været, Kulturell modernisering i Kyst-Noreg 1850-1950*. Her gjør han rede for hvordan industrialiseringen og moderniseringen endret menneskers praksis i landskapet, og hvordan dette påvirket deres landskapsforståelse. Han trakk spesielt frem hvordan motoriseringen av fiskeflåten og tilgang på værvarsel endret fiskernes forhold til naturen ved at den ikke lenger representerte en trussel i like stor grad som tidligere¹³⁸. Trusselen ble redusert ved at man i større grad kunne forutsi været ved hjelp av vitenskapelige meteorologiske ekspertsystemer, og at man fikk mer driftssikre motorer som gjorde ferdsel lettere også i dårlig vær. Driftssikkerhet, og det at man kunne *stole* på ekspertsystemene, gjorde at følelsen av kontroll økte. Dette førte også til at fiskerne ikke lenger trengte å lene seg i like stor grad på tradisjonell kunnskap om naturen, værtegn, vind- og seglings forhold når de ferdes på havet, og dermed skjedde en gradvis overgang fra det tradisjonelle til det moderne natursynet.

¹³⁷ Bjørnnes, DAG-115, 4

¹³⁸ Fulsås, *Havet, døden og været*, s.84-86, 155-156

I og med at båtene ikke ble særlig benyttet i fangstperioden på feltet, ble de også sjelden omtalt i stor grad i dagbøkene. De ble gjerne nevnt i dagbøkene på reisen nordover, og i forbindelse med oppsetting til vinteren og preparering for hjemreise, men ikke i stor grad. Waldemar Kræmer hadde skaffet seg motorbåt til sesongen 1936-1937, men han benyttet den ikke i selve fangstperioden mer enn til og fra fangstfeltet etter endt sesong. På returveien sørover reiste han innom dunvær og samlet ærfuglegg og -dun. Dette er ikke sikkert han hadde fått gjort om han hadde blitt hentet. Hilmar Nøis kjøpte også motorbåt, den første i 1920, men den forliste dessverre på vei til fangstfeltet, og den omtales ikke i dagboken. Han hadde skaffet seg en ny da han dro på fangst i 1923-24, men som hos Kræmer ble den kun benyttet til transport til og fra feltet. I de senere dagbøkene, da han lå i Sassenfjorden på det som ble hans faste terreng, brukte han båten om våren og sommeren for å ta seg frem mellom Longyearbyen og fangstfeltet når isforholdene lå til rette for det. Om vinteren måtte han fortsatt sette opp båten på grunn av is, men da benyttet han hundeslede eller ski for å komme frem. På denne måten etablerte han seg nesten hele året på Svalbard, og dro til fastlandet sporadisk. Til selfangst og kortere reiser benyttet fangstmennene lettbåter, som de gjerne dro på slep til feltet, og som lett kunne tas opp på land. Hunder ble benyttet som trekkyr av både Nøis og Paul Bjørvig, og kunne lette børen betraktelig om fangst skulle fraktes eller drivved skulle hentes til hyttene. Hundeslede gjorde det også lettere å reise over lange strekninger om vinteren, og for Nøis var dette en mulighet til å være i hyppigere kontakt med Longyearbyen.

Svensen hadde motorskøyten «Olaf» på overvintringen i 1927-28 på Verlegenhuken, og på overvintringen i Lomfjorden året etter. Den ble satt på land over vinteren for å ikke skrus ned av isen, så den var ikke i drift i perioden de var på fangstfeltet. Det viste seg å være en fordel å ha egen båt ved ankomsten til et nytt og uetablert fangstterreng. Ved å disponere egen transport var man mye bedre disponert for å selv kontrollere hvor man ønsket å ha bistasjoner og føre på land forsyninger. Om fangstmennene ble transportert til feltet sent på sommeren, var det spesielt nord på Spitsbergen, fare for at transportbåten kunne fryse inne, derfor var de snar om å reise sørover igjen. Med egen båt hadde fangstmennene også frihet til selv å velge når de skulle reise fra fangstfeltet våren etter, noe som økte muligheten til å strekke ut fangstperioden. Den største påvirkningen motorisert båtferdsel har hatt for fangstmennene i denne sammenhengen blir da at fangstmennene selv fikk kontroll over og mulighet til å forflytte seg til og fra fangstterrenget. Den økte selvstendigheten ga dem også bedre tid til å ruste opp og å finne seg til rette på terrenget slik de ønsket.

Fangstmennene på Svalbard hadde ikke tilgang på værvarel. Av alle fangstmennene var det kun Arthur Oxaas og Hilmar Nøis som skrev at han hadde anskaffet seg radio. Nøis

nevnte den første gang i 1936, og Oxaas anskaffet seg en i 1937.¹³⁹ Dette innebar heller ikke at han hadde tilgang på lokale værvarsel, kun temperaturavlesninger for Longyearbyen, så i denne forstand hadde ikke værtjenesten betydning. De var dermed avhengige av å selv observere og vurdere været. De fleste hadde med seg termometer, og Paul Bjørvig, Alfred Svendsen, og Georg Bjørnnes nevnte barometer. Bjørvig og Bjørnnes nevnte også vindmåler.

Det som har vært nevnt før, men som kan understrekes i denne sammenhengen er at alle fangstmennene noterte værobservasjoner i dagbøkene sine. Temperaturmålinger, isen og dens bevegelser på fjorden, skydekke, vind, eventuell nedbør, og hos enkelte var barometerstand også nøye observert og notert. Fangstmann Bjørnnes nevnte i et dagboksnotat at «Jeg hadde tenkt å gå en orienteringstur til Agardbukta, men da barometeret stod så usedvanlig lavt, fryktet jeg for snestorm og utsatte turen.»¹⁴⁰ På denne måten kan man si at værobservasjonene skapte en bro mellom risiko og trygghet ved at fangstmannen kunne få en slags kontroll over landskapet gjennom nøye observasjon og kartlegging av værforhold i dagbøkene. Jeg har tidligere pekt på hvordan det å skape *sted* gjøres gjennom tilegnelse av et rom¹⁴¹. Dette vil si at fangstmennene «gjorde seg kjent med», eller tilegnet seg landskapet og været, og noe av denne tilegnelsen kan man se i værobservasjonene i dagbøkene. Gjennom kjentgjøring fikk man også en økt følelse av kontroll gjennom at været og landskapet ble «beregnelig» og målbart. Bjørnnes fortalte også om tryggheten som teknologien kunne gi ham når han beveget seg i landskapet:

Jeg startet imorges kl. 6 på min lange fjeldtur til Saksefjord. Efter en oppstukken kurs n.n.vest gikk jeg op efter Ulvebræens søndre side. Luften var nogenlunde siktbar. Efter 5 timers marsj passertes Wallenberg-toppen som raker ca. 1,000 m. o. h. og alltid er dekket med evig sne og is. På det høieste punkt av min rute ble jeg plutselig innhyllet i tett tåke, men takket være mitt lommekompass holdt jeg retningen nøiaktig.¹⁴²

Det skiftende været på Svalbard var en utfordring, og i forbindelse med bevegelse i landskapet var fangstmannen spesielt sårbar. Bjørnnes bevegelser ble veiledet av kompasset, gjennom at han staket ut kursen og forholdt seg til himmelretningene. Han brukte også sin egen kunnskap om terrenget i kombinasjon med kunnskapen om himmelretningene som kompasset ga.

¹³⁹ Oxaas, avskrift DAG-041, 11. september 1938

¹⁴⁰ Bjørnnes, avskrift DAG-113, 1. oktober 1928

¹⁴¹ Tuan, *Space and Place*, 79

¹⁴² Bjørnnes, avskrift DAG-113, 10. september 1928

En episode fra mars 1932 viste hvor stor fare man kunne være i om man ikke kunne orientere seg. Han var på vei til Kapp Ross (Roosneset) i Woodfjorden på nordsiden av Svalbard, for å besøke fangstmann Hilmar Nøis, men på veien ble han utsatt for dårlige værforhold og hadde ikke med kompass.

Efter hvert begyndte desværre tåken at bli tættere og efter 4 ½ timers marsj var det kun en eneste utvei tilbake nemlig at returnere tilbake efter mine egne spor: ti at fortsætte turen uten den mindste orientering ville være altfor risikabelt, man blir da uvægerlig at gaa i ring uavladelig ind til man stuper av utmattelse. Men da jeg hadde gått tilbake efter mine egne spor i en time, letet tåken saa meget at jeg atter kunne se Renlandet som for syntes at være ganske nært. Men straks efter tætnet tåken til igjen, jeg kunne dog holle retningen nogenlunde ved at ta peiling av storsene efter hvert som de dukket frem av tåkehavet i marsjretningen.¹⁴³

Uten kompasset navigerte Bjørnnes kun ved hjelp av sansene og kunnskapen han hadde om landskapet. Forsinkelsen som tåken forårsaket gjorde at han valgte en annen, og kortere rute mot en annen hytte som han ønsket å søke ly i. «Allikevel bestemte jeg mig til at gaa indover mot Stationsøyene fordi veien var kortere, atter et utilgiveligt feilgrep av mig som kunne ha faat skjæbnesvangre følger».¹⁴⁴ Han var klar over at han hadde utsatt seg for risiko, for mørket innhentet ham før han kunne finne hytten, og da han endelig hadde funnet den, hadde han gått i 19 timer. Kontrasten mellom de to sitatene viser hvilken praktisk påvirkning teknologien kunne ha for en fangstmann. For Bjørnnes var faren ved å ikke kunne orientere seg nærliggende, og da måtte han stole på sin egen kunnskap for å komme seg i trygghet. Han gikk tilbake samme vei som han kom mens han så etter kjennetegn i landskapet, og da han endelig gjenkjente Rensdyrlandet (Reinsdyrflya), som lå på andre siden av fjorden, brukte han de store isfjellene i fjorden som kjennemerker for å holde riktig retning. Dette illustrerer at erfaringskunnskap var en viktig del for fangstmannens trygghetsfølelse i landskapet. Denne kunnskapen bygget på erfaring i landskapet som ikke kunne ha kommet fra et kartblad. For å navigere ved å bruke kjennetegn i landskapet må man også kjenne til hvordan landskapet ser ut når man selv var plassert i det.

Et sidespor som er verdt å nevne i forbindelse med risiko og kontroll, er gudstro. Paul Bjørvig var den eneste av fangstmennene som nevnte Gud i sin dagbok. Han signerte sine nedtegnelser med «Alt vel Gud med mig» eller «Alt vel Gud med os», men kanskje viktigere, ble gud også nevnt når han reflekterte over sin egen tilværelse, noe man kan se i flere av sitatene. En av de mest markerte var kanskje det han skrev da han i mai 1909 mistet sin

¹⁴³ Bjørnnes, *Dagbok av fangstmann Bjørnnes fra Widebay 1931-32*, avskrift DAG-111: s. 25-26

¹⁴⁴ Bjørnnes, DAG-111, 26

fangstkamerat som gikk gjennom isen da de var på vei hjem langs landkallisen etter å ha vært på jakt. Landkallis er den isen som legger seg fast langs sjøkanten, som en flat «vei» av is som går langs vannet. På grunn av lave temperaturer og tele, kan den holde seg frosset lenge, og var praktisk å bevege seg på fordi den var flat, og gjorde at man kunne komme fortere frem langs sjøkanten istedenfor å følge terrenget, spesielt når det fortsatt var snø på bakken. Landkallisen kunne være skummel fordi den kunne befinne seg flere meter over vannet, og det var vanskelig å vite om den var sikker, nettopp i en slik situasjon gikk Paul Bjørvig's fangstkamerat Knut Johnsen gjennom. Da Bjørvig fikk hentet tauet som lå lenger borte, var Johnsen allerede forsvunnet i sjøen. Bjørvig skrev den påfølgende kvelden i dagboken sin at:

Ja det var et tungt øyeblik. Har jeg været en fire a fem mettre lenger frem haar vi været gaaen bege to og ingen har vist vor det har bleven av os, dog Gud være tak som skaante mig denne Gang og, kunde jeg bare take ham for alt som han har skaant mig for. Det er nu anden Gang jeg ser min kamerat ende sine dage her paa ishavet, men dette var dog verre en da Bentsen døde paa Frans Josefs land, dog Guds veie er ikke vore.¹⁴⁵

Ved traumatiske opplevelser var det godt å kunne støtte seg til noe, slik som Bjørvig gjorde her. Narve Fulsås snakker i sin bok om hvordan folkelig religiøsitet på slutten av 1800-tallet kunne være sterk i kyststrøkene, og troen på at ulykker var et resultat av «Herren gir og Herren tar» var en måte å håndtere risikoen og bearbeide tap¹⁴⁶. Det var også en måte å overføre kontroll til Gud: «Gud være tak som skaante mig». Han henviser også til at ulykkene var Guds vilje gjennom «Guds veie er ikke vore». Både Arne Lie Christensen og Fulsås forbinder denne tankegangen med perioden fra midten av 1800-tallet til begynnelsen av 1900-tallet som var begynnelsen på den kulturelle moderniseringen i Norge¹⁴⁷. Bjørvig var et menneske av denne tiden, og han levde som fiskerne i Fulsås studie fra Nord-Norge: tett på landskapet og elementene.

«Natur» ble sjelden nevnt ved navn i dagbøkene, unntakene er Bjørnnes «jægernatur» som i så over, men også Paul Bjørvig brukte begrepet i sin dagboknedtegnelse fra vinteren 1908-1909 da han skrev:

Her er ret nogsaa interessant og see om vinteren for dem som interesserer sig for naturen. Naar Land og vi er isbelagt og Himlen staar i Nordlysragt men saa naar stormen og mørket Hersker da er det mindre triveligt.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Bjørvig, avskrift DAG-009, 19. mai 1909

¹⁴⁶ Fulsås, *Havet, døden og været*, 46-47

¹⁴⁷ Christensen, *Det norske landskapet*, 209

¹⁴⁸ Bjørvig, avskrift DAG-010, 25

I Bjørvigs sitat knyttes naturen til landskapet, nordlys, vær og mørke. Naturen blir noe estetisk, «noe som er interessant og se», men tilskuerperspektivet blir ikke passivt, for Bjørvig påpeker også at «naar stormen og mørket Hersker», at naturen ikke er rent passiv i sin estetikk, men at den også «Hersker», og har sider som «stormen og mørket» som eksisterer utenfor menneskelig påvirkning og kontroll. Bjørnnes brukte naturbegrepet i sin nedtegnelse for å si noe om mennesket og hans tilknytning til naturen, men Bjørvig omtalte naturen som tilknyttet landskapet, noe som sto utenfor mennesket.

Økonomisk sårbarhet og økonomisk natursyn

Arthur Oxaas tok på vårparten i 1939 et oppgjør med fangstsesongen som hadde vært, da han, hans hustru Anna Oxaas, Alfred Paulsen og Harald Wallum fangstet i Nordfjord, en del av Isfjorden på den vestlige delen av Spitsbergen. For å illustrere frustrasjonen og den økonomiske sårbarheten fangstmennene opplevde, og spesielt de som finansierte sin egen fangstekspedisjon har jeg valgt å gjengi flere sitater fra den samme perioden. Man kan ane frustrasjonen i Oxaas dagboksnotater under. 23. april oppsummerte han fangsten med at det ikke ble noen fortjeneste

Ja noen fortjeneste er det ikke i det hele taget, men man må jo noe jøre for at leve. Man får trøste sig med at der er en masse mensker som har det værre. Det er alltid en mager trøst, men den er da der i allefall.¹⁴⁹

En uke senere hadde han gått enda nærmere inn i situasjonen og sett at han ville ende med tap.

Vi har i det hele 56 ræv, derav 3 Blåræv. Mange av disse skind er klaket og mindreværdige. Med de priser som er, vil det give et dårligt resultat, så jeg vil nok komme meg på – siden.¹⁵⁰

En måned senere, i juni, hadde ikke kobbefangsten gitt utslag, så han så seg nødt til å si opp de to fangstmennene Alfred Paulsen og Harald Wallum som han hadde hatt med i håp om å få dekket et større fangstterreng. «Da det ikke er gået etter forventning, og isen ødelagte kobbefangsten, er jeg nødsaget at lade de 2 mann reise ned snarest. Vær dag koster jo penger i form av hyre og kost.»¹⁵¹ De økonomiske problemene fortsatte, og 1. august kom han med et hjertesukk om fangstfolkets inntjeningsforhold i allmennhet:

¹⁴⁹ Arthur Oxaas , avskrift DAG-041, 23. april 1939

¹⁵⁰ Arthur Oxaas , avskrift DAG-041, 30. april 1939

¹⁵¹ Arthur Oxaas , avskrift DAG-041, 1. juni 1939

Salgsforholdene er umulige. Storkobbe er omtrent usælgelig. Vit Ræv er betalt med en jennemsnittspris av 35 og 40 kroner. Vordant da de som er fri for blårev skal klare utgiftene, ja det er det?¹⁵²

Anna og Arthur Oxaas reiste nordover til Magdalenefjorden denne sommeren, for å se om de kunne bøte på den dårlige inntjeningen ved å selge suvenirer og gjenstander som de hadde laget selv til turistene. Over vinteren hadde de sydd noen selskinnsvester og småvesker, samt at de hadde med seg noen reveskinn. De ble satt i land ved Magdalenefjorden og bodde i telt, og tok da imot turistskipene som gjorde strandhogg i fjorden. Utbyttet ble en del tyske mark og den del dollar, pund, og islandske kroner, men ikke overveldende mye. Oxaas sa selv om turen:

For vort vedkommend var dette et forsøk for at se vordant det artet sig, og vad slags jænstander som egnet sig best her oppe. Jeg tror Kongsfjorden er den beste fjord for Turisthandel, men billigt må alt være. Jeg har jo en hytte der, så jeg får se var jeg senere finder på.¹⁵³

Ved å ha hytter hadde man muligheter, og ved å være selvstendig hadde man også muligheten til å være fleksibel i forhold til hvordan man arbeidet. Med oppholdet hadde han og kona fått med seg viktige erfaringer for å potensielt øke inntjeningen andre sesonger.¹⁵⁴

Et annet eksempel kom fra sesongen før, da Oxaas i mai så over sin situasjon og bestemte seg for å forsøke å skifte terreng. Fangstsesongen sto på hell den 21. mai 1937 og han konkluderte med at «Da det er gået så dårligt må jeg prøve at komme mig til Finlandsøierne. Det blir vel så mange om dem at det bliver bom der og, men må prøve.»¹⁵⁵ Her viste Oxaas igjen hvordan fangsttilværelsen var preget av usikkerhet og midlertidighet. En måned senere i juni hadde han fått en ny mulighet: «Da Bergmesteren skal have kok for en måneds tid tager jeg denne job.»¹⁵⁶ På denne måten kan overvintringen utvise den nærmeste formen for permanens han hadde i sin tilværelse, det sto klart hver sensommer, og muliggjorde et levebrød.¹⁵⁷

De mer garvede fangstmennene arbeidet gjerne med markedets lunefullhet mer i mente, og foretrakk gjerne å spe på fangsten med ekstra arbeid i bosetningene i mørketiden da fangsten var vanskeligere, eller om sommeren, da pelsen til dyrene de jaktet ikke var salgbar. Paul Bjørvig nevnte i november i 1908 at de hadde bestemt seg for å legge ned en del av

¹⁵² Arthur Oxaas , avskrift DAG-041, 1. august 1939

¹⁵³ Arthur Oxaas , avskrift DAG-041, 22.juli 1939.

¹⁵⁴ På grunn av andre verdenskrig ble desverre dette den siste fangstsesongen til ekteparet. Det var kun Hilmar Nøis og hustru Helfrid som fortsatte etter krigen av fangstmennene i kildeaterialet mitt.

¹⁵⁵ Oxaas, avskrift DAG-044: 21. mai 1937

¹⁵⁶ Oxaas, avskrift DAG-044:4. juni 1937

¹⁵⁷ Oxaas , avskrift DAG-044, 4. juni 1937

fangstfeltet på grunn av mørketiden. De fangstet på Danskøya, nord-vest på Svalbard, og hadde oppsatt en del feller ved Smeerenburg på Amsterdamøya nord for Danskeøya hvor de opphold seg : «vi har nu lagt ned di felderne for nu er det saa mørgt at vi bryder os ikke om at ro over naar vi ikke kan kome over ver dag er det ikke stort nytte i det».¹⁵⁸ Dette var et overveid valg fra Bjørvig sin side. Dårlig sikt betød også at man ikke hadde oversikt over isforholdene, så å ro over ville være desto mer risikabelt. Å fangste i mørketiden kunne også være problematisk fordi man også måtte fange kjøtt til åtepinne på fellene. Som regel var dette rype, som ble jaktet med hagle eller rifle og dette kunne være vanskelig på grunn av sikt i overskyet vær, når månelys ikke kom frem. Både Bjørnnes og Svendsen omgikk denne problemstillingen ved å bruke lommelykt: «Jeg var idag en liten tur og gik. Jeg hadde lykten med og så en mengde Rype spor, og jeg skjöt en det er vel første gang i historien at nogen har været på rypejakt med lygt.»¹⁵⁹ skrev Svendsen i 1928. Bjørnnes måtte også tilpasse seg etter forholdene og i 1939 var også han på rypejakt med lommelykt:

Det er nu saa mørkt om dagene at det er umuligt at skyte. Jeg går derfor jagt efter rypa når det er klart måneskinn; og i overskyet vær skyter jeg rype i skinnet av en håndløgt som jeg bærer med mig. Det har virkelig lykkedes at skyte flere rype på den måten dermed har jeg til enhver tid ferskt agn til saksene.¹⁶⁰

Både gruvearbeid og hyre på båt var muligheter hvor rekrutteringen til stadighet var åpen, og arbeidsperioden fleksibel i forhold til fangstsesongen. Fangsttilværelsen kunne virke appellerende for mange fordi den representerte en form for frihet, nettopp fordi man var selvdrevet. Man var også sikret et livsopphold i fangstperioden, siden provianten og utstyret var medbrakt, og fersk kjøtt kunne skaffes på stedet. Fangstmannen Paul Bjørvig var i motsetning til de andre fangstmennene ikke selvredet, altså selvfinansiert i sin fangstekspedisjon i 1908. Han var ansatt primært som vaktmann for et ballonghus på Danskøya nord på Spitsbergen, men han hadde mulighet til å fangste ved siden av. Bjørvig sammenlignet sårbarheten ved å være uten fast arbeid i Tromsø, mot å være fangstmann på Svalbard:

her er nu mørgt og storm men vi faar være glad som har tag over os og mad nok vi sliper at gaa og høre efter arbeide for at faa noget til at leve af som vi maa jøre jeme paa Tromsø og altfor mangan gang faar vi gaa jem ijen uden at vi hat tjent til et brød, nei da er det bra her borte for her maa man have med sig jeme fra som man skal bruge,

¹⁵⁸ Bjørvig, avskrift DAG-009, 4. november 1908

¹⁵⁹ Svendsen, DAG-067, 10. desember 1928

¹⁶⁰ Bjørnnes, avskrift DAG-118, 25

og vist man har stasjoner i nærheten av Rendaler kan man jo faa sig Renkjød, vist ikke faar man jelppe sig med Bjøren eller kobe kjød naar man er saa heldig at faa noe av den slags.¹⁶¹

Det viktige for Bjørvig i dette sitatet er arbeidet, og friheten til å klare seg selv og være uavhengig i et hardt arbeidsmarked. I dette sitatet berøres ikke risikoer og negative sider med fangstlivet, men mentaliteten om at man skulle nøye seg med lite, og arbeide for sitt eget livsgrunnlag var ledende.

Bjørnnes bestemte seg i desember 1928 for å dra til Longyearbyen etter en periode med dårlig fangst. Han skrev i dagboken samme dag som han hadde fattet beslutningen at:

Jeg er klar over at det å gå fra Storfjord til Adventfjord på denne tid av året er forbu det med betydelig resiko, men ensomheten føles, særlig når jeg ikke har noget arbeide å slå ihjel tiden med, så trykkende at jeg av to onder velger det minste.¹⁶²

Bjørnnes presenterte herved to sider av hvorfor det var godt å kunne benytte seg av arbeidstilbud i Longyearbyen over vinteren, det ene var at fangsten på grunn av mørketiden sank til et minimum, og det andre var ensomheten og mangelen på menneskelig selskap. Motivasjonen for flyttingen var dels økonomisk men også sosial. Han tok en vurdering, og valgte å reise selv om han var bevisst på risikoen det medførte. Han fikk seg arbeid i funksjonærmessen, og bestemte seg for å bli i Longyearbyen til mørketiden var over og han kunne gjenoppta fangsten. Han reiste tilbake 17. februar og gjenopptok fangsten, som deretter tok seg kraftig opp. Han var heldig og fikk flere isbjørner, og kunne forlate feltet allerede 19. april.

For å i størst mulig grad være sikret en inntjening etter sesongen, og på denne måten hindre å være økonomisk sårbare, var det viktig for fangstmennene å bruke sin kunnskap og erfaring om landskapet for å maksimere inntjeningen og sikre seg et mangesidig næringsgrunnlag. Dette gjorde de gjennom å differensiere fangsten: de som hadde tilgang og mulighet samlet egg og dun, sånn som Oxaas gjorde i 1923 da han var på vei til fangstfeltet Nordfjorden i Isfjorden.¹⁶³ Det var også vanlig å fangste sel og kobbe om våren. Da brøt isen opp langs fjordene og sel, kobbe og fugleliv trakk til iskantene.

Fangstmennene reflekterte også over egen fangstpraksis i landskapet, og hvilken påvirkning dette hadde på naturen. Bevaring av dyrearter og opprettholdelse av fangstreguleringer i fangstsesongen var ikke på grunn av et *økologisk natursyn*, hvor naturen

¹⁶¹ Bjørvig, avskrift DAG-010, 11

¹⁶² Bjørnnes, Avskrift DAG-113, 30

¹⁶³ Oxaas, kopi fra mikrofilm DAG-043, 1. juni 1923

selv skulle ivaretas på sine egne betingelser, men heller gjennom et *økonomisk natursyn*, hvor naturen skulle forvaltes for å kunne opprettholde menneskets virksomhet i det.¹⁶⁴

Geværet var alltid med, i tilfelle en jaktmulighet skulle by seg. Waldemar Kræmer var i sin dagbok fra sesongen 1936-1937 brysk mot sin unge kollega Harald, da han i mars la igjen geværet på en av bistasjonene:

Ja det er dårlige ungdommer som ikke klarer og bære geværet om de har en Ransel på 16-18 kg pakning. Det er ikke meget jagt iver for på en sådan vei kunde man treffe både på rev og Bjørn, så det er en skandale og ha sadanne Jagt kammerateer samens med sig, her oppe.¹⁶⁵

Dette illustrerte hvor viktig det var for Kræmer å kunne utnytte de fangstmulighetene som meldte seg, som jeg har vært inne på tidligere. Dette hadde for Kræmer også klar sammenheng med hva det ville si å være fangstmann, og å kunne dra lasset med sine kamerater og fortjene sin part i utbyttet. Fangstmannens næringsgrunnlag var ganske bredt, det skulle ikke bare fanges rev og pelsdyr, men også fugler og sel til åte på fellene og matauk til fangstfolk og hunder. Kræmer nevnte også isbjørnen, og for mange av fangstmennene på vestkysten var ikke isbjørnen et vanlig syn. Den holdt mest til på østkysten, og var en vandrer som sjelden holdt seg til ett terreng. Derfor var det desto viktigere for Kræmer som holdt til på vestkysten å kunne være klar om muligheten bød seg.

Geografen Yi-Fu Tuan beskriver grunnen til at mennesker kan ha en velfungerende gruppedynamikk var at man var samlet om et felles mål: for fangstmennene var dette overlevelse og størst mulig fangstutbytte. Samtidig eksisterte det også en høy arbeidsmoral og fokus på aktivitet og virksomhet. Men, om en person i gruppen ikke delte disse målene, og gjerne sløvet av eller ikke dro lasset, så kunne vedkommende bli marginalisert. Det var gjennom dette felles målet om godt utbytte, og et felles arbeidsideal at tilhørighet til fangstlaget ble kommunisert og reproduisert.

For å maksimere fangsten måtte fangstmennene ha nærhet til landskapet gjennom tilstedeværelse og kunnskap, slik at man hadde mulighet til å bruke de ressurser landskapet hadde å tilby. Å kunne fangste mange ulike arter innenfor samme fangstområde betød flere ben å stå på og flere ressurser å ta av, og større potensiell fortjeneste, selv om pelsprisene var dårlige. Som nevnt tidligere ga fangst og handling i landskapet erfaring, og gjennom å oppnå en bredde i kunnskapen kunne fangstmannen oppnå større kompetanse og dermed potensielt

¹⁶⁴ Coates, *Nature*, s. 143-144

¹⁶⁵ Kræmer, DAG-020, 7. mars 1937

større økonomisk resultat.¹⁶⁶ Ved å ha sansene åpne gjennom å observere spor, lytte etter fuglesang, revebjeff eller andre lyder, hadde fangstmannen mulighet for å skape en jaktsituasjon. Det samme var å bevege seg, ikke bare i landskapet, men også på isen og i sjøen. Kunnskapen trengtes også for oppsetting av feller, gjennom å for eksempel kjenne til hvor i landskapet fellen ville ha størst virkning, eller å vite hvordan man skulle føre terrenget for å tiltrekke rev.

Waldemar Kraemers tidligere nevnte fangstkamerat Harald mistet lettbåten de skulle benytte på våren 1937 ved et omstridt ulykkestilfelle tidligere på høsten, og Kræmer ga et ganske utvetydig uttrykk for konsekvensene dette ville få for fangsten den kommende våren: Den 15. oktober kom Harald tilbake til hovedstasjonen på Kapp Wiliam etter et besøk på bistasjonen ved Sverdrupfjellet og fortalte at han:

Har mistet båten, Alfred rodde mig til Fairhavn og dem fortsatte med det samme til Mont Sverdrup [Sverdrupfjellet] Er du gal sier jeg, har du mistet båten og ødelagt sesongen for mig. [...] Ja nu står vi fint i det ikke får vi fange rev på Fuglebaynesset, Fugeløen Hvitøen og Fuglesang [Øyer nord for Kapp William] ikke får vi fanget kobbe og ringsel så det blir nu og være uten kjød og fugel, vi har nu bare så vit fugel at vi får på revfelle i Rødebay og nu her i terrenget men jeg skal nu forsøke om jeg får til en liten båt av di borene som vi har.¹⁶⁷

Dette innskrenket både fangstterrenget og dyrene som kunne fangstes. Spesielt sel- og kobbefangsten på vårparten hadde potensialet til å redde et heller magert fangstresultat på rev over vinteren. Båten ga også større tilgang til ferskmat, ikke bare selkjøtt, men også sjøfugl var lettere tilgjengelig fra båt. Isbjørnforekomsten var i perioden 1900-1940 sporadisk over hele vestkysten, og ikke mangfoldig nok til å kunne basere en hel fangstsesong på, til tross for gode priser og etterspørsel. På vårparten, da sel og kobbe kom til iskantene og selfangsten egentlig skulle ha begynt, noterte Kræmer i dagboken at «fangst sees stadig så vi har nu tapt for fler hundre kroner jeg er sikker på at har vi had båt skulde vi har had 25-30 tøner spæk og en 400-500 kg Storkobhud og mange Ringsæl».¹⁶⁸

Dette skrev Waldemar Kræmer 25. april 1937, mens de satt landfast og reparerte båten sin. Han så ut over fjorden og så ikke bare et yrende dyreliv på isen og i havet, men også tap av fortjeneste. Her ble begrepet «fangst» brukt for å betegne dyrelivet. Det er et godt eksempel på et økonomisk natursyn som preget fangstkulturen. Kræmer sammenlignet dyrelivet direkte med kroner og øre, samtidig som han transformerte dyrene om til

¹⁶⁶ Christensen, *Det norske landskapet*, 233

¹⁶⁷ Kræmer, avskrift DAG-020, 15. oktober 1936

¹⁶⁸ Kræmer, avskrift DAG-020, 25. april 1937

økonomiske produkter som tønner med spekk og «Storkobhuder». Dette økonomiske natursynet viser tydelig hvordan refleksjonene rundt landskapet illustrerte det som et tydelig produksjonslandskap, hvor ressursene var i sentrum. På samme måte som en bonde med et hjertesukk kunne betrakte en moden kornåker gjennom en regnbygge, umulig å høste, betraktet Waldemar Kræmer her en potensiell inntekt som gikk til spille, og som ikke ville kunne «høstes» slik han ønsket.

Spenningen mellom produksjonslandskap og rekreasjonslandskap kom tydelig til syne i Paul Bjørvigs dagbok fra 1908, da de var ankommet fangstfeltet, og var begynt å forberede seg til fangstsesongen. De lå på Danskeøya, helt nordvest utenfor Spitsbergen, og turistbåter pleide å ha ilandstigning på vei til eller fra Magdalenefjorden som var et kjent turistmål.

Om Eftermiddagen den 16de august straks efter at Thalia gik kom Andenæs med 30 turister og nu bar det løst ijen paa same maade en og anden dram fik vi og saa vi var paa et godt mod men det bliver vel længe for at vi faar noget at densort naar turisterne er reist, Andenæs gik om aftenen herfra, og da kom Kjølva med Proviant og kul vi arbeidet hele naten for at vi fik det op paa Fjeren, for den skulde straks daa til Rødebai med Hogstad [Fangstmann, min anm.], vi var nu urven og søvnig atpaa alt dette turen, men saa kom Neptun og Haral [Turistskuter, min anm.] med en hel del turister og da kom der en svemling i land og han syntes at vi havde det saa urydig nede paa Fjæren da vi ikke havde vundet at faa opbringt det som Kjølva loset, jeg gav ham lidt kjæft og det havde han godt av. Jeg fik viden høre at han var Deriktør for det Bergenske Dampskibselskab men never min[d] dem gik om aftenen herfra saa nu er vi fri for mere af den sort i aar.¹⁶⁹

Her er det illustrert et tydelig møte mellom to ulike natursyn. «Deriktøren» representerte for Bjørvig et estetisk natursyn hvor last og annet som lå på stranden var «urydig», en forstyrrende anomali i hans forventninger til det estetiske landskapet. For direktøren skulle naturen være estetisk tilfredsstillende, og skjermet for menneskets rot og uorden. Bjørvigs natursyn kommer gjennom som en motsetning til dette. Han etablerte sitt syn på direktøren nettopp ved å kalle ham en «svemling». Direktøren hadde tydeligvis ikke forstått at det handlet mer om den pågående arbeidsprosessen – om funksjonalitet og produktivitet – mer enn den estetiske, «pene» naturen. For Bjørvig var *turistene* anomalien og det forstyrrende elementet i landskapet. På denne måten representerte møtet mellom fangstmannen og direktøren også et møte mellom to ulike natursyn på samme sted: et økonomisk og et estetisk/emosjonelt natursyn. Det lå to ulike forventninger til landskapet som stammet fra to ulike utgangspunkt: arbeid/økonomisk gevinst, og fritid/rekreasjon. Som turist var direktøren i

¹⁶⁹ Bjørvik, avskrift DAG-010, 5

landskapet i kraft av rekreasjon og fritid. Bjørvig var der for «at leve selv og forsørge sin familie», altså for å kunne produsere et livsgrunnlag for seg selv og sine nærmeste.¹⁷⁰

Olle Hagmann trekker frem det viktigste kjennetegnet av det moderne natursynet som skillet mellom konsum og produksjon. Produksjonslandskapet sto for den økonomiske utviklingen, og muliggjorde av den andre formen for landskap: rekreasjons- og forbrukslandskapet. Hagmann hevder videre at rekreasjonslandskapet «idealt sett är opåverkad av människan». som setter den uberørte naturen i sentrum. Dualismen mellom produksjon- og rekreasjon ble i fangstmennenes tilfelle ikke en fysisk forflytning mellom for eksempel arbeidsplassen og hytta, men heller en *endring i handling*. Naturen, været bestemte i stor grad hva som var fritid. Å være værfast var en anledning til å kunne ha fritid, selv om det da var snakk om «å få tiden til å gå».¹⁷¹

Paul Bjørvig fortsatte sin observasjon om turister etter enda en ilandsstigning, hvor motsetningene kom kanskje enda klarere frem:

Jeg tror ikke Turisterne er rigtig for naar dem komer i land er dem rigtig vild antagelig har dem mindre lyst at være paa Søen. Dem var op i en dyngge av gamelt jæren som vi har ligende her og der fandt dem nogle rustede Hestesko som dem tog med sig. Damerne med sine vide hansker rodet jennem jernet saa hanskene var rød av rust dem havde fint vei, men dem skulde have været her om vinteren i den mørke tid naar stormen blæser paa det beste og snefaaket er saa tæt at man maa skufle sig frem da tror jeg dem har længtet til Syden og blidere steder.¹⁷²

Her er det turistene som blir «villmenn». Det som for turistene blir kuriosa og souvenirer er for fangstmennene skrammel. Denne bemerkningen berører også naturbegrepet gjennom å stille natur og kultur i et motsetningsforhold til hverandre. I Bjørvigs øyne var turistene som tidligere nevnt anomalien i landskapet, som i sin egentlige rolle representerte siviliserte mennesker, med «sine vide hansker». Men i møte med naturen, i form av «en dyngge av gamelt jæren» blir de transformert til villmenn i jakten på å få med seg en suvenir. Per Bjørvig reverserte gjennom denne refleksjonen rollene, og fangstmannen ble dermed den siviliserte, som på avstand betraktet de «primitive», irrasjonelle turistene. Skrothaugen var en del av landskapet både for turistene og fangstmennene, men for fangstmennene var den avlagte gjenstander de ikke hadde bruk for. For damene var det souvenirer, en del av stedet som de kunne ta med seg. Han fremhever også kontrastene i landskapet gjennom å fortelle om «den mørke tid», og forteller gjennom sitatet hvordan vinteren er fangstmennenes tid, den tilhører ikke turistene, for de ville nok «længtet til Syden og blidere steder».

¹⁷⁰ Bjørvig, avskrift DAG-010, 6

¹⁷¹ Hagmann, *Bilen, naturen och det moderna*, 87

¹⁷² Bjørvig, avskrift DAG-010, 5

Forvaltningsperspektiv og fangstvirksomhet

Under overvintringen i 1928-1929 var Georg Bjørnnes i Longyearbyen i desember og januar. Her kom det ham for øret at Erling Enoksen og Arnfeldt Pedersen fra Balsfjord hadde slått seg ned i hyttene hans ved Wijdefjorden. Da han i 1931 dro opp til Wijdefjorden for å overvintre var «tyvfangerne borte, men han gjorde seg følgende tanker om Svalbard:

Fra Arilds tid har Svalbard været bedragtet som allemanns land. Kom man sig bare dit aa var man utenfor loven, som for mange føles som en tvangstrøje, og kunne gi sig frie tøjler og la naturen gaa over optugtelsen, der behøvede man ikke gjøre forskjell paa mit og dit, paa fredet og ufredet vildt. Skal lover og fredningsbestemmelser for fremtiden respekteres paa Svalbard, saa maa det efter min mening bruges skarpere midler end hittil.¹⁷³

De hadde også benyttet gift skrev han i dagboken, og på grunn av dette var «utsiktene til utbytte er dårlige» og «Revebestanden må da sannsynligvis være så sterkt redusert, hvis den da ikke er helt utryddet ved uvørren bruk av gift».¹⁷⁴

Bjørnnes beskrev her et lovløst land. Og han knyttet «naturen» konkret til det motsatte av oppdragelse. Han henviste her til naturen som primitiv væremåte, hvor «siviliserte» konstruksjoner som mitt og ditt ikke eksisterte. Mangelen på håndhevelse av lover og regler var gjennomgående, og var stort sett overlatt til sosial regulering. I Longyearbyen var det lettere å regulere fangsten fordi samfunnet var såpass gjennomslukt at det var vanskelig å skjule tjuvjakt på for eksempel fredet reinsdyr. «Her syns fredningsbestemmelsene at ha gjort indirekte nytte, idet forholdene ved Longyearbyen er saa gjennemsiktige at jægere av frygt for hverandre, ikke har vaageet, i nævneverdig grad skyte ren»¹⁷⁵ skrev Georg Bjørnnes seks år etter fredningsbestemmelsene for Svalbardrein hadde trådt i kraft.

Gjennomsiktigheten var annerledes ute i fangstfeltene. Fangstmannen som hadde faste terreng på Svalbard var i større grad bundet til landskapet over lengre tid enn de som kun reiste på tilfeldige overvintringer. Derfor var de også avhengig av å forvalte terrenget så det ga utbytte over flere år. Selv om det fantes oversikt over hvor fangstmenn befant seg på Svalbard, og at man derfor gjerne kunne spore aktiviteter til ett eller flere individer, kunne det også forekomme at for eksempel ishavsfiskere gikk på land og stjal, jaktet, eller gjorde andre

¹⁷³ Bjørnnes, avskrift DAG-111, 29

¹⁷⁴ Bjørnnes, avskrift DAG-111, 1,7

¹⁷⁵ Bjørnnes, avskrift DAG-111, 37

«ulovlige» aktiviteter på fangststasjoner og i fangstterrenger.¹⁷⁶ Det var en tosidighet til fangstmennenes forhold til myndigheter og forvaltning. På den ene siden ble de pålagt å følge fangstreguleringer og fredningsbestemmelser, men på en annen side kunne de ikke forvente å få hjelp om deres egne rettigheter ble utfordret. Oxaas fyrte på høsten 1939 av en salve i frustrasjon over at småfangere, helst båtfolk, og folk fra fangst- og fiskeskøyter tok seg til rette på fangstterrengene og ødela fangsten for fangstmennene den påfølgende vinteren:

Det er vel så at fiskere og fangstmenn er i en sådan stilling at det må jøres så trangt som muligt for dem. Det nye er også at Departementet giver sertilladelse til private at fange levende ræv her oppe. Resultatet er at der om somren og høsten bliver fanget [reve-]unger på de terånger som fangstmenn bruker, og vordant bliver det så for den som skal vintre over på en sådan plass? Fangstmenn og deres rettigheter bliver tilsidesatt og trampet på, så man snart ikke vet vor man skal snu sig for at få ro. Eiendoms og bostedsretten jelder for alle, men ikke for fangstmenn.¹⁷⁷

Fangstfeltene hadde ikke Sysselemannen oversikt over i samme grad, og derfor var det vanskelig å regulere dem. Dette forårsaket bekymring hos enkelte fangstmenn, fordi de følte de ikke hadde rettsvern på sin side når det kom til tjuvfangst. Sysselemannstjenesten ble opprettet direkte etter Svalbardtraktaten lå på bordet, men hadde store vanskeligheter med å regulere fangst utenfor bosetningene. Det ble også innført krav til utstyrlister, dette skjedde gjennom Odelstingsproposisjon 29 av 1915, og var et forsøk på å regulere tilfeller hvor fangstekspedisjoner hadde fått med seg altfor lite utstyr og proviant fra en reder som gjerne ville spare på utgiftene, og samtidig var det et forsøk på å minimere tilfeller av skjørbuk som følge av vitaminmangel i kosten.¹⁷⁸ Georg Bjørnnes kommenterte syrlig i dagboken sin i 1937:

Saa vit mig bekjendt har ikke nogen av de 2 tilsynsmænn overvintret i de arktiske som fangstmænn og har saaledes ikke den mindste anelse om hvad en fangstmann skal ha med sig av proviant og utrustning paa en overvintring. «kontrollen» foregik da ogsaa paa den maate at jeg møtte op paa havnelosens kontor med en proviantregning som Eensen kikket på en kort stunn md «sakkyndig» mine, stemplet og unnertegnet den og derpaa med sig til Kristiansen for at faa hans unnerskrift. [...] Men det kostet mig allikevel 30.- tretikroner. Paa kontoret hos overlosen måtte jeg ut med kr. 15.- femten kroner.¹⁷⁹

Her kan man se reglene i praksis. At Bjørnnes ikke hadde særlig tillit til kontrollørene kom tydelig frem, men det er fortsatt mulig at kontrollen gjorde arbeid som forhindret at

¹⁷⁶ Hauan, *Svalbard – Det lovløse landet eller den organiserte allmenning*, 107

¹⁷⁷ Oxaas, DAG-042, 25. september 1939

¹⁷⁸ Nils Harald Moe, *Vi tar ett år til*, (Tromsø: Victus forlag, 2000), 12

¹⁷⁹ Bjørnnes, avskrift DAG-119, 2

fangstmenn ble sendt ut med utilstrekkelig proviantering. Bjørnnes var desverre den eneste som nevnte kontrollen i sine dagbøker, så videre tilbakemeldinger om effektiviteten mangler.

Noen fangstmenn prøvde å kommunisere med handelsdepartementet og myndighetene for å sikre videre fangst på Svalbard. De ønsket å kunne ha strengere regler for å sikre best mulig utbytte over lengre tid. I 1937 signerte flere fangstmenn, deriblant Georg Bjørnnes og Hilmar Nøis, et brev til Handelsdepartementet, hvor de ba om stopp på fangst av levende revunger om sommeren.¹⁸⁰ Om brevet resulterte i handling er ikke klart..

Et annet tema som ble berørt i fangstdagbøkene var bruken av giftåter ved fangst. Som nevnt tidligere ble giftåter forbudt i 1927. Før dette var det også en omstridt praksis å fangste med gift, spesielt for fangstmenn som holdt det samme terrenget over flere år. Giften kunne spre seg fra døde dyr til andre dyr, og kunne på sikt utrydde rev i terrenget. Giftbruk ble omtalt i fangstdagbøkene i gjennomgående negative tonelag. Waldemar Kræmer skrev ned noen tanker både om giftbruk og når på året man skulle fangste:

Giften her oppe gjorde det største utslaget så den skulde da være banlyst for det blev masser av rev som døde av giften og fangstfolk fant den ikke, også en ting[,] man skulde ikke fange efter paringstiden som begynner i Februar for det så jeg i 1928 da fik vi to revtisper den 10 april med fulborne unger[,] den ene hadde 7 Hvalper og de andre 6 Hvalper. Der gik 15 dyr tapt[.] Jeg skal overvintre til neste år også derfor skal jeg ikke fange efter paringstiden å det skal jeg tjene på.¹⁸¹

Her tok Waldemar Kræmer opp to tema som preget fangstmennenes refleksjoner rundt fangstforvaltning. Det ene var bruken av gift, som ble ulovlig på Svalbard allerede på slutten av 1920-tallet, selv om det fremdeles ble praktisert. Det er interessant å se hvordan det økonomiske natursynet også kommer tydelig frem her. Kræmer knytter forvaltningen konkret til noe han kan tjene på, gjennom å reflektere over fangst etter revens parringstid. Dette, samt bruken av gift, var begge to måter å fangste på som potensielt kunne ødelegge et fangstterreng på sikt. En levedyktig revebestand får i dette sitatet mening som økonomisk ressurs. Georg Bjørnnes observerte at Erling Enoksen hadde benyttet gift da han drev «tjuvfangst» på Bjørnnes' fangstterreng i Widjefjorden i sesongen 1930-1931, og det skal også ha vært benyttet giftåter til etter andre verdenskrig, til tross for et stort stigma fra velkjente fangstmenn.¹⁸²

¹⁸⁰ Bjørnnes, avskrift DAG-119, 8

¹⁸¹ Kræmer, avskrift DAG-020, 12

¹⁸² Bjørnnes 1931, DAG111,10, mailkorrespondanse med Herdis Lien ved Svalbard Museum, 3. mai

Arthur Oxaas la i 1918 ned sine feller for å unngå å overfangste terrenget. Slik kunne han legge bedre til rette for at revebestanden fikk hente seg inn igjen over sommeren. Han beholdt likevel noen feller, men da som «tidsfordriv». Fangstprosessen fikk dermed en annen rolle, et sted mellom fritidsaktivitet og arbeid. I 1937 la Oxaas også ned alle redskapene sine, denne gangen til 31. mars for å unngå å havne i situasjonen som Kræmer nevnte over. «Da jo plassen brukes årlig vil jeg ikke resikere og få noen befruktete ræv.»¹⁸³ Dette henspiller på at det ville da potensielt skade hans egen fangst året etter, og at det derfor var lite hensiktsmessig å fangste lenger ut på våren. Om et fangstterreng var blitt lagt øde hadde det ingen verdi, og det ville ikke kunne gi livsgrunnlag til mennesket. For fangstmannen hadde ikke et «dødt» landskap noen verdi. På denne måten var det primært et økonomisk natursyn som preget fangstmansens livsverden.

Fangstmennenes mål var det samme: best mulig økonomisk gevinst og opptjening av livsgrunnlag. Deres fangstmetoder var også noenlunde like, og holdt seg gjennom perioden, sentrert rundt fellefangst, jakt og selvskudd. Det økonomiske natursynet var den store fellesnevneren og det var naturlig at fangstmennene delte enkelte trekk i natursynet i kraft av sine roller som fangstmenn. Men det var også gjennom fangst kan man spore fellestrekk gjennom perioden innenfor gruppen: Det var i stor grad utbredt å ta i bruk de muligheter som bød seg når det gjaldt å utnytte ressurser som fantes i nærheten.

For å i størst mulig grad være sikret en inntjening etter sesongen var det viktig å *mestre landskapet*: Å kunne beherske og forvalte landskapet og legge det under seg gjennom å bruke sin kunnskap og erfaring om landskapet for å maksimere inntjeningen og sikre seg et mangesidig næringsgrunnlag.

Dette behovet for mestring over landskapet og naturen var ikke bare begrenset til forvaltning. Kontroll betød ikke bare kontroll over naturen, en det betød også kontroll over egen skjebne, kontroll over økonomisk sårbarhet og kontroll utenfra, i form av regulering fra myndighetene. Myndighetskontrollen var tosidig, fordi fangstmennene kunne oppleve at de selv var pålagt reguleringer, men at de ikke selv følte at disse var tjenlige, eller at myndighetene ønsket å ivareta deres rettigheter og livsgrunnlag som fangstmenn.

¹⁸³ A.Oxaas, avskrift DAG-041, 31. mars 1937

Kapittel 4: Å tolke landskap og skape sted

Hvordan skapes sted i fangstmennenes livsverden? Eller for å presisere: hvordan ble rom transformert til meningsbærende sted? I forrige kapittel så man at fangstmennenes livsverden i stor grad ble organisert av praksis, det vil si fangst og arbeidet knyttet til dette. Videre skal jeg ta utgangspunkt i hvordan praksis og stedliggjøring av rom henger sammen. Som en inngang til dette stilles spørsmålet: Hvordan organiserte fangstmennene landskapet? Organiseringen av landskapet var ikke bare fysisk, men også kognitiv, og kanskje spesielt det sistnevnte er viktig på Svalbard, hvor fysiske avgrensinger kunne være vanskelig å opprette i landskapet.

For å kjenne grenser og soner i landskapet kreves det en førforståelse, eller en inneforståthet på hvor disse grensene går (eller ikke går): På landsbygda i Norge kunne man spesielt i førindustriell tid se differensieringen i landskapet i forhold til relasjonen mellom innmark og utmark som et godt eksempel på dette.¹⁸⁴ I fangstmennenes livsverden eksisterte også slike linjer og grenser i landskapet, men hvilken form tok de?

Disponering og differensiering i fangstmannens livsverden.

Landskapet som et *hele* er ikke noe som individet kontinuerlig kan ha en samlet relasjon til, til det er landskapet for kompleks og for omfattende. Det handler heller om å tolke landskap og skape steder, og skape system og mening i disse fragmentene ved å skape grenser, soner og sfærer. Slik inndeling av landskapet skjer både i umiddelbar nærhet, med omgivelser som kan tas på, observeres, og høres, men også landskap som ligger utenfor sansenes rekkevidde var en del av fangstmennenes livsverden. «Fastlandet», Norge, var et eksempel på en slik sone.

En av prosessene bak stedliggjøring av rom er *differensiering* av rommet, hvor mennesket fortolker rommet gjennom sansning og sin egen erfaringshorisont. I denne prosessen skapes mening, og rommet får en verdi: det transformeres om til *sted*. Denne prosessen krever ikke at man fysisk griper inn i rommet, kun at rommet fremlegges for tolkning. Ved etablering av et nytt fangstterreng måtte fangstmannen vurdere om landskapet han hadde valgt hadde alle elementer tilstede som utgjorde et godt terreng. Han differensierte dermed landskapet på grunnlag av egen fortolkning. Denne hadde bakgrunn i intensjon, som lå i den planlagte fangstvirksomheten.¹⁸⁵

Fangstvirksomheten la føringer for landskapssyn og organisering av landskapet for fangstmennene. Fangsten bestemte hvor og når i landskapet fangstmennene beveget seg, og

¹⁸⁴ Fulsås, *Havet, døden og vêret*, 13.

¹⁸⁵ Löfgren, «Rum i bevægelse», 189, Tuan, *Space and Place*, 166

hvordan de delte inn landskapet i soner med utgangspunkt i egne aktiviteter. Den landbaserte fangstvirksomheten tok utgangspunkt i utstrakt bevegelse rundt i landskapet i store deler av fangstperioden, og med majoriteten av bevegelsene innenfor i et etablert fangstfelt hvor hoveddelen av virksomheten fant sted.

Her i Wijdebay ser det, i motsetning til Green Harbour og Gråhuken, hvor der på begge steder endnu var en masse sne, helt sommerlig ut. Sne finnes ikke. Landkaller heller ikke. Bakkene er på flere steder grønne. Rypesteggen kagler oppe i åsene, snespurven hopper bortover stenene og kvidrer muntert, et tjuvjopar som var her i 1925 er nøiaktig på samme plass, hvor de har lagt 2 grønprykkede egg.

Elvene som endnu er veldig opsvulmede, sender masser av skiddengult brævand ut i bayen, som derved forandres til lysegul melkevelling. Mit fangstterreng strekker sig innover langs hele østersiden av Widebay fra isfjeldene ute i bayen og inntil bunden av Øsfjord, hvor jeg har tenkt å bygge opp endnu en bistasjon. Jeg kommer derved til å disponere over 5 fangsthytter, som er fordelt langst terrenget med passede mellemrum på ca. 96 km strekning.¹⁸⁶

Disse ordene ble nedskrevet av fangstmannen Georg Bjørnnes i 1928, og beskriver Bjørnnes gjensyn med landskapet etter et fravær fra øygruppen på to år. Denne dagboknedtegnelsen er en god introduksjon til landskapsanalysen, fordi det berører tre viktige analysebegreper som er grunnleggende for hvordan individet organiserer og skaper meningsbærende rom (sted). Arne Lie Christensen presenterer begrepene *aktivitetsfelt*, *transportårer (linjer)*, og *magneter (punkter)* i sin bok *Det norske landskapet. Om landskap og landskapsforståelse i et kulturhistorisk perspektiv*¹⁸⁷. Gjennom disse begrepene kan man avdekke hvordan fangstmannens praksis hadde innvirkning på organiseringen av fangstmannens landskap, og hvordan denne organiseringen og inndelingen var formet.¹⁸⁸

Aktivitetsfelt

Aktivitetsfeltet, er av Are Lie Christensen definert som de soner som «hver enkelt hushold utnyttet i løpet av et år»,¹⁸⁹ men begrepet strekker seg også videre til både sosiale og individuelle aktivitetsfelt. Gjennom denne definisjonen strekker aktivitetsfeltet seg helt til fastlandet for fangstmennene, mens hovedvirksomheten forekom innenfor aktivitetsfeltet, eller sonen som var fangstterrenget på Spitsbergen. Slik som Bjørnnes beskriver det i sitatet ovenfor, besto fangstterrenget av en hovedstasjon med et antall bistasjoner i varierende

¹⁸⁶ Bjørnnes, avskrift DAG-115, 3

¹⁸⁷ Pax Forlag A7S, 2002.

¹⁸⁸ Christensen, *Det norske landskapet*, 265, 287

¹⁸⁹ Christensen, *Det norske landskapet*, 275

avstand og spredning ut over feltet. Bistasjonene lå som regel ikke mer enn en dagsetappe til fots fra hverandre, slik at fangstmannen kunne dra fra hytte til hytte og slik utnytte et større fangstområde enn om han kun måtte returnere til hovedstasjonen hver dag.

Innenfor fangstfeltet var det også differensieringer, en av dem var «hjemmeterrenget», eller hovedstasjonens nærterreng. Arthur Oxaas brukte begrepet «næringen» om sitt hjemmeterreng hvor han satt opp feller som kunne røktes daglig, og differensierte sonen med ord og handling.¹⁹⁰ I overført betydning skapte Oxaas en slags *innmark*, hvor den primære aktiviteten og primærboligen fant sted. Denne kan også lignes med begrepet *heimrasta*. Dette begrepet innlemmet ifølge Christensen også de første utmarksteigene, men var praksisrelatert i den forstand at områdene kunne nås med niste for en dag¹⁹¹. Bistasjonene hadde sitt eget aktivitetsfelt, som igjen besto av det område som kunne dekkes en dagsmarsj fra hytten. Disse hyttene var gjerne mye mindre, og hadde en sekundærfunksjon som matdepot og lagring av fangstutbytte. Her kunne mat og brensel gjerne fraktes om sommeren om det var lettere tilkomst med båt, slik at fangstmennene kunne spare energi om vinteren når det gjerne var behov for å gå på ski eller bena og å bære sine egne forsyninger.

Polarrev, som i dagbøkene er fremhevet som hovedparten av fangsten, ble for det meste fanget med lemfeller, eller med dyresaks. Disse krevde jevnlig tilsyn, for om de ble liggende nede ville de være ineffektive, og jo lenger en rev lå i felle, jo større mulighet var for at den ble spist av andre dyr og skinnen ødelagt. Fellene ble plassert med utgangspunkt i hver bistasjon, og med hensyn til landskapets topografi og kunnskap om revens bevegelser. Fellene var punkter, og fangstmannens bevegelseslinjer gikk mellom dem. «De nærmeste redskaper» var gjerne de feller som kunne sjekkes på en dag, dette var en definisjon som også gjaldt for hjemmeterrenget. «De nærmeste redskaper» henviste også til bistasjonenes «hjemmeterreng». Slik formet revfangsten både fangstmannens bevegelser i landskapet, og også spor av menneskelig virksomhet i landskapet.¹⁹²

Et annet aspekt ved Bjørnnes' sitat (hvor han beskriver sitt fangstterreng), er at han knytter et *eierforhold* til landskapet rundt seg. Dette beskrives her i en oppsummerende tone, hvor hans rett over fangsterrenget hevdes gjennom å føre opp bygninger eller bistasjoner. Han har dermed skapt en serie av objekter som står for en symbolsk så vel som fysisk tilstedeværelse og forlengelse av seg selv i landskapet. På 1800-tallet og tidlig 1900-tallet ble eiendomskrav på Svalbard hevdet med annekasjonsskilt om ikke eieren hadde satt opp

¹⁹⁰ (A. Oxaas 12. desember 1925, DAG-123

¹⁹¹ Christensen, *Det norske landskapet* s. 119-120

¹⁹² Oxaas, avskrift DAG-123, blant annet 28. og 30. november, Rossnes, «Overvintringsfangsten i økologisk og kulturteoretisk perspektiv: fangstfeltet som kulturlandskap», i *Polarboken*, (Norsk Polarklubb 2007/2008)

virksomhet der. Skilt ble satt opp med eierens navn, dato og landområdet det gjaldt. Reglene var at denne eiendomsretten måtte hevdes ved å returnere til landområdet hvert år, og signere med navn og dato på eierens vegne. Hytter og skilt ble en forlengelse av eierens nærvær.¹⁹³

Bjørnnes sto selv som eier av terrenget, og uttrykte dette, ikke bare gjennom å fortelle nøyaktig hva han eide, men også at han hadde vært her tidligere. Det å vende tilbake, og ha erfaring med steder over flere år ga et inntrykk av permanens og status. Gjennom å kjenne fangstterritoriets egenskaper kunne man unngå fare og samtidig få økt økonomisk utbytte.

Eiendomsretten skaper skillelinjer i landskapet, og introduserer kategorier som gir forbehold om bevegelse og handling for de tilstedeværende. Å kalle et landskap for eiendom representerer en tingliggjøring, og skaper landskapet om til noe som kan måles i økonomiske størrelser, slik som i et økonomisk landskapssyn. Men det økonomiske er kun ett aspekt i denne sammenhengen, fordi eiendomsrettigheter og eierskap forutsetter et helt sett av så vel fysiske som sosiale egenskaper og kategorier. For at noe kan eies må det også være *avgrenset*, og denne avgrensningen skjer både kognitivt og fysisk. Det skjer i selve landskapet ved oppsetting av bygninger og feller som indikerer tilstedeværelse. Men det skjer også kognitivt og sosialt. Å skape stedsnavn er en bekreftelse av tilstedeværelse i landskapet. Navnet trenger ikke å ha direkte referanse til eieren, men eieren, i kraft av å være navnegiveren, assosieres med det som navngis. Navnet knytter bygningen eller stedet til mennesket gjennom å plassere det i et system, det navngitte blir til noe kjent og anerkjent. En bygning eller et sted uten navn er dermed på samme tid en bygning eller sted uten tilhørighet.

Bruksrett fungerte på samme måte. Om man hadde bruksrett på et område ville det si at man disponerte et område en viss periode etter avtale med eier av feltet. På samme måte som med eierskapet vil dette si at landskapet deles i det man eier og disponerer, og det man ikke eier eller disponerer. Overtredelser og det å ta seg til rette kunne føre til konflikter, og selv om ikke direkte konfrontasjoner ble omtalt i dagbøkene jeg har brukt, nevnte blant annet Bjørnnes at noen hadde drevet tjuvfangst på hans terreng.

Tilstedeværelse hevder rettigheter på landskapet som er viktig fordi det er noe som har blitt investert økonomisk i og samtidig noe som kan sikre fremtidig inntekt. Fangstterritoriet ble et investeringsobjekt hvor mangel på byråkrati krevde økt praksis for selvhevdelse for å

¹⁹³ Britt Kramvig, "Nature, Culture, Dreams and Healing" i *Nature and Identity : Essays on the culture of nature*. Redigert av Kirsti Pedersen og Arvid Viken, (Bergen : Program for kulturstudier,- Kulturstudier : nr. 36, Norges forskningsråd, 2003) : 180

sementere sine krav på fangstterritorier. Å sette spor i landskapet var å bevise og hevde sin tilstedeværelse i det.

Ut over 1920-tallet, da fangsterrengene ble formalisert gjennom Svalbardtraktaten og Svalbardloven, ble også driften av disse i større grad tillagt en mindre gruppe veletablerte fangstmenn med flere sesonger bak seg. Disse bestod dermed av en fast kjerne med stabile fangststasjoner, og dette ga også konsekvenser for rekrutteringen til fangstmannslivet. Tidligere på 18- og 1900-tallet hadde redere stått for utrustning og rekruttering: handelshus i kystbyene monopoliserte alle deler av ekspedisjonen, fra utrustning til utbytte. Dette førte til en større andel førstegangsreisende, men også til en større andel en- eller to-sesongsreisende. Den nye formaliseringen av fangstområder førte til mindre rekruttering, men også større stabilitet og økt normering og profesjonalisering av fangstmiljøet.¹⁹⁴

Bevegelser og den kognitive inndelingen av landskapet i soner viser hvordan mennesket bruker og tenker om landskapet. Gjennom å studere dette sees dualismen i menneskets landskapssyn: hvor individets og gruppens perspektiv og bruksmåte, balanserer mot landskapets egne forutsetninger.

Linjer og bevegelse i landskapet

I april 1929 fangstet Georg Bjørnnes området rundt Aghardbukta på Spitsbergens østside, han bestemte seg for å dra på påskebesøk til brødrene til en annen av fangstmanskildene mine, Hilmar Nøis. Brødrene het Julius H. Nilsen Nøis og Nils Nilsen Nøis og lå ved Hilmars felt i Sassendalen ved Isfjorden. Mens Bjørnnes var på besøk, bidro han til røktingen av feller og sammen med Nils dro han til den ene bistasjonen.

Søndag 7/4.

Stille, middels tåke som ligger lavt ned over fjellene, men solen kan dog skinne igjennom. 10 kuldegrader. Barometeret viser 766 m.m. Lett snefall om efmd. Jeg og Nils har været en tur til bist. [bistasjonen], vi tilbakela veien, tur og retur på 7 timer. Ingen fangst.¹⁹⁵

I et tidligere sitat som jeg har gjengitt i kapitlets begynnelse, skrev Bjørnnes om hvordan han plasserte bistasjonene og hovedstasjonene «i passende mellomrum». Her kan man også se hvordan dette «passelige mellomrommet» i landskapet tar form som en linje og en avstand målt gjennom tidsbruk. Linjer i landskapet ble skapt av bevegelsesmønstre som knyttet sammen punkter i landskapet, punktene var bistasjoner og feller som trengte tilsyn. Linjene

¹⁹⁴ Rossnes, *Norsk overvintringsfangst på Svalbard 1895-1940*, 23

¹⁹⁵ Bjørnnes, avskrift DAG-113, 45

presentert i dagbøkene var bevegelseslinjer som pekte innover mot hovedstasjonen, men også utover, mot fastlandet og andre fangststasjoner og bosetninger.¹⁹⁶

Å bli kjent med landskapet gjennom bevegelse var viktig, fordi det var slik fangstmannen tilegnet seg landskapet. Etnolog Orvar Löfgren påpeker at bevegelse er en viktig del av prosessen som former rom til sted. Dette forteller noe om hvordan fangstmannen tilegnet seg omgivelsene, for å på best mulig måte kunne mestre landskapet.¹⁹⁷ Georg Bjørnnes kom med et kort innblikk i dette i forbindelse med at han i sesongen 1928-1929 fangstet i Dunèrbukta, et fangstterreng som var ukjent for ham: «Jeg har idag vært en 9 timers rekognoseringsstur sydover langs landet mot Agarthbukta, for å finne en høvelig plass til en bistasjon som jeg har bestemt mig for å bygge».¹⁹⁸ Han gikk dermed aktivt til verks for å gjøre seg kjent i landskapet slik at han på best mulig måte kunne etablere et nytt fangstterreng. Han endte opp med å ikke anlegge bistasjon i området han oppsøkte, «thi landet syd mot rævnisset og Agarthbukta gir ikke avhold fra nogen slags vind og er dertil øde, gold, og fattig på fuglevildt, og nogen tegn på at der kunne finnes ræv i det terrenget så jeg ikke.»¹⁹⁹ Sitatet beskriver Bjørnnes i en aktiv tolkningsprosess i landskapet. Han benyttet sin erfaringskunnskap som fangstmann for å bedømme landskapet egnethet som fangstterreng, samtidig som han gjorde seg kjent med –og skaffet ny kunnskap– om det samme landskapet.

Denne kunnskapen berørte også *hvor* man skulle bevege seg i landskapet. Landskapet endret seg, og det var derfor viktig å ikke sette fullstendig lit til tidligere erfaringer. I sesongen før (1927-1928) han fangstet ved Agardhbukta var han i Wijdefjorden, og skulle ta seg over til en annen fangstmann i Dicksonfjorden:

Imorgen går jeg til Bræhytten og derfra i overmorgen til første bistasjon i Dicksonbay. Lygtedalen, som jeg skal gå igjennom skjærer nemlig over på 2 steder fjeldkæden mellem Østfjord og Dicksonbay. Jeg skal benytte mig av den sydlige overgang, som går tett ved foten av «Mt. Citadels» (3904 f.o.h) nordre side. Den høieste del af overgangen er oppfylt av en isbræ, og jeg har lat mig fortelle, der skal være rævner i denne bræen: men da jeg i april måned 1925 gik samme veien så jeg ingen revner, men de kunne jo være skjult under de løssne som da dekket bræen. Jeg skal derfor for alle tilfælder gå mest mulig på en av siderne af bræen efter morenen. Det er nemlig ikke alltid at revnene går helt op under morenen.²⁰⁰

For fangstmennene var det vanskelig å se linjer i landskapet slik man kan se en sti eller vei på fastlandet. De var i stor grad avhengig av sin egen navigasjon, kunnskap og erfaring om

¹⁹⁶ Christensen, *Det norske landskapet*, 287

¹⁹⁷ Löfgren, «Rum og Bevægelse», 189-190

¹⁹⁸ Bjørnnes, avskrift DAG-113, 7

¹⁹⁹ Bjørnnes, avskrift DAG-113, 7

²⁰⁰ Bjørnnes, avskrift DAG115, 30. januar 1928

omgivelsene for å bevege seg. Bjørnnes var her usikker på hvor trygg breen var og valgte å holde seg mest mulig borte. Det at han hadde «lat meg fortelle» om disse bresprekken peker også på at fangstmenn delte kunnskap om landskapet. I Georg Bjørnnes sitat over ser man hvordan erfaringskunnskap om isbreer og skjulte farer ikke bare endret Bjørnnes bevegelser, men også endret bevegelsesmønster for området han beveget seg i. Det eksisterte primære og sekundære linjer i landskapet. Daglig praksis som fellerøkting mellom hovedstasjonen og bistasjoner eller bare i «hjemmefeltet» skapte gjerne foretrukne bevegelsesmønstre i landskapet. I denne forbindelse er det interessant å påpeke dynamikken mellom menneskelig praksis og landskapets forutsetninger. Om fangstmannen var ute for å røykte feller, ville han bevege seg i et mønster som han selv hadde produsert gjennom plassering av disse fellene, men samtidig ville også fellenes plassering bli bestemt i henhold til erfaring og relasjon til det fysiske landskapet rundt ham.²⁰¹

Å kunne se landskapet og bedømme hvor man er i det ut ifra avstanden fra et punkt til et annet er en viktig del av tilegnelsesprosessen, men også en grunnleggende del av navigasjon i landskapet. Refleksjoner rundt avstand baseres på forventninger til bevegelse, og også forventninger til landskapet og værforhold. Det finnes flere måter å bedømme avstand på, enten gjennom forståelse av tall og symboler gjennom å måle på et kart, eller den kunne være knyttet til erfaringskunnskap: ved å estimere hvor fort fangstmannen kunne bevege seg over en strekning bestemte «avstand» gjennom å benytte seg av kunnskap om vær og forhold. Avstand blir på denne måten både tid og rom, både når fangstmannen observerte en strekning, og når han estimerte hvor stor den var. Da Bjørnnes dro på julebesøk fra Dunèrbukta til Longyearbyen i 1928, beregnet han avstanden han hadde tilbakelagt i timer han hadde brukt på turen:

Jeg hadde gjort regning på å tilbakelegge den første etappe av veien på 12 timer, men op på Elfenbebræen tok jeg desverre feil av veien hvilket forsinket meg 4 timer mere enn beregnet. Efter 16 timers anstrengende marsj kom jeg endelig til Nøis bistasjon oppi Saksefjorddalen. På veien så jeg betydelig med renspor, et bjørnespor og nogen spor av reven. I Nøis hytte undte jeg mig 8 timers hvil. Neste etappe til en hytte oppe i Adventfjorddalen tilbakela jeg på 8 timer, mens man normalt bruker kun 6 timer, men det kom av at jeg ennu ikke var helt uthvilt etter den første hårde påkjønning. Efter å ha hvilt mig 4 timer i Adventfjorddalen fortsatte turen som jeg tilbakela på normal tid, 4 timer.²⁰²

Avstand er ikke bare tilknyttet sted, men har også en temporal dimensjon. Det er en tolkning av reisetid og energi brukt på å utføre bevegelsen. Å måle tidsbruk i forbindelse med avstand

²⁰¹ Christensen, *Det norske landskapet*, 275, Tilley, *A phenomenology of landscape*, 27

²⁰² Bjørnnes, avskrift DAG-113, 32-33

kan ha noe å gjøre med at fangstmennene beveget seg mye til fots eller på ski, i lav hastighet, og for egen maskin. Gjennom å måle i tid kunne fangstmannen si noe om forventet energiforbruk og om avstanden ville kreve forberedelser eller utstyr til overnatting og proviant.²⁰³

Å måle rom skaper sted, og avstand kan tolkes på flere måter, i sin grunnstruktur er avstand en forståelse av relasjonen mellom to eller flere punkter i landskapet. Avstand knyttet til bevegelse kan tolkes gjennom tidsforbruk, for eksempel antall dagsreiser til fots, ski, båt, og kunne betinges av flere faktorer som vær, topografi, og isforhold. Dette kan også knyttes til klokkeid, altså realtid, og beregnes i for eksempel timer. På denne måten blir avstanden abstrahert til en tallverdi, på samme måte som om avstand måles i mil og kilometer. Forskjellen mellom å måle avstand i tid, og avstand i kilometer er at sistnevnte vil være konstant uansett landskap og værforhold, mens avstanden i tid er knyttet til mennesket som foretar reisen. Tallverdien vil være konstant uansett værforhold og ferdselsmåte, og på denne måten blir avstanden mer løsrevet fra menneskelig bevegelse.²⁰⁴

Jeg gikk i 2 timer i tull oppe på platået, der finnes nemlig ikke noe som kan due til kjendemerke, alt er hvit i hvit. Omsider traf jeg på en liten dal, og den fulgte jeg så nedover. Den mundet endelig ut i et bredere dalføre, og da så jeg også merker etter ren, og skjønnte da at jeg var i Ekroldalen og kunde da fortsette ret mot hytten.²⁰⁵

Alfred Svendsen fortalte hva som skjedde da han opplevde en såkalt «whiteout» på en tur fra bistasjonen i Killingsbay [Keilhaubukta] på Edgeøya, og over Kvalpyntfonna på vei til hovedstasjonen i Ekrollhavna. Sitatet viser hvor viktig det var å kjenne landskapet, og hvor stor betydning landemerker og kjennemerker hadde for fangstmannens bevegelser. I dette tilfellet brukte Svendsen sin egen kunnskap fra jakt og fangst til å gjenkjenne landskapet, og dermed ha muligheten til å navigere hjem til hovedstasjonen. Navigasjon er et eksempel på det Tuan kaller *spatial competence*²⁰⁶. Å ha romlig kompetanse betyr å ha kunnskap og erfaring som gjør en i stand til å bevege seg i rom og landskap. Gjenkjennelse og kunnskap om landskapet skaper sted, og disse egenskapene bidrar sammen med landemerker til en økt kompetanse på å orientere seg i landskapet, å plassere seg selv i de fysiske omgivelsene.²⁰⁷

I denne oppgaven har jeg bitt meg spesielt merke i dyrelivets betydning for bevegelse og praksis, og dyrelivets betydning for fangstmennenes temporale perspektiv på landskapet.

²⁰³ Tuan, *Space and Place*, 22,119

²⁰⁴ Tuan, *Space and Place*, 15-16,22

²⁰⁵ Svendsen, avskrift DAG-068, 9. februar 1929

²⁰⁶ Tuan, *Space and place*, 80

²⁰⁷ Tuan, *Space and Place*, 72-73,80,87-88

Som man kan se i kapittel 3, så formet dyrelivet fangstpraksisen. Men gjennom å se på hvordan fangstmennene organiserte sted, så ser man at dyrelivet påvirket dette aspektet ved landskapsforståelsen. Tidligere har jeg nevnt hvordan kunnskap om dyrelivet og fangst påvirket hvor fangstfeltet ble lagt og blant annet hvor fellene ble satt opp i terrenget. Her påvirket dyrelivet konkret utformingen av fangstfeltet. Gjennom aktiv jakt på dyr som reinsdyr (før 1925), snadd, rype, isbjørn og annen fugl kunne fangstmennene bevege seg utenfor sine vanlige linjer i landskapet. Jakt var ikke avhengig av fellenes plassering, så bevegelsene sto friere enn ved fellerøkting. Bevegelser på jakt var påvirket av dyrespor i landskapet, dette gjorde at istedenfor klare linjer i landskapet som kom av fellenes oppstilling, ble bevegelsene spredt, men likevel gjerne konsentrert om områder hvor forventningen om byttedyr var høyere enn andre steder. Reinsdyr migrerer heller ikke over lange avstander, de holder seg i et gitt område, det var derfor en fordel å ha reinsdyr på sitt fangstområde, selv om de fleste bestandene ble overbeskattet allerede fra tidlig 1900-tallet og forsvant. Isbjørnen har tråkk som går over hele Svalbard, hvor de følger strømmen med is ned rundt Spitsbergens østside og går deretter over øya på forskjellige steder, de er heller ikke dyr som holder seg til et område, men er på stadig vandring. Disse isbjørntråkkene var kjente, og gjorde gjerne at disse fangstterritoriene var etterspurte. Dyrenes adferd formet dermed også jegerens bevegelser i landskapet.

Det var ikke bare værforhold som var med på å begrense og forme fangstmannens bevegelser i landskapet. Fangstsesongen var preget av ulike arbeidsoppgaver, som også var med på å påvirke, foruten daglige aktiviteter, også bevegelser i landskapet. Helt fra fangstfolket kom opp til fangststasjonene på vår- eller sommerparten, var aktivitetene dreiet rundt å forberede vinterens fangstsesong gjennom opprustning og optimalisering av hytter og utstyr. Dette foregikk helt til ut over høstparten, da aktivitetene dreiet seg om å sette ut feller og selvskudd for fangst. Da beveget fangstlaget seg over hele fangstfeltet, og satt opp eller klargjorde alle feller. Da fangstsesongen var i gang, inntok arbeidsdagen en ny struktur. Nå var det tilsyn med feller, samt jakt med rifle/hagle som var hovedaktivitet.

Dermed åpnet det også for bevegelser mellom hovedstasjoner og bistasjoner, og også mellom de ulike fangstfeltene, og det var mulig å reise på besøk til andre fangstmenn som lå ved tilgrensende felt. Nyheter om hvem som lå hvor, ble gjerne formidlet i forkant av sesongen, eller av besøkende skip i området. Georg Bjørnnes fikk under sitt opphold i Wijde Bay 1927-1928 anledning til å både besøke, og motta besøk fra tre ulike fangstlag flere ganger. Det ble gjerne formidlet brev, proviant utstyr, meldinger om fangst, helbred, og

andres bevegelser og tilholdssteder.²⁰⁸ Disse fangstfolkene hadde gjerne igjen kontakt med andre fangstlag, og dette skapte et sosialt nettverk for informasjonsutveksling.

Magneter og punkter i landskapet

Det siste analytiske begrepet jeg bruker som inngang i dette kapittelet handler om magneter eller punkter i landskapet. Arne Lie Christensen sammenligner disse med stasjoner, markeder, eller kirkebakken i førindustriell tid: steder hvor folk samlet seg. På grunn av den store pågangen av mennesker ved disse magnetene i kontrast til andre steder, så vil disse stedene også være lettere påvirkelige for endring.²⁰⁹ Fangsthytten er et slikt punkt, hovedstasjonen i større grad enn bistasjonene, fordi hovedstasjonen var der hvor fangstmennene oppholdt seg mest. I sitatet foran i kapittelet oppsummerer Bjørnnes sitt fangstterreng med å si at han disponerte fem hytter. Hans fangstterreng hadde grenser som ble satt med bakgrunn i landskapets topografi, det strakk seg langs hele østsiden av Wijdefjorden inn til bunnen av Østfjord. Det var et langstrakt og smalt terreng, 96 km langt, hvor hovedstasjonen lå i midten, med bistasjoner som perler på en snor nordover og sørover. Ved bruk og oppsetting av hyttene kunne han også hevde sin eiendomsrett på strekningen.²¹⁰ For fangstmennene var også revefellene et nettverk av punkter. Disse formet fangstmannens ferdsel og bevegelse, ved at det var hovedsakelig med dem som utgangspunkt fangstmannen beveget seg i landskapet.

Landskapets ressurstilgang hadde også stor innvirkning på hvor fangsthyttene og ble plassert, og viser i klartekst hvordan relasjonen mellom menneske og natur er gjensidig, og hvordan omgivelsene formes i samspill mellom disse. Naturen la begrensninger og føringer på *hvor* i landskapet hytter, felt og feller kunne ligge. Hyttene og fellene er punkter i landskapet med bevegelseslinjen som holder dem sammen. Alfred Svendsen var august 1929 nettopp ankommet Svalbard, og hadde planer om å anlegge hovedstasjon ved Kapp Lee sammen med Georg Bjørnnes. Men det skulle vise seg at da de «undersøkte om der fantes drivved, vidste det sig at der fandtes ikke flisa av den heller, og det er livsbetingelsen for et hus at der er ved i nærheden.»²¹¹ Dette gjorde det umulig å anlegge fangstterreng der, fordi de da ikke ville ha brensel til å fyre med. Beslutningen ble omgjort, og de bygget hovedstasjonen «Villa Disco» ved Discobukta lenger sør. Her var det både drivved, og et fugleberg med krykkje og måse i store mengder. Dette var også en fordel, fordi fuglebergene fungerte som mattilskudd for fangstmennene, og «Her likte også Mikkel ræv sig for her var det mat nok, og mer end nok

²⁰⁸ Bjørnnes, avskrift DAG-115, 41-42

²⁰⁹ Christensen, *Det norske landskapet*, 285-289

²¹⁰ Hauan, «Svalbard – det lovløse land eller organiserte allmenning», 103

²¹¹ Svendsen, avskrift DAG-068, 28. august 1929

for dem, her fløy bokstavelig talt stekte krykkjer i flabben på ham». Fangstmennene var avhengige av ressursene i landskapet, ikke bare for økonomisk utbytte, men også for livsgrunnlag i perioden de oppholdt seg der. Men det er også riktig å fremheve at topografien spilte en rolle for fangstutbyttet. Topografien kunne være spesielt gunstig for visse dyrearter som foretrakk å hekke eller overvintre på spesielle steder. Eksempel på dette er fugleberget som Svendsen nevnte, og også det å ha fangststasjon ved fjorden. Dette var vanlig blant fangstmennene, og ga nærhet til dyrelivet, både på land og til vanns.²¹²

De sosiale magnetene i landskapet kretset om selve fangststasjonene. Det var der fangstfolket oppholdt seg, og det var der man gikk for å oppsøke noen. Kontinuerlig sosialt samvær med mennesker utenfor fangstterrenget var ikke omtalt i dagbøkene, men det betød ikke at fangstmennene ikke hadde omgang med andre i fangstsesongen. Som vi har sett tidligere hadde turistbåter også ilandstigninger enkelte steder langs Svalbardkysten, og fangstmennene kunne dra fra fangstterrenget i perioder med lite arbeid. På mørkeste vinteren var det vanskelig å røkte feller, og mange benyttet derfor julen til å dra på besøk til andre fangstmenn som lå i kringliggende fangstterreng. Spesielt på vestkysten av Svalbard var det større tetthet av fangstlag som overvintret. Turene kunne være et velkomment innslag i en ellers ensom hverdag. Alfred Svendsen fikk besøk av Hilmar Nøis og hans fangstkamerat i januar 1924:

Isen var paa mange steder tyn men paa ski kom over til Danskøen Hvor vi traf Svendsen i beste velgaaende. Nu blev her stor gilde og mange fangst nyheter berættet av begge parter. som er indtræse for partere da vaart helle er nu fortiden mæst spenende indtræse.²¹³

Bosetningene fungerte som magneter for fangstmennene, både de lokale i området, og også for fangstmenn på begynnelsen eller slutten av sesongen både for landbaserte fangstmenn, og fiskebåter, hvalfangere og selfangere. Tilgang på forsyninger, proviant, utstyr, transport og ikke minst informasjon var vesentlig. Georg Bjørnnes, Hilmar Nøis og Arthur Oxaas hadde, ut ifra dagbøkene, i flere sesonger sine fangstområder i nærheten av henholdsvis Ny-Ålesund og Longyearbyen. Dette tillot posthenting og muligheten for å supplere proviant og utstyr. Ensomhet har blitt omtalt i dagbøkene ved flere anledninger, og har også sammenheng med kontrasteringen som man kan se i avsnittene over. Ensomheten kom gjerne til uttrykk i forbindelse med *mangler* og *savn*, med andre ord: det som ikke var tilstede. På denne måten marginaliserte fangstmennene seg selv, og plasserte seg utenfor verden og samfunnet.

²¹² Christensen, *Det norske landskapet*, 273,279,

Rossnes, «Overvintringsfangsten i økologisk og kulturteoretisk perspektiv», 31

²¹³ Nøis, avskrift DAG-047, 12. januar 1924

Jeg leser i H.U. Sverdrups bok «3 år i isen med «Maud», om hvordan de feiret Julen der langt ute i Isødet. Først så var de 8 mand og hadde en god sikker skute. Fullt op av alle slags underholdning. Massevis av Julepakker fra de Amerikanske Misser som de åpnet og moret sig over. Godt Julebrændevin og gode Cigarer. Dernæst og ikke minst: trådløst nyt, så de vidste alt som foregik ute i verden. Det forekommer mig at de hadde det som i en storby, imot mig her i Ekrollhavn. - - Det skulde vært morro og hvist hvordan Rudolf og hans Kammerater har det på Franz Josefsland. De har iallefall Trådløs underretning fra utenverdenen. Alt vel²¹⁴

Sosialt samvær, informasjon, og kommunikasjon er alle elementer som får mennesker til å føle at de deltar i et samfunn. Gjennom å kunne delta aktivt i samvær med andre, og få vite hva som skjer utenfor ens egen umiddelbare fysiske verden åpnes også landskapssynet opp og drar inn andre sfærer. Ensomheten til fangstmennene har blitt trukket frem i flere dagboknedtegnelser, og gir et inntrykk av mangel på menneskelig kontakt som en tidvis utfordring. Uvirksomhet og mangel på sosial omgang var som nevnt tidligere en motivator for Bjørnnes da han dro til Longyearbyen i 1928 for å skaffe seg arbeid. Terrenget var vanskelig å røkte i mørketiden og hadde gitt dårlig fangst i en lengre periode. Som regel kan man spore ensomheten i et øyeblikks refleksjon på papiret, man aner jo ikke omfanget av tankevirksomheten bak nedtegnelsen: Alfred Svendsen berørte denne tankegangen i sitatet under. Selv om det ikke er direkte rettet mot uvirksomhet peker sitatet mot «tanker og lengsler», eller refleksjoner over savn og negativitet.

Jeg er i de sidste dager blit plaget med rygverk men det må vel ha en overgang det og. Det kommer vel av at man ligger heroppe i ødemarken og pines av forskjellige tanker og lengsler?²¹⁵

Paul Bjørvig reflekterte også over savn i en nedtegnelse fra slutten av august da han satt som vaktmannskap på Virgohamna på Danskøya: «her er nogsaa trist iser for gamle folk jeg for min del synes ialfald det, naar man skal være nøiet at være fra alle sine men nøden Bryder alle love».²¹⁶ Her signaliserte Bjørvig at lengsel og ensomheten var preget av å være utenfor Bjørvigs egen kontroll, på grunn av «nøden» og økonomisk usikkerhet.

Så langt har ensomheten vært ladet med negativitet, men det er viktig å fremheve dynamikken i nedtegnelsene. På samme måten som sted og rom endrer sitt meningsinnhold i møtet med ulike individer og kontekster, finnes det også en dualisme mellom friheten ved å være alene og tryggheten av å være sammen med andre mennesker.

²¹⁴ Svendsen, avskrift DAG-068, 25. Desember 1929

²¹⁵ Svendsen, DAG-066, 5. September 1927

²¹⁶ Bjørvig, avskrift DAG-009, 27. august 1908

På vestkysten av Svalbard var man mer disponert for å støte på mye båt- og turisttrafikk i sommersesongen. Skipstrafikken økte fordi sjøbasert fangst ble muligjort da isen gikk og forholdene var trygge for skip. Det var også mer varefrakt fra bosetningene. Dette gjorde at den sosiale praksisen på selve fangststasjonen fikk en annen dimensjon. Representasjon, og sosiale relasjoner utenfor fangstlaget og eventuelt «nabolaget» ga muligheter til andre sosiale rom og strukturer enn de som inngikk i fangstmannens daglige virksomhet.

Ved sesongens begynnelse og slutt, på fangstmennenes reise til eller fra sitt eget fangstterreng, ble andre magneter omtalt: bosetninger og gruver som Green Harbour (Grønnfjorden), Kings Bay (Ny-Ålesund), Bellsund, Coles Bay (Colesbukta) ble gjerne besøkt om man dro forbi. Disse stedene sto som informasjons- og kommunikasjonssentra, hvor man kunne sende og motta beskjeder, telegrammer og brev, motta legehjelp eller annet nødvendig. Georg Bjørnnes beskrev et besøk til radistasjonen Green Harbour (Grønnfjorden), hvor mannskapet hadde en forventning om å kunne bytte til seg forsyninger og sigaretter, samt å selge egg.²¹⁷

Fangsthytten var også en slik magnet. I et landskap med så store avstander mellom menneskene ble hyttene et symbol for sosial kontakt og menneskelig virksomhet. Det var mange fangstmenn som fangstet alene, både som en del av en gruppe, men med en egen del av fangstterreng som sitt ansvar, eller etablerte fangstmenn som fangstet helt alene og var vel utstyrt med både erfaring og stabilt fangstterreng. Inntrykket fra dagbøkene var at om der fantes «naboer» i fangstfeltene i nærområdet var det vanlig å ordne ihvertfall ett besøk i den retningen, gjerne i juletider da fangsten var på sitt mest stillestående. Om man beveget seg inn i hytten ville man merke et fellesrom som fasiliterte både opphold, arbeid, og hvile.

Jeg har satt opp reisverket (shektet) til fangsthytten som blir 8 x 5½ alen stort og 3¼ alen høit. Hytten blir forøvrig del i to rum, hvorav det største skal gjøre tjeneste som dagligstue, kjøkken, verksted og soveværelse, det minste som opplagsrum for proviant og fangst.²¹⁸

Hytten hadde en høy funksjonsdifferensiering i de to rommene. Ved å plassere et sett med forventninger om funksjon til de enkelte rommene ble rommet meningsbærende.

Det fantes også magneter utenfor de etablerte bosetningene. I fangstsammenheng var det områder som var mer populære enn andre. Fangstmenn og sjøfolk som fangstet fra skip i sommersesongen trakk spesielt mot disse. Denne fangstformen satt ikke like store krav til

²¹⁷ Bjørnnes, avskrift DAG-115, 1

²¹⁸ Bjørnnes, avskrift DAG-113, 5. august 1928.

selve fangstmannen, da skipet hadde større mobilitet og dermed større tilgang til bytte. De var ikke avhengig av å fangste ved et så avgrenset terreng som overvintrende fangstmenn, og kunne bare dra videre om det var lite å få. Ved å se på enkelte stedsnavn på Svalbard kan man avdekke hvor disse «populære» stedene befant seg, eller en gang hadde vært. Dunøyene, Reindalen, Bjørnehamn er alle navn som har blitt til på grunnlag av fangstmuligheter. Ofte ble disse stedene jaktet tomme, nettopp på grunn av populariteten. Enkelte fangstmenn brukte nettopp denne formen for endring i landskapet som et tegn på økt behov for vern og forvaltning.

Bruk av stedsnavn berører prosessen med å skape sted gjennom å være en del av prosessen hvor landskapet kjentgjøres for mennesket, eller gjøres til menneskets «eget». Slik som det ble nevnt i kapittel 2, gjør *opplevelsen* av landskapet rom til sted ved at det gir mening for individet.²¹⁹ Stedsnavn representerer punkter i landskapet, og identifiserer og differensierer steder for brukeren. Arne Lie Christensen kaller stedsnavn menneskets kommentarer til sine omgivelser, som et bindeledd mellom det fysiske landskapet og forestillingene om landskapet.²²⁰ Tuan knytter stedsnavn til stabilitet og tilknytning i forhold til *sense of place*, stedsfølelsen. Stedsnavnene er en måte å kjenne stedet, og tilegne seg det på.²²¹ Stedsnavn identifiserer punkter og magneter i landskapet, og er en måte å organisere sted, både individuelt og sosialt. Gjennom å organisere landskapet i steder med stedsnavn, kan landskapet lettere kommuniseres mellom mennesker.

Hvilket stedsnavn som brukes forteller også noe om individets forhold til landskapet. Stedsnavn som har lokal tilknytning kan være andre enn stedsnavn som er offisielle, noe som gjenspeiles gjennom bruken. Tidligere har jeg snakket om hvordan bruken av «hjemmeterrenget» betegnet fangstterrenget rundt hovedstasjonen, og representerte det daglige aktivitetsfeltet. Hilmar Nøis brukte begreper som «bayen», «fjeldet», «fjorden», «elven» om punkter i sitt fangstterrenget i Sassendalen. «Bayen» og «fjorden» var Sassenfjorden og Tempelfjorden, dette navnet ble også brukt av Bjørnnes om Wijdefjorden som strekker seg langs hans faste fangstfelt. «Fjeldet» ble hos Nøis aldri identifisert som annet, men peker på å ha vært fjellet Fjordnibba som lå ved hovedstasjonen Fredheim. Forenkling av stedsnavn på denne måten, handler også om landskapet som er i umiddelbar nærhet, og det å gjøre landskapet til «sitt».

²¹⁹ Selberg, «Mennesker og steder. Innledning», 13

²²⁰ Christensen, *Det norske landskapet*, 160

²²¹ Tuan, *Space and Place*, 18

Bruken av stedsnavn kan ha forskjellig bakgrunn, og som vi ser over, kan det fortelle noe om hvilken plass stedet har i fangstmannens livsverden. I fangstdagbøkene kan man også se noe av dette, da stedsnavn som ble mye omtalt kunne benevnes med forkortelser som «S-bay»²²² for Sørge Bay (Sørgefjorden), eller «B-h»²²³ for Bangenhuk.

Da Alfred Svendsen var på vei nordover til fangstfeltet på Verlegenuken for å starte fangstsesongen i 1927-1928, passerte de Kongsfjorden og Krossfjorden og dro innom et nytt sted Svendsen ikke hadde vært før:

Kl 1 e avgik vi fra Kings.B. ind Kros B. til kap «Soi» for at hente en ovn, derfra gik vi til Ebeltoft havn hvor vi ankret, da det var for meget vind til at fortsette Nordover, vi er nemlig dypt lastet.²²⁴

«Kap Soi» sikter her til Camp Zoe, en hytte bygget av Northern Exploration Company, og skal angivelig ha blitt navngitt etter datteren til Ernest Mansfield, en av firmaets initiativtakere. Dette peker på at stedsnavn også kunne bli muntlig tradert, som kan sees av stavemåten «Kap Soi».

Endringer i stedsnavn kan også spores. Oxaas låner i 1923 en ovn fra «Nordenskjolds hus» i Isefjorden²²⁵, et forlatt hus bygget i 1872 av det svenske firmaet Aktiebolaget Isefjorden for å undersøke forekomster av fosfor. I en senere dagbok fra 1936-1937 kaller han det for «Svenskhuset»²²⁶, som idag har blitt til det vanlige og offentlig godkjente navnet.

Steder i spenning: fangstterrenget og sivilisasjonen.

I dagbøkene kan man se nedtegnelser som uttrykte savn etter venner og familie, men også etter landet og omgivelsene. Følelsen av å være utenfor samfunnet og utenfor «sivilisasjonen» preget mange fangstmenn. Paul Bjørvig reflekterte over følelsen av å være på ny fangstsesong på Danskøya nord-vest på Spitsbergen i 1908 med å tenkte over det å være alene og «utestengt» fra sivilisasjonen. Han ga et innblikk i hvordan det påvirket ham å være fysisk forflyttet fra sivilisasjonen, å være utenfor samfunnet og felleskapet:

Ensformig for to mand at være her vi har mad og alt vad vi trænger men Mennesket lever ikke bare af det. vi er nu utestengt fra alle mennesker omtrent 10 maaneder for at vi kan vente nogen underretning fra uden verdenen, og i di 10 maaneder skal vi da leve og undres over om man en gang naar Leiligheden gives om man kan faa sig en dram

²²² Svendsen, avskrift DAG-066, 14. november 1927

²²³ Svendsen, avskrift DAG-066, 11. april 1927

²²⁴ Svendsen, avskrift DAG-066, 19. august 1927

²²⁵ Oxaas, kopi av mikrofilm DAG-043, 21. oktober 1923

²²⁶ Oxaas, avskrift DAG-044, 26. september 1936

da jerne tager mod den. di som er hjemme i et sivilisert land har vist mange fornøielse som vi ikke kan tænke paa, her lever vi langt fra vores familie og alle vores kjære men med guds jelp gaar nok denne vinteren og. det er jo ikke første vinter jeg er borte fra hjemmet. O Ensom vor er dine Yndigheder som vise har seet paa dit aasyn. Nei bedre at leve mit i Alarmen end at Regjære paa dette Sted.²²⁷

Han følte avstand og savn fra familien, men også avstand til verden og «sivilisert land» i egenskap av å ikke ha noe kontakt med andre på 10 måneder. Han berører her et interessant poeng, hvor han innledningsvis i sitatet skriver at mennesket ikke lever av mat alene. Primærbehovene var dekket, men kommunikasjon, informasjon, og felleskap var ikke noe han hadde tilgang til. Han peker også avslutningsvis på det som av mange fangstmenn ble sett på som en av de store fordelene med å dra på fangst: friheten og muligheten til å være sin egen herre, men han følte ikke at dette veiet opp for savnet etter sivilisasjonen: «Nei bedre at leve mit i Alarmen end at Regjære paa dette Sted».

«Vi ønsker nu bare at der komme et fartøi snart, så vi kan få høre nytt fra utenverdenen. Det er nu over 10 mnd. siden vi forlot civiliserte egne.»²²⁸ skrev Alfred Svendsen i 1929, da de fangstet på Nord-Spitsbergen. Gjennom å være på Spitsbergen falt han ut av samfunnet og befant seg i en egen sfære, utenfor, slik som Bjørvig i sitatet over. Like viktig som savn etter mennesker og sosialt felleskap, var savnet etter informasjon om verden utenfor fangstfeltet, dette forsterket følelsen av å være avgrenset. Dette formet deres forståelse av både landskap, seg selv, og den virksomhet de utførte i landskapet.

Alfred Svendsen feiret 17. mai 1929 ved fangsthytten i Lomfjorden på nord-øst Spitsbergen. Her gjorde han seg noen tanker om hvordan fastlands-Norge opplevde nasjonaldagen.

Nede i Norge feirer de antakelig Frihedsdagen i sommer og sol, med grøn skog og blomster på eng, «som det heter i Visen» og dertil hvitklædte piker. Heroppe feirer vi dagen i sne, is og kulde, med den store øde taushed rugende overalt. – Men så er jo vi vant til forholdene og må antagelig synes om det, -- ellers var vi vel ikke her.²²⁹

Sammenligningen mellom Norge i sør og Svalbard i nord kommuniserte hvor stor avstanden føltes for Svendsen. Han plasserte forventningene assosiert med vår på fastlandet i kontrast til landskapet som omgav ham på fangstterrenget. Sitatet viser at fastlandet fungerte som en egen sone i fangstmennenes livsverden i kraft av sitt fravær. Romantiseringen av vårlandskapet i Norge med grunnlovsfeiringen som bakteppe ga vårsymbolene ekstra ladning, og får kontrasten til å skinne klarere. «Sommer og sol, med grøn skog og blomster på eng» og

²²⁷ Bjørvig, avskrift DAG-009, 6. september 1908.

²²⁸ Svendsen, DAG-067, 17. juni 1929

²²⁹ Svendsen DAG-067, 17. mai 1929

«hvitklædte piker» står i skarp kontrast med de faktiske forhold som var «sne, is og kulde, med den store øde taushed rugende overalt». «Nede i Norge» blir i dette sitatet en egen sone, som fortsatt er tilstede i kraft av å være motvekt til det arktiske, livløse landskapet.

Juletid og nyttår var gjerne tider da savnet etter verden utenfor markerte seg i dagbøkene. Mange ting kan ha vært i spill for at det var spesielt disse periodene som høstet flest nedtegnelser om savn: Mørketiden hadde vart i et par måneder, og fangstmennene hadde vært på terrenget snart et halvt år. Været kunne være skiftende og temperaturene ytterst kjølige. Julaften 1923 reflekterte Hilmar Nøis over dette, og også over at julen og årsskiftet representerte en overgang til en lysere årstid, «da kommer ogsaa dag Lyset fra den fjerne syden som frisker op vaart mot».

Vi har den Welsignede maaned som sender os sit skjinende lys paa den sne bedægte jord. Men den har saa lite faat anledning til at hjort sin nyte. Da vi i tre uger ikke andet har en uophørlig sne storm sne Regn slud saa vi Haaber at vi for bedre nyte av den tid vi kan se den til nytaar da den gaar ned mot havet og forsvinder bak Horesonten til vi en ny i Januar 1924 kan faa. Men da kommer ogsaa dag Lyset fra den fjerne syden som frisker op vaart mot. Som en blomst som er visnet hen av vinter kulden. Vi har nu stelt det som en hjemslig hyge men Vaart savn er dog til vaart fædre land og hjem. Jeg sender nu minne tanker dit med en Jule hilsen til alle og en hvær; som mot tager dem med glæde.²³⁰

I denne konteksten fikk dagboknedtegnelsen en direkte mottaker, hvilket ikke var vanlig. Dagboken antok en rolle som et slags kommunikator hvor fangstmannen kunne rette nedtegnelsen mot «fædre land og hjem», i mangel på å kunne nå dem på andre måter.

I et tidligere nevnt sitat under «Magneter og punkter i landskapet», skrev Alfred Svendsen fra Edgeøya første juledag i 1929, hvor han sammenlignet sin egen julefeiring med den han hadde lest om i Harald U. Sverdrups bok «Tree ar i isen med «Maud».²³¹ Svendsen var nok ingen Sverdrup, på vei mot nordpolen på oppdrag fra Amundsen. De hadde sannsynligvis ikke fått «Julepakker fra de Amerikanske Misser» eller «Godt Julebrændvin og gode Cigarer», men mest av alt: de hadde ikke radio. Dette var som tidligere nevnt en stor del av følelsen av å være marginalisert og «utenfor». En interessant trekk ved kildene i dette tilfellet er at to av fangstmennene hadde tilgang på radio. Hilmar Nøis nevnte sin radio første gang i 1936, og hadde den også med i sesongen 1938-39.²³² Arthur Oxaas anskaffet seg radio i 1937, og nevnte den både denne sesongen, og fra dagboken for 1939-1940. «Jeg hadde i denne omgang med et radioapparat som nu skal rigges op, så det ser da ut for at man skal få

²³⁰ Nøis, avskrift DAG-047, 24. desember 1923

²³¹ Harald U. Sverdrup, *Tre aar i isen med «Maud»* (Oslo: Gyldendal, 1926)

²³² Nøis, avskrift DAG-046, 11. desember 1936, Nøis, avskrift DAG-045, 31. desember 1938

følge med alt, eller noe av det som forregår utenfor vår lille verden.»²³³ skrev han fra hovedstasjonen på Kapp Wijk i 1937. Nøis uttrykte også i klare ordelag hvordan radioen var med på å minske den kognitive avstanden mellom Norge og Svalbard.:

Har for det meste lyttet i Radio og vended på Nytårs Hilsningerne Jeg skriver her en høilig tak til os alle her i Nord. som er henvis at være her under alle di høitideligheter der hjeme i Fedreland og fra våre kjente og kjære men sjebnen og dog en gang så lagt, alle kan ikke ære i foster landet der vil mere til for at existere i tider som dise. Men når jeg haar min Radio så er det som jeg føller mig blant sivillisasjon. For når du lyter en kveld så fort du hvite hvad som intereserer dig de meste og du er med over den helle verden selv om du siter i en god eller dårlig hytte der Nord under polarhimmelen hvor du føler dig til rætte Det vil si når du har vært der en tid da det ingen Radio hørts talle om og nu du siter som hjemme i Norge og mottar alle di nyheter som du vil ha så føles det ikke mere avsides luket av den øvrige verden.»²³⁴

«[D]u er med over den helle verden selv om du siter i en god eller dårlig hytte der Nord under polarhimmelen» så «føles det ikke mer avsides luket av den øvrige verden». Dette er kjernen i hvordan radioen endret relasjonen mellom fangstmannen og «sivilisasjonen». Fra å være utenfor kunne man gjennom radioen være innenfor, man kunne følge med i dagsaktuelle hendelser ute i verden, og motta den samme informasjonen som de som var i Norge, selv om man var i en fangsthytte på Svalbard.

Oxaas omtalte radioen i ganske mange dagboknedtegnelser, og noterte gjerne hvilke sendinger han hadde fått med seg. Han fikk med seg informasjon om kommunevalg og politiske spenninger i Europa, og han hørte på fotballkamper og gudstjenester. Dette gir også et innblikk i at Oxaas følte seg som en deltaker, ikke bare tilskuer. Informasjonen han mottok gjorde at han delte en del av sitt kunnskapsgrunnlag med fastlandet Norge, og på denne måten ble han en del av et felleskap. I desember 1939 hørte Oxaas på underholdning fra et veldedighetsarrangement som gjorde at han kunne tydelig plassere seg selv som deltaker i forhold til samfunnet:

Vi hørte i aften underholdning fra Losjelokalet i Oslo til inntekt for Radiofondet som deler ut Aparater til trengende syke og vanføre. Jeg vil så snart her bliver forbindelse sende en femmer for at være med og støtte det menneskekjærlige tiltak for dem som lider.²³⁵

Her ga radioen ham en mulighet til å agere som bidragsyter, om enn bare med intensjonen i nedskrivingsøyeblikket, men likefullt fikk dette løftet om en femmer en betydning for Oxaas som en deltaker i samfunnet. Nøis skrev om en lignende deltakerrolle da han fulgte

²³³ Oxaas, avskrift DAG-044, 19. september 1937

²³⁴ Nøis, avskrift DAG-046, 1. januar 1937

²³⁵ Oxaas, avskrift DAG-042, 2. desember 1939

markeringen av 25 års jubileet for Sydpolferdene til Amundsen, 14. desember 1936: «Vi har følt alle minde taller i Radioen ved 25 års dagen på Sydpolen og Talle i fram Halen om våre Tapre menn Nansen O Sverdrup Roal Amundsen og slike bedrifter er verd at mindes og hedres».²³⁶ Her kan man se at Nøis plasserer seg selv innenfor det nasjonale felleskapet ved å henvise til «våre tapre menn» [min uthevelse]. Ved å kunne følge minnetalene, og føle stolthet av prestasjonene til Amundsen, Nansen og Sverdrup ble han deltaker i en nasjonal begivenhet og en del av et nasjonalt felleskap.

Annet som er interessant med radioen som medium og den nye informasjonstilgangen var at fangstmennene også kunne få tilgang til informasjon som var direkte relatert til deres yrke som fangstmenn. Pelsauksjonene som gikk med jevne mellomrom gjennom året ble meldt om i nyhetene. Oxaas noterte i november 1937 at auksjonene var begynt:

Hører nu i mottagren at skindauksjonerne er begynt i Oslo. Det høres meget ut at der var ca 700 Vite og 200 Blårævskind av Grønlandsræv. At det er et års fangst har jeg ont for at tro. Til sammenligning var her på Svalbard i 1936-37 fanget ca 400 ræv, derav ca 40 Blåræv.²³⁷

Her fikk Oxaas også tilgang til en del av sin virksomhet som han ellers ikke hadde oversikt over. Han mottok ikke bare informasjonen, men han reflekterte over, og vurderte den. Uten radio fikk ikke fangstmenn informasjon om pelspriser og –auksjoner før han var nede for å selge fangsten på sommeren. «At det er et års fangst har jeg ont for at tro.» viser at Oxaas plasserte informasjonen fra pelsauksjonene i relasjon til annen kunnskap, og gjorde den til en del av sitt kunnskapsgrunnlag ved å reflektere over den. Å kunne lytte til pelsauksjonene på fastlandet gjorde at Oxaas fikk tilgang på informasjon som satte hans egen yrkesrolle i en større kontekst, og som ga ham dypere innsikt i forholdene rundt hans egen virksomhet. Gjennom å kunne følge med på verdens gang utenfor fangsthytten transcenderte verdensanskuelsen fra å dreie seg om de ting og episoder som kunne oppfattes i umiddelbar nærhet, til å også i større grad dreie seg om begivenheter som lå utenfor og bortenfor det som kunne sees.

Organiseringen av fangstmannens livsverden skjer gjennom differensiering. I dette kapitlet differensieringen blitt studert i lys av praksis, og hvordan denne former fangstfeltet, linjer/bevegelse og magneter/punkter i landskapet. Men dette forholdet mellom praksis og landskap er dynamisk, så organiseringen av landskapet knyttes også til de føringer

²³⁶ Nøis, avskrift DAG-046, 14. desember 1936

²³⁷ Oxaas, avskrift DAG-041, 11. november 1937

som landskapet legger for fangstmennene, og hvordan ressurstilgang, vær og topografi kan endre både hvor aktivitetsfeltene plasseres, og hvor fangstmennene beveger seg og setter opp fellene sine.

Væraspektet er interessant og peker også på en spatio-temporal relasjon mellom landskapet og fangstmennenes tidsforståelse som utforskes i neste kapittel.

Kapittel 5: Vær, årstider og temporalitet

I de to foregående kapitlene har jeg sett hvordan fangstmennene ga mening til sine omgivelser gjennom selve fangstprosessen. Videre har jeg fokusert på hvordan selve differensieringen av rommet har skapt meningsbærende sted. Tid, sted og praksis er knyttet sammen, og de er alle knyttet sammen som deler av fangstmannens livsverden. I dette kapitlet er det landskapets temporale dimensjon som står i fokus når jeg spør: Hva kan strukturering av tid fortelle oss om fangstmennenes natursyn og landskapsforståelse?

Tid kan oppleves på flere måter: I kapittel 3 skrev jeg om tid som avstand i forhold til bevegelse i landskapet, hvor avstand kan måles i reisetid. Tiden kan også regnes på en kalender eller man kan følge viseren på en klokke. Dette er en form for tid som avhenger av ekstern teknologi, som forutsetter at individet har kunnskaper om denne teknologien, og klarer å avlese tidens gang i kalenderen eller uret. Dette er en form for tidsregning som blir knyttet til moderniteten og lineær tid, hvor tiden går fremover, i en ubrutt linje mot fremtiden. Dette er også en tidsregning som er løsrevet fra landskapet, fordi avlesingen av tid skjer uten påvirkning fra landskapet rundt, heller med utgangspunkt i eksterne systemer.²³⁸

Tiden kan også *erfares* i landskapet, gjennom forandringer i dyrelivet, været eller plantelivet. Ved å se på endringer i landskapet kunne fangstmennene også spore tidens gang på en annen måte enn ved bruk av måleapparater som kalendere og ur. Denne opplevde tiden kan også knyttes til den førmoderne og førindustrielle, sykliske tidsregningen, hvor årssyklusen og dagsrytmen ble organisert rundt landskapet og jordbruket. Spesielt tydelig blir dette om man tar utgangspunkt i det førmoderne jordbruket, hvor man kan se en bestemt stedlig tilknytning i tidsperspektivet. Dette perspektivet har holdepunkt i det lokale landskapet, hvor endringene som spores dikterte ressursuthenting og tidsforståelse.²³⁹ Erfart tid er også et tidsperspektiv som knytter seg opp mot gjentatte hendelser, og Christensen understreker i *Det norske landskapet* at arbeid og praksis var av stor betydning for tidsrytmen. Tid nyttet her til noe syklisk og opplevd. Christensen knytter også denne sykliske tidsregningen opp mot *tegn i naturen*. Dette er interessant, fordi gjennom å se og kjenne tegn og endringer i landskapet rundt seg kunne man på best mulig måte finne ut hvordan man skulle strukturere fangsten for å få best mulig utbytte og minst mulig tap.²⁴⁰

²³⁸ Ketil Fred Hansen, «Tid for historie», *Arr: idéhistorisk tidsskrift*, 1,(1995): s. 2

²³⁹ Christensen, *Det norske landskapet*, 285

²⁴⁰ Christensen, *Det norske landskapet*, 285-286

Det neste tidsperspektivet jeg vil fokusere på retter seg mot det Ketil Fred Hansen kaller «realtid».²⁴¹ Realtid omfatter et tidsperspektiv hvor individet bruker teknologi, det vil si: kalendere og ur til å *måle* tidsløpet. Tid tolkes og telles dermed gjennom teknologi som ur og kalendere. Dette perspektivet er *lineært*, og knyttet til moderne tidsoppfatning.

I denne analysen vil det være aktuelt å knytte sammen disse to tidsperspektivene, heller enn å skille dem fra hverandre som «tradisjonell» og «moderne». De eksisterer side om side i fangstmennenes livsverden. Å tydelig skille mellom erfart tid og realtid virker mot sin hensikt, fordi det er vesentlig å påpeke at begge disse temporale perspektivene eksisterte sammen i et dynamisk forhold. Fangstmennene levde på en måte utenfor samfunnet, de levde av og med naturen, i store perioder adskilt fra resten av verden, men samtidig var de også et produkt av det samfunnet de i disse periodene ikke var en del av.

Kalendertid

«Nogen kalender for i år har man ikke»²⁴² skrev Arthur Oxaas da han fangstet ved Dicksonfjorden i 1923. Men likevel ble kalendertiden observert gjennom hele dagboken. Alle innleggene er datert, så Oxaas benyttet dagboken til å *telle* tid, der den ene dagen kom etter den andre. Den ble en form for tidsteknologi, og selv om tellingen ikke alltid holdt tritt med den reelle kalenderen gjorde det ikke dagbokens funksjon som tidsteknologi for fangstmannen noe mindre. I et samfunn så langt borte fra «sivilisasjonen» var det ikke nødvendig å samkjøre seg selv med resten av samfunnet. Under et julebesøk hos fangstmann Karl J. Bengtssen på Krosspynten ble Georg Bjørnnes konfrontert med et dilemma i sin kalendertid: «Bengtssen var en dag fremfor mig. Hvem som har gal dato kan vi desverre ikke avgjøre nu»²⁴³. Han tok ikke så tungt på det, og fortsatte med «sin» kalender til dagboken var avsluttet. Dette kan peke mot at det viktige for Bjørnnes ikke var at det var de riktige dagene, men heller det faktum at de representerte et tidssystem hvor han kunne følge en progresjon, og organisere dagboken og hverdagen. Det hadde ingen hensikt for Bjørnnes om han fulgte samme datoer som hverken Bengtssen eller noen andre. Det viktige var hans egen tidsorganisering.

Julefeiring og andre høytidsdager som fødselsdager ble også gjerne markert. Noen dro på besøk til hverandre, laget ekstra god mat, utvekslet gaver eller en liten dram, eller på annet vis gjorde stas på dagen. Nyttårsaften var det flere som skrev en hilsen i dagboken rettet mot

²⁴¹ Christensen, *Det norske landskapet*, 285-286, Hansen, «Tid for historie», s. 2-3

²⁴² Oxaas, kopi av mikrofilm DAG-043, 19. februar 1923

²⁴³ Bjørnnes, avskrift DAG-115, 19. desember 1927

de «der hjemme» i Norge. Hilmar Nøis sendte en hilsen i sin siste nedtegnelse, nyttårsaften 1923:

Vi har nu bagt og vasket for at ind gaa, Det nye aar med rent og op puset stand. For at faa en før smag av den hjemslige hyge. Som saa ofte minder sig. Jeg sender minne tanker ut ,den Nytaars Hilsen til Hjem og min kjære kone og minne to smaa som vil føle savn til Pappa. Som nu sitter her i ensomheten og ønsker sig dit. For at ind frid det ny aar som kommer med glæde og Lykke. Ja Det som nu er slut har det hvært baade motgang og medgang og blir Det vel med det som vi ind gaar kl 12 minnat. Men det skulle være ønske om det indbringt merre hyge og velbehag. For jeg har taget mangt surt tag og møtegaad mange motsigelser.²⁴⁴

Nyttårsaften var spesiell, for denne dagen var det flere som rettet seg mot familie og kjente i Norge. De var glade over at de hadde klart seg så langt gjennom vinteren, og håpet på bedre tider i året som kom.

Alfred Svendsen ga et innblikk i fangstmennenes realtid da han skrev i sin dagbok fra Verlegenuken hvordan han og fangstkameraten Rudolf strukturerte dagene. Det er tydelig at rutine tok utgangspunkt i klokke tid, og at klokketiden dermed var med på å strukturere dagsløpet.

Ja nu er det Søndag igjen heroppe i Isødet med al sin ensformighed, men merkelig nok så falder ikke tiden os serdeles lang heller det maa vist komme av at vi begynder at blive vant med ensformigheden og så har vi jo vore bestemte spisetider og ditto sovetider, og imellem prater røker, leser, og spiller lit kort, og da gaar tiden ganske fort.²⁴⁵

Nedtegnelsen ble skrevet på en søndag, og flere av fangstmennene tok dette som en fridag om arbeidet tillot. Både Arthur Oxaas og Hilmar Nøis noterte søndager hvor de holdt seg inne eller ved hytten og ikke arbeidet. «Vi har hellig holt»²⁴⁶ skrev Nøis i 1929, og dette ble en gjennomgående frase om han tok fri en søndag. Oxaas nevnte flere ganger at de hadde «holdt os hjemme og fordrevet tiden best muligt»²⁴⁷ eller «fordrevet tiden med passiar og læsning».²⁴⁸ Fangstmennene regulerte i høyeste grad sin egen tid, men de organiserte tiden ut ifra flere hensyn og forpliktelser til egen fangst. Værforhold betinget om de kunne røkte fellene sine, og om det fantes forefallende innarbeid kunne dette gjøres på kveldstid eller på en dag med dårlig vær. Noen ganger tok de seg fri på søndager eller helligdager, eller om de ble tvunget til å holde seg inne på grunn av dårlig vær. Da ble dette gjerne notert i dagboken, på samme måte som de noterte sine gjøremål og bevegelser ellers i ukedagene. Flere av

²⁴⁴ Nøis, avskrift DAG-047, 31. desember 1923

²⁴⁵ Svendsen, avskrift DAG-066, 30. oktober 1927

²⁴⁶ Nøis, avskrift DAG-047, 25. oktober 1923

²⁴⁷ Oxaas, avskrift DAG-123, 25. oktober 1925,

²⁴⁸ Oxaas, avskrift DAG-044, 8. november 1936

fangstmennene kan ha tatt seg fri iblant, men at de da ikke har notert det i dagboken. Men likevel hadde de sjelden helt fri fra arbeidet, for som vi har vært gjennom tidligere, så gjaldt å ta de muligheter som bød seg.

Tid som tegn

Erfart tid er knyttet til det lokale landskapet fordi det forutsetter at fangstmannen leser tidstegn i landskapet han oppholder seg i. For å gå nærmere inn på dette har jeg valgt å ta utgangspunkt i tegnteori. Jeg valgt å ta utgangspunkt i filosof og matematiker Charles S. Peirce tegnteori som har lagt grunnlaget for den moderne semiotikken. Peirces tegnteori er utviklet spesielt med tanke på individets fortolkning av verden, hvor han vektlegger dynamikken i tegnet, og peker på kontekstens relevans for fortolkningen. Han deler tegnet inn i tre kategorier: *Ikon*, som i sin utforming ligner på det som representeres. *Indekset* har direkte sammenheng med det det peker på. Dyrespor er et godt eksempel, de peker ut over seg selv mot dyret som har laget sporene. Et annet godt eksempel er skyer på himmelen eller vind, som kan gi tegn om at været skifter eller at en storm er i emning. *Symboler* er den siste kategorien. Denne viser til et tegn som har vilkårlig eller arbitrært meningsinnhold. Et eksempel er bokstaver i skriftspråk. Ord er satt sammen av bokstaver som skaper mening gjennom å være plassert i et system (språk) som gir mening utenfor bokstavene selv.

Narrativ teori spiller også inn her. Fordi dagbøkene i sin kjerne er fortellinger, er det viktig å også se på retorikk, og hvordan for eksempel metaforer og narrative grep ble brukt for å skape en god fortelling. Ved å benytte Peirces tegnteori i kombinasjon med narrativ teori kan man åpne for å se sider av natursynet i teksten, fordi naturen som nevnt tidligere, ikke var en kategori som ble direkte reflektert over i dagbøkene, naturen ble heller fortolket gjennom representasjoner i landskapet. Ved å se på hvordan noen av disse tidstegnene nedtegnes i dagbøkene kan vi også få en forståelse av hvordan fangstmennene reflekterte over sammenhengen mellom tid og natur.

Dagboken dokumenterer et tidsforløp, hvor kalendertiden driver nedtegnelsene fremover dag for dag. På denne måten ble tid noe teknologirelatert, en tidsregning hvor tiden ble talt gjennom et vedtatt system. Man kan også snakke om dagbokskrivningen som tidsritualer, hvor selve *handlingen*, det å føre dagbok, ble et tidsritual i seg selv. Hvilke tidstegn kom til uttrykk i fangstmennenes dagbøker? I første omgang er det relevant å snakke om *været*, som sto for en ganske stor del av dagboknedtegnelsene.

Været som tidstegn forutsetter en syklisk tid hvor begivenheter skjer hvert år og demonstrerer en gitt endring i tidsforløpet. Tegnet forutsetter også at fangstmannen hadde erfaringskunnskapen tilgjengelig til å lese tegnene i landskapet og i været. Ved å opparbeide sammenligningsgrunnlag opparbeidet også fangstmannen forventninger til naturen, været og landskapet rundt seg.

Mandag 19. mars. Storm av N.V snefok Tmp -45°

Idag er det storm og frost, saa det knaker i hytteveggerne, enkelte ganger høres det ut som kanoskudd under hytten, antagelig er det marken som slaar revner, det er antagelig jevndøgnstomen som nu raser, ifjor hadde vi også nogenlunde paa samme tid kulde og storm.²⁴⁹

Sitatet omtaler både Svendsens nedtegnelsesøyeblikk, og fangstmannens fortid, hvor han sammenligner fjorårets vær i samme tidsperiode med årets. Han plasserte stormen innenfor sin egen erfaringshorisont og relaterte den til en kategori innenfor denne (jevndøgnstormene). På denne måten ble stormen et tidstegn, eller en tidsmarkør. Stormen ble noe som var forventet samtidig som det markerte soljevndøgnnet da midnattsolen var i anmarsj. De hadde også hatt jevndøgnstorm året før, denne markerte tydelig en endring i sesongene. I september 1927 opplevde fangstlaget storm, og denne markerte for Svendsen en endring i årstidene:

Inat kl 2 sprang vinden om til nord, vi maatte da op i en hui og hast, faa fyr på maskinen og rømme derfra, og til Moselbay. Det blev en durabel Jevndøgn storm av den ut paa dagen, med let snefald saa vi kan nu trygt sige farvel til sommeren for iår.²⁵⁰

Jevndøgnstormen viser hvordan været også var med på å skape årsrytmen hos fangstmennene. Den var knyttet til et meningsinnhold som signaliserte at høsten var i anmarsj, og at sommeren var over.

For å trekke frem andre måter fangstmennene tenkte temporalt i dagbøkene, er det også relevant å trekke frem enda et sitat fra Svendsen, hvor han i mai den samme fangstsesongen observerte årstidenes endringer på en annen måte. Her pekte han på kalendarisk tid som han knyttet til årstider. For ham på Svalbard ble dette mai, som han også trakk frem som en tydelig kontrast til årets gang i Norge:

Torsdag 31 mai. Stille tåke Tmp -3°

Ja nu er det forbi med sidste vinter måneden. Hjemme er vel markene begyndt at grønnes her derimot er det Ewig is.²⁵¹

²⁴⁹ Svendsen, avskrift DAG-066, 19. mars 1928

²⁵⁰ Svendsen, avskrift DAG-066, 6. september 1927

²⁵¹ Svendsen, avskrift DAG-066, 31. mai 1928

Sitatet viser også at fangstmannen ikke bare forholdt seg til sine umiddelbare omgivelser, men hadde sfærer i sin livsverden som ikke var i direkte fysisk nærhet. Kalendertiden med de forventninger som dette innebar på fastlands-Norge passet ikke inn i «Evig is» på Svalbard. Dette peker på «annerledesheten» i fangstmennenes selvforståelse, en følelse av at de levde utenfor samfunnet. Samtidig markerte han at vintermånedene var over, kalendertiden hadde allikevel en betydning for fangstmennene for å organisere årssyklusen.

Nesten to uker senere fant Alfred Svendsen flere fysiske spor som pekte mot sesongskiftet. Plantelivet på Svalbard er sparsommelig i sammenligning med vårtegn på fastlands-Norge. I denne sammenhengen ble ankomsten av «Mairoser» (Rødsildre, *Saxifraga oppositifolia*) et indeksikalsk tegn som peker mot våren.

Fandt idag åets første Mairoser det var ganske oppkvikkende at få se de små røde blomsterne, det er bevis på at sommeren er begyndt heroppe mellem «Isbreærne» på Svalbard.²⁵²

Svendsens natursyn ble preget av en tidsforståelse som berørte både semiotiske konstruksjoner hvor tidsenheter som måneder skapte en forventning til naturen, og også i et tidsperspektiv der observasjoner av tegn i naturen bekreftet at årstiden var i endring, og at sommeren var kommet. Møtet med Maiblomsten gjorde at Svendsen tillot meningsinnhold til blomsten som utløste en endring i hans eget tidsperspektiv.

Pels og tid

Spenningsfeltet mellom fangstmannen, landskapet, og tiden er knyttet til fangstprosessen. Fangstmennenes verden var fysisk begrenset, for de var i stor grad både geografisk og økonomisk knyttet til fangstfeltet sitt, og samtidig geografisk adskilt fra verden utenfor. Selve fangstpraksisen blir vesentlig i denne sammenhengen fordi den var den primære strukturen i organiseringen av deres livsverden. Fangsten sto alltid i forhold til landskapet rundt, og hvilke ressurser som var tilgjengelige. For å ha best mulig tilgang til ressursene og fangstutbytte var det viktig å ha kunnskap om, og kunne lese landskapet. Georg Bjørnnes tok utgangspunkt i observasjon av revens pels da han bestemte seg for når han skulle begynne fangstsesongen: «Av pelsen paa de 4 husrævene, som jeg matet til hovedhytten, kunne jeg se at jeg ikke kunne begynde fangsten før efter den 20. oktober.»²⁵³ Slik blir reven et tidstegn, tett knyttet til fangsten. Gjennom å se og kjenne landskapet rundt seg kunne fangstmannen på best mulig

²⁵² Svendsen, avskrift DAG-067, 12. juni 1929

²⁵³ Bjørnnes, DAG-111, s. 12

måte finne ut hvordan han skulle strukturere fangsten for å få best mulig utbytte og minst mulig tap.²⁵⁴

I Waldemar Kræmers dagbok fra fangstsesongen på Flatehuken kan man den 10. april 1937 se en noe annen betraktning over dyrelivet som tidstegn. Med en kombinasjon av et tidsperspektiv basert på erfart tid og realtid forklarte han hvorfor han ønsket å avslutte fangstsesongen senere samme måned:

Vi har været på jagt ingen fangst, i dag kom snespurven og Alkekongen så nu er det slut med Revfangsten på feller og andre redskaper. Reven er trækt til fjelds og viser sig sjelden nu nede ved stranden. Men med Geværet kan man ennu ha håb, da pelsen er god til 20. dennes.²⁵⁵

Her blir det knyttet tre faktorer til hvorfor Kræmer valgte å avslutte fangsten. Det ene var at han hadde ikke fått fangst, det andre var at snespurven og alkekongen kom, og det tredje var at det snart var 20. april. Å gå i perioder uten fangst kunne skje, men på vårparten var det et tegn på at det var på tide å tenke på å avslutte sesongen, dette ble også forsterket av at fuglelivet vendte tilbake. Perioden når disse trekkfuglene vendte tilbake til Svalbard var også reven i ferd med å skifte ham fra vinterpels til den nesten usalgbare sommerpelsen. Den tredje faktoren, den 20. april, er knyttet til forvaltning og viste til bestemmelser for fangstmennene i forhold til regulering av revesesongen. Forvaltningen la bestemmelser for hvilke perioder ulike arter kunne fangstes for å hindre overbeskatning og fangst av drektig rev, spesielt i perioder da det uansett ville være økonomisk ulønnsomt å fangste, som i perioder da reven felte vinterpelsen. Periodene som var lov å fangste i ble regulert fra 1925.²⁵⁶ Dermed var datoen i Kræmers sitat ikke bare en henvisning til realtid, men også knyttet til forvaltning og ekstern regulering av fangsten. Den erfarte tiden ble synliggjort gjennom fuglelivet, den sykliske årsrytmen som naturen var en del av, mens det samlede tidsperspektivet også dro på realtiden, hvor tid var organisert i datoer, og eksterne forvaltningssystemer på fastlandet la retningslinjer for hvor lenge fangsten kunne drives.

Som en parentes kan nevnes at korrespondanse fra 1939 mellom daværende sysselmannen på Svalbard Wolmer Marlow og de sentrale myndighetene i Oslo viser at fangstmenn som både Hilmar Nøis og Georg Bjørnnes fikk komme til orde da nye reguleringstiltak skulle utformes, i kraft av å være rådgivere for forsker og grunnlegger av

²⁵⁴ Christensen, *Det norske landskapet*, s. 285-286, Hansen, «Tid for historie», s. 3

²⁵⁵ Waldemar Kræmer 10. april 1937, DAG-020

²⁵⁶ Marie Lier (red), Sissel Aarvik, Knut Fossum, Cecilie von Quillfeldt, Øystein Overrein, Susan Barr, Jan-Petter Huberth Hansen og Morten Ekker, *Verneområdene på Svalbard, sikrer internasjonale kultur- og naturverdier*. (Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning, 2009) 3

Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser Adolf Hoel som bidro til å utforme nye bestemmelser for vern av landpattedyr og fugl på Svalbard og Jan Mayen.²⁵⁷ Fangstmenn ble dermed kunnskapsressurser for myndighetene, og kunne bidra med viktig informasjon om miljøet på Svalbard. På denne måten kan man se at arbeidet med forvaltningen av dyreliv og fangst på Svalbard også til dels gikk begge veier.

Georg Bjørnnes la en litt annen observasjon enn Waldemar Kræmer til grunn for at han ønsket å avslutte fellefangsten for sesongen 1921-1922. Bjørnnes fangstterreng i Wijdefjorden var preget av en litt annen problematikk også. «Med rævefangsten ser det ut til at være slut, da stormaaken som nu er kommen i massevis spiser op al rævmaten og gaar paa jern og fælder.»²⁵⁸ Dette gjorde det vanskelig å drive fangst. Når stormåkene felte fellene måtte de settes manuelt opp igjen for å være i drift, og dette gjorde det umulig å drive fangsten videre, og han bestemte seg da å gi seg med fellefangst for sesongen. Dette var et stort skritt å ta, fordi fellefangst sto for majoriteten av fangstutbyttet. I denne sammenheng var kalendertid av mindre betydning, og fellefangstens avslutning i direkte relasjon til endringer som skjedde i landskapet.

Fangstreguleringene som Waldemar Kræmer henviste til i 1937 hadde enda ikke trådt i kraft da Bjørnnes overvintret i Wijdefjorden i 1921-1922. Da han la ned fellene jaktet han fortsatt rev med rifle, og måneden etter var Bjørnnes på vei fra en av de nærmeste bistasjonene til hovedstasjonen:

Paa hjemveien skjøt jeg 1 snad og 1 blaaræv, som dog maa anses som værdiløs da vinterhaarene er nesten helt bortrøit. Saa endvidere nogen rypepar som ogsaa hadde faat endel sommerfjær paa sig, saa endvidere 2 rensimler, men jeg skjøt ikke paa de da de snart skal kalve. Meget vand paa isen og paa land. Elvene begynder nu at rinde.²⁵⁹

Sitatet viser hvordan Bjørnnes tenkte da han var ute i fangstfeltet. Fangstmannen var ikke bare fangstmann, men også forvalter av terrenget sitt, og dette kan sees ved at han ikke skjøt reinsdyrsimlene. At han skjøt blåreven som han ikke kunne få noe økonomisk gevinst for, viser at dette forvalterperspektivet ikke var enhetlig, men også avhengig av konteksten og omstendighetene rundt. Det kan ha vært mange årsaker til hvorfor reven ble skutt, en av årsakene kan ha vært at sommerpels og vinterpels er begge mørke hos blåreven, spesielt på langt hold.

²⁵⁷ Korrespondanse mellom Sysselmann på Svalbard Wolmer Marlow og Departementet for Handel, Sjøfart, Industri, Håndværk og Fiskeri, datert 14. august 1939 og korrespondanse mellom fangstmann Siegfried Kristoffersen og statsråd Alfred Martin Madsen av 14. juni 1939, Statsarkivet i Tromsø.

²⁵⁸ Bjørnnes, avskrift DAG-114, 19. april 1922,

²⁵⁹ Bjørnnes, DAG-114, 19. mai 1922.

Værobservasjoner

Værobservasjonene utgjorde en stor del av dagboksnotatene. Det varierte i hvilken detaljrikdom observasjonene i dagboksnotatene ble gjengitt i, men de er nesten alltid tilstede i dagbøkene. Dette gjelder hele tidsperioden og hos alle fangstmenn. Tidligere har jeg nevnt at fiskerne på kysten av Nord-Norge hadde tilgang på værvarsel fra 1920-tallet. Fangstmennene på Svalbard hadde ikke tilgang på værvarsel for sine lokale områder, selv om de hadde radio. Værvarselet for Svalbard i radioen dreiet seg mer om temperaturavlesninger og mindre om varsel frem i tid. Oxaas nevnte værmeldingene de mottok i radioen: «Vi hører i Radioen om kolde temperaturer i Norge, samt ismeldinger fra Island. Her oppe er sjøen is og sørpefri med åpen sjø inover fjordene.»²⁶⁰ «I følge Weirmeldingen hører vi at temperaturen alltid er flere grader lavere her på Kap Wijk sammenlignet med Longyearbyens temperaturavlesning».²⁶¹ Her ser man at værmeldingen fungerte som komparativt grunnlag for Oxaas egne værobservasjoner, men ikke fungerte i særlig grad som et varsel.

De var dermed selv ansvarlig for å tolke været på fangstterrenget, radio eller ei, og på denne måten kan nedtegnelsene om vær også ha hatt en funksjon for fangstmennenes egen «lesing i været».²⁶² I dagbøkene ser man at alle fangstmenn hadde med seg termometer. Noen, blant annet Bjørnnes, Bjørvig og Svendsen hadde barometer, selv om type utstyr de hadde tilgjengelig kunne variere fra sesong til sesong. Men det man kan se var at fangstmennene hadde en moderne og teknologisk tilnærming til å «lese været», om man tar utgangspunkt i nedtegnelsene i dagbøkene. Det kan være vanskelig å trekke slutninger utenfor teksten, fordi erfaringskunnskapen som fangstmennene brukte for å tolke været ikke var notert i kildene. Notatene var av en mer oppsummerende art, og tok for seg observasjoner som «Stiv kuling fra nord, med tåke, frostrøyk på sjøen og 18 kuldegrader»,²⁶³ som Georg Bjørnnes noterte i 1927. Dette gir en god karakteristikk av notatene om været. Det dreiet seg i hovedsak om observasjoner og avlesninger, og dagbøkene ga lite innblikk i hvordan denne informasjonen ble tolket.

Selv om de ikke alltid hadde alle instrumenter, var det fortsatt vanlig å skrive ned observasjoner av skydekke, vindretning og vindstyrke, og isforhold. Dette var observasjoner som var avhengige av fangstmennenes egen erfaringskunnskap. Værobservasjonene varierte fra fangstmann til fangstmann og fra sesong til sesong: «Mandag 10. Svak østlig. Har arbeidet

²⁶⁰ Oxaas, avskrift DAG-041, 12. desember 1937

²⁶¹ Oxaas, avskrift DAG-041, 8. januar 1938

²⁶² Fulsås, *Havet, døden og været*, 137

²⁶³ Bjørnnes, avskrift DAG-115, 6. november 1927

et selvskudstativ, hugget ved. Pedersen har også vasket klær idag. Ellers er isen nu rakt ut herfra bukten. I aften østlig med tyk luft og sne, ÷ 6.8», skrev Arthur Oxaas i sin dagbok fra hovedstasjonen på Kapp Wijk den 10. desember 1923.²⁶⁴ Han noterte vindretning, vindstyrke, skydekke og nedbør kontinuerlig i dagboken fra denne fangstsesongen, men han noterte ikke temperaturer når han var på bistasjonene. Det er trolig at han hadde et celsiustermometer ved hovedstasjonen, og at temperaturen som er notert også signaliserer hvilke datoer Oxaas befant seg ved denne hovedstasjonen. Hilmar Nøis har også denne skjematiske oppbygningen i sine dagbøker. Sitatet under er hentet fra 10. januar 1924 og viser at været ikke nødvendigvis kun var notert adskilt som en oppsummering av målbare forhold, men også kunne være inkorporert i utskrivelser av praksis og ferdseil. Nøis hadde med seg sitt celsiustermometer på turen, da han har notert temperaturer hver eneste dag.

Den 10de Skydække 10 S.O. 2 kulde 9,4÷ sjøgang 4-6 Taage kl 2 emd. Nedbør s. S.O 2 kulde 11÷ kl 7 emd. Skydække 8. ost 3 kulde 12,3÷
Vi har været ind til et Rævjern ingen Ræv. Her er lite Ræv saa det ser ikke lovede ut med fangsten iaar. Vi ønsker kulde og godt veir saa i kan komme os i besøk til Svendsen som er paa Danskøij og Schmerenburg blir tryg at ferdes til Redskaberne paa øst landet og ligge-ledes fra Kommet til Flathuck [Flatehuken –min anm] og rætet op alt Efter uveiret som er av stor betydning for fangst.²⁶⁵

Nøis drev med meteorologisk observasjon, om man ser nøyere på nedtegnelsen ser man at han målte været to ganger om dagen, og dette er konsekvent klokken 14:00 og klokken 19:00. Dette er vanlig prosedyre i meteorologiske målinger generelt. Man hadde ikke hatt behov for de samme målingene om vedkommende skulle notert værobservasjoner til eget bruk. I denne forstand kan man se hvordan værobservasjonene blir symboler, tallverdier og bokstaver som korresponderer med eksterne målesystemer. Måleteknikkene baserer seg på visuelt skjønn hos observatøren, men forutsetter kunnskaper om hvilke tallverdier som skal legges til hvilken type observasjoner.

Nøis var ikke den eneste som drev med observasjoner. Været i Arktis hadde stor interesse hos forskningsmiljøer på fastlandet, og Meteorologisk institutt i Oslo opprettet værstasjoner i Green Harbour i 1912. Geofysisk institutt i Tromsø opprettet også en målestasjon med regelmessig drift på Kvadehuken i 1920. Værtelegrammer ble sendt fem ganger daglig fra Isefjord radio fra 1933, som fungerte både som målestasjon, telegraf- og

²⁶⁴ Arthur Oxaas, kopi av mikrofilm DAG-043, 10. desember 1923

²⁶⁵ Hilmar Nøis, avskrift DAG-047, 10. januar 1924

radiostasjon.²⁶⁶ Som et ledd i denne forskningsinteressen ble det utlånt instrumenter til fangstmenn som meldte seg frivillig til å observere og dokumentere værforhold. Disse observasjonene ble ofte nedskrevet i en egen bok, eller de kunne bli nedskrevet i fangstdagboken for så å skrives på et eget dokument for innlevering. Fra Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser (senere Norsk Polarinstitut) ble det utlevert tomme notatbøker for nedtegnelser av dyreobservasjoner. Noen av disse bøkene ble også brukt som fangstdagbøker, og finnes i arkivene til Norsk Polarinstitut i Tromsø.

Paul Bjørvig var min tidligste kilde, og fra dagboken hans fra overvintringen 1908-1909 kan man også se at han skrev ned værobservasjoner i dagboken: «Vindmaaleren er nu sundblaast af stormen saa vi kan ikke opservere Vindstyrken».²⁶⁷ Dette etterfølges av: «Flau vind fra ost klar luft 5° kulde megen dønning i vandet antagelig er det sydvestlig vind paa søen».²⁶⁸ Han brukte også celsiustermometer, og man kan dermed se at fangstmennene også tidlig i perioden hadde tilgang på, og benyttet måleinstrumenter på overvintringene.

Det er tidligere nevnt i omtalen av kildene at Bjørnnes drev værobservasjoner for det Geofysiske institutt i Tromsø. På vei til fangstfeltet i 1928, denne gang i Dunèrbukta i Storfjorden, noterte han i dagboken at:

Fra det Geofysiske Instituttet i Tromsø har jeg mottatt et Aneroid barometer, et termometer, et skykart, samt diverse instruksjonsbøker med hvis hjelp jeg skal ta observasjoner av værforholdene på overvintringsplassen og nedskrive etterhvert i dagboken.²⁶⁹

Han hadde dermed en aktiv rolle som observatør, og ble innført i meteorologiske ekspertsystemer som et ledd i denne observasjonen. Ordforrådet i dagboken viser at han fikk innblikk i nye begreper og måter å se på været på. Han noterte begrepet som «Vinden er dreiet nogen streker østligere og er løiet av litt. 7/10 av himmelen er dekket av horisontale haugskyer som har svak drift av øst. Barometeret svinger mellom 753 og 756 m.m. 6 varmegrader»²⁷⁰ og «Frisk bris av vest med mørke haugskyer som dekker 6/10 av himmelen»²⁷¹. Dette forteller noe om hvordan Bjørnnes fikk tilgang på kunnskapssystemer som påvirket språket i dagbøkene, og at dagboken fikk en utvidet funksjon som «loggbok for værobservasjoner på vegne av Geofysisk institutt i Tromsø». Han foretok også observasjoner i

²⁶⁶ Vervarslinga for Nord-Norge 25 år : festskrift utgitt i anledning av 25-års jubileet 1. februar 1945 (Tromsø: Vervarslinga for Nord-Norge, 1945): 25,51

²⁶⁷ Bjørvig, DAG-009, 19. november

²⁶⁸ Bjørvig, avskrift DAG-009, 30. november

²⁶⁹ Bjørnnes, avskrift DAG-113, 2

²⁷⁰ Bjørnnes, avskrift DAG-113, s. 46, 16. april 1929

²⁷¹ Bjørnnes, avskrift DAG-113, s.27

sesongen 1939-1940 da han la opp fangstlivet. Disse observasjonene ble notert separat bakerst i dagboken. Her målte han skydekke, vindretning og styrke, samt temperatur og barometerstand. Disse lignet mer på Nøis observasjoner i utforming og var kokt ned til ren værdata: «Onsdag 11. -10. kl 19. Skydække 9. vindretning og styrke 0.0. temperatur -5. barometerstand 770 m.m.»²⁷²

Isørken

Vinterlandskapet på Svalbard var som Paul Bjørvig beskrev i 1908 sterkt assosiert med «Storm Sne og Mørke»²⁷³, men stillhet var også en dimensjon ved vinterlandskapet. Fravær av dyreliv sto dermed også i relasjon til natursynet ved at landskapet og naturen om vinteren ble «dødt». Dette sier noe om sporenes betydning for fangstmennene. Dyrespor henspiller på et flersidig nærvær, hvor bevegelsene til dyret i fortid ga fangstmannen et meningsinnhold i sin nåtid. Dyresporene ble tegn, og gjorde at dyrene på denne måten var «tilstede i sitt fravær». Oxaas observerte i 1937 at vinteren var på vei da han i september var på tur mellom bistasjonene sine ved Kapp Thordsen: «Av rævspor så vi kun et, så det var et øde dødt land vi gikk over»²⁷⁴, Bjørvig brukte like begreper for å beskrive landskapet da han på senvinteren i 1908 dro for å se til revefellene. «Vi har været en tur ind over Smerenburg men vi saa ikke spor av levende væsen, men alt er dødt og stille»²⁷⁵ Bjørnnes markerte nyåret med et rifleskudd, og gjorde seg denne beskrivende observasjonen av landskapet:

Presis kl. 24 ar jeg ute og avfyrt et skut i luften med haglgeværet og ønsket Nyaaret velkommen: Det var blikstille, med klar himmel, nordlys og myriader av blinkende stjerner og ca. 30 kuldegrader. Den gravagtige stilhet her i isørkenen blir kun avbrutt av snaddenes arbeide med aanehullene i isen. Det stummende mørke brytes kun av min lampe som lik et rødt øie lyser ut i naten gjennom vinduet.²⁷⁶

Sitatet viser hvordan dyreliv og hans egen praksis (lys) står som kontrast til isørkenen, ødemarken og mørket. Sitatet viser hvordan dyrelivet og hans eget nærvær i landskapet står som en kontrast mot isørkenen. «Liv» og lys er marginalisert og dominert av «Det stummende mørke» og «Den gravagtige stillhet», men også myriader av stjerner og nordlys. Landskapet stiller med sin egen skjønnhet, selv om den er uten liv.

For å bygge videre på spenningen mellom «liv» og «stillhet» kan vi gå nærmere inn på dyrelivets betydning for natursynet. Dette blir mest tydelig i fangstmennenes dokumentasjon

²⁷² Bjørnnes, avskrift DAG-118, s. 41

²⁷³ Bjørvig, avskrift DAG-009: 26. oktober 1908.

²⁷⁴ Oxaas, avskrift DAG-041, 26. september 1937.

²⁷⁵ Bjørvig avskrift DAG-009: 1. april 1908.

²⁷⁶ Bjørnnes, avskrift DAG-111, 22

av det tilbakevendte dyrelivet om våren. De ulike trekkfuglenes tilbakekomst ble gjennomgående dokumentert i dagbøkene over hele perioden og hos alle fangstmenn. Andre dyr ble også nevnt, men trekkfuglene var sentrale. «[I] dag saa vi den første Fugel i Aar det var en theist som fløi over isen»,²⁷⁷ skrev Paul Bjørvig i april 1909, mens Alfred Svendsen identifiserte fuglene konkret som vårtegn i 1929: «Så idag den første snespurv, så det er da ikke aldeles frit for vårtegn heroppe heller.»²⁷⁸ Året etter var han igjen opptatt av snespurven: «Den første snespurv så jeg også idag, og den kommer vel med bud om at våren nærmer sig.»²⁷⁹ Antallet registrerte observasjoner slik man kan se i sitatene over trekker frem fuglelivet som et *vårtegn* av stor betydning. Fuglelivet betød både større tilgang på ferskt kjøtt, og samtidig symboliserte fuglelivet vårens anmarsj gjennom at naturen ble fylt med lyd og liv der det tidligere bare hadde vært stillhet. Dette var også interessant fordi den peker tilbake på oppbygningen av natursynet gjennom tegn, hvor relasjonen mellom mennesket og landskapet var preget av møter mellom mennesker og *tegn*, heller enn møtet med en natur eller et landskap som en helhet.

Natur og menneske; antropomorfisering av naturen

For å gå nærmere inn i hvordan maktrelasjonen mellom menneske og natur beskrives i dagbøkene, kan vi vende tilbake til Georg Bjørnnes og hans møte med tåken som ble omtalt i kapittel 3 i forbindelse med risiko og kontroll. Han hadde vært på vei fra Gråhuken helt nord-vest på Svalbard til Roosneset, som ligger litt over tre mil i luftlinje fra hverandre, på hver sin side av Woodfjorden. Han skulle krysse fjorden på isen men fikk et ublidt møte med tåke som førte til at han gikk seg vill og måtte gå tilbake etter sine egne spor mens han forsøkte å finne en annen hytte som skulle være i nærheten. Da tåken endelig lettet såpass at han kunne kjenne seg igjen hadde han fortsatt flere timers marsj foran seg. Han fant endelig frem etter 19 timer på bena, og var tydelig bevisst på at han hadde vært heldig. Da han skrev om episoden senere reflekterte han følgende over tåken:

Tåken er det farligste en fangstmann har at kjæmpe mot paa sine marsjturer, det er som en bedårende lunefull kvinne, der løfter litt paa sløret og et øieblik lar os se all verdens herlighet og frister os til at gjøre dumheter, for at i neste øieblik at la sløret falle ned igjen og lar os seile vor egen sjø.²⁸⁰

²⁷⁷ Bjørvig, avskrift DAG-009, 18. februar 1909

²⁷⁸ Svendsen, avskrift DAG-067, 26. april 1929

²⁷⁹ Svendsen, avskrift DAG-068 7. april 1930

²⁸⁰ Bjørnnes, avskrift DAG-111, 26

Dette viser til et antropomorfisk natursyn, hvor naturen brukes som metafor og tillegges, ikke bare menneskelige egenskaper, men også en menneskelig skikkelse. Bjørnnes speiler tåken via et menneskelig følelsesspekter, hvor relasjonen mellom mennesket og naturen tydeliggjøres. Naturens legemliggjøring i den lidenskapelige kvinnelige form er velkjent fra romantikken, og forteller samtidig om Bjørnnes erkjennelse av en maktbalanse som ikke alltid gikk i hans favør. Situasjonen peker det på en slags autonomi hvor naturen lar mennesket «seile vor egen sjø».

Denne autonomien er verdifull å ha i bakgrunnen når man leser fangstmennenes nedtegnelser om vær og værforhold. Maktbalansen mellom naturen og mennesket kunne i noen tilfeller fremstå som dramatisk, spesielt som en følge av været. Det var i stor grad været som tippet vektskålen i naturens eller menneskets favør, og det var menneskets lodd å sikre seg selv på best mulig måte.

Som Bjørnnes var også Alfred Svendsen en erfaren fangstmann med flere overvintringer bak seg. I sitatet under satt han og fangstkameraten Rudolf Svendsen i hovedstasjonen på Rekvika nordvest på Svalbard og hørte på stormen utenfor: «Lørd 29 Kuling av O. klar -15°. Stormen tuter paa sine gamle viser og vi paa vor, tiden gaar sin jevne gang.»²⁸¹ Sitatet viser en ufarliggjøring, som står i kontrast til Bjørnnes mer dramatiske beskrivelse. Her blir også naturen levendegjort på menneskelige premisser, men maktforholdet er utjevnet, og risikoen fraværende. Denne sammenligningen viser spenning i natursynet, og hvordan dynamikken mellom Bjørnnes hadde blitt fratatt sin kontroll og sin mestring av landskapet, og opplevde dermed trusselen tydelig. Svendsen var trygg og skjermet i hytten, derfor var ikke stormen en trussel, tvert imot var den heller noe som gjorde et vesen av seg og «tutet på gamle viser».

I Bjørnnes nedtegnelse var det naturen som hadde kontroll og makt over omgivelsene. Tåken tok bort sikten og hindret ham å gå videre på sin planlagte rute. Dette handler om trygghet og risiko, og å skape kontroll over sine omgivelser. Fangstmannens mestring av omgivelsene og naturen besto i dette tilfellet å trekke seg tilbake og å stole på sin egen kunnskap til navigasjon og landemerker i omgivelsene, samtidig som det innebar å innfinne seg med de begrensninger naturen la på ham. Svendsen hadde, i motsetning til Bjørnnes, ikke det samme risikoaspektet. Han befant seg inne i hytten mens stormen raste ute. Dette ufarliggjorde stormen, og samtidig ble risikoen minimert. Sitatet viser også en besjeling av naturen, hvor resultatet blir en fortlølig relasjon hvor begge «tuter på gamle viser».

²⁸¹ Svendsen, avskrift DAG-066, 29. oktober 1927

Bjørnnes sitat viser en besjeling av naturen, hvor den blir presentert som en kvinne, men i dette tilfellet er det for å skape avstand og dermed for å demonstrere en maktrelasjon hvor han selv sto svakere, istedenfor likeverdig, slik Svendsen demonstrerte i sitt sitat. For å sette maktrelasjonen som Bjørnnes presenterte i en bredere analytisk perspektiv kan man se *motsetningsparene* fremhevet i sitatet: Gjennom den ujevne maktrelasjonen skaper Bjørnnes en motsetning mellom ham selv: mannen, og kvinnen, her illustrert av tåken i kvinneskikkelse. I forlengelse av dette fremhever Bjørnnes også en avstand mellom kultur og naturen, nettopp ved å fremheve sin egen hjelpeløshet i relasjon til naturen. Tåken var noe av «det farligste en fangstmann har at kjæmpe mot på sine marsjturer».

Denne antropomorfiseringen var også å finne i andre dagbøker, og spesielt knyttet til isbjørn og isbjørnjakt. På høsten 1908 skrev Bjørvig fra sin hytte i Virgohamna på nordsiden av Svalbard:

Vi har det efter vores forhold godt naar veiret er saa at vi kan faa være ude og smaat jøre udflugter nu medens det endnu er saa bra lyst, men vi har tre maaneder som er ganske mørgt baade Nat og Dag i vente saa det er vek det man kalder mørke udsigter, vi venter nu sa smaat paa isen at den skal kome for da venter vi at ialfald en av di Lensmendene som tilhører dette Amt vil jøre et Besøg her og da var det jo ikke umuligt at han kom til at Læge Pelsen ijen her for de er vel varm nu da han Bruger Vinter Pels og den vil vel Claus Andersen paa Tromsø jerne have[.]²⁸²

Isbjørnen hadde en spesiell status for fangstmennene. Som byttedyr var den vanskelig å få tak i. Den kunne ikke jaktes på i stor skala, fordi fangstmennene var avhengige av å holde seg til sine fangstterreng og isbjørnen er et streifdyr som sjelden holdt seg i ro. Et håp var at når isen la seg på sjøen om høsten, var det større mulighet for å treffe bjørn, siden den benyttet seg primært av isen til å komme frem. Bjørvigs sitat over er en fortelling hvor han bruker lignelsen om lensmannen som et tegn, en metafor på isbjørnen som et narrativt virkemiddel.

Det ble gjerne satt ut selvskuddskasser, en innretning spesielt laget for å fangste isbjørn, men de fleste dro ikke sørover med mer en et par stykker som jaktutbytte. I Bjørvigs nedtegnelse ble «lensmannen» en antropofisering av isbjørnen, et dyr i en narrativ menneskeham. Men denne lignelsen til lensmann var ikke vilkårlig. Den fortalte også noe om hvordan Bjørvig opplevde maktrelasjonen mellom ham selv og isbjørnen. Isbjørnen kunne være farlig, den kunne komme uventet inn i fangstterrenget og være en stor trussel. Men den var også en del av naturen og landskapet, og antropofiseringen av bjørnen var kjent i dagbøkene. Et annet eksempel som illustrerer hvordan bjørnen ble omtalt var fra Hilmar Nøis dagbok fra sesongen i Sassendalen 1926-1927:

²⁸² Bjørvig, DAG-010, 8

Februar 1927

Tirsdag den første Nedbør svag snefald Vind stille kulde -13,3 kl 9 fmd Holder op at sne kl 7 emd Skydække 5 Vindstille kulde -25. Jeg holder mig ved huset arbeidet en Kasse til selvskut Og komme vel med. For Nils som kom fra Gibshouk [Gipshuksletta – Min anm.] med god Bjørnne Tidende har han paa sin tur op-daget tre friske bjørnne spor. Derfor vil vi nu forsøkke og møt han gamle bamse med lit selvlokkende middel saa han kan møt en kugle for panden.²⁸³

Med «selvlokkende middel» mente Nøis selvskuddskasser. Tonen var humoristisk og ironisk, slik som hos Bjørvig. Dette er også en generell tendens i dagbøkene. På grunn av sin status hos fangstmennene, som både farlig, men samtidig ønsket, ble isbjørn ofte også omtalt annerledes enn for eksempel reven. Møter med bjørn kunne strekke seg ut i dramatiske fortellinger, og bjørnen ble som vi har sett omtalt i mer antropomorfiske ordelag. Dette kan ha å gjøre med at de både representerte større risiko enn revefangst, men også stor fortjeneste. Selvskuddskasser for bjørn var en måte å fjerne denne risikoen, fordi fangstmannen ikke trengte å være tilstede ved fangsten, men det var ikke denne bjørnefangsten som ble gjengitt i fortellende toner i dagbøkene. Det var selve isbjørnjakten, hvor fangstmann og bjørn sto målt mot hverandre med kun en rifle som fangstmannens fordel. Disse møtene, om bjørnen endte som skinn eller ei, ble gjengitt. Det dramatiske elementet i fortellingene var alltid tilstede fordi risikoen alltid var så mye større enn ved ordinær fangst.

Isen som tidstegn: erfart tid

Paul Bjørvig definerte den arktiske vinteren som «Storm Sne og mørke», men isen var også en del av dette landskapet:

Nu har vi faaet prøve paa den Arktiske Vinter med Storm Sne og mørke men vi faar den vel være naar det lider Lenger frem, dog alt haar en ende saa har vel denne Vinter og en ende vist vi bare faar være frisk saa gaar det vel med Gudshjelp, vi kan endnu ikke se noget til isen, det er nogsaa rart at om Vaaren og Somren kan isen lige fast her og om høsten og Vintren er her aabent Vand²⁸⁴

Isen var også tilknyttet landskapets temporale dimensjon, den representerte endringer både i fangstpraksis og i fangstsesongens gang. Tidligere har jeg nevnt at når isen lå langs kysten og breene på våren, begynte den å brekke opp når det ble varmere i været. Da kunne fangstmennene gå fra å fangste rev til å fangste sel og kobbe. Skinnene kunne legges til fangstutbyttet, og kjøttet representerte ferskmat, noe som for mange kanskje hadde vært

²⁸³ Nøis, avskrift DAG-037, 1. februar 1927

²⁸⁴ Bjørvig, avskrift DAG-009, 26. oktober 1908

savnet gjennom vinteren. Det var også viktig for fangstmennene at isen forsvant i mai-juni, for at de skulle kunne bli hentet eller komme seg hjem med egen skute. På høsten ventet man på at isen skulle legge seg, slik at den ble farbar til fots. Dette var vesentlig for å lette bevegelsen i landskapet og øke mobiliteten og røktingen av fangstterrenget. Det økte også mulighetene for å treffe isbjørn, et kjærkomment tilskudd til fangsten. Når isen gikk i sommerhalvåret kunne det være en risikabelt å ferdes i båt, da isforholdene var i rask og stadig endring, og fangstmennene kunne være plutselig utsatt for drivis eller skruis. Waldemar Kræmer hadde feller oppstilt på en øy like ved hovedstasjonen og var avhengig av at isen lå for å kunne røkte disse. Om ikke isen lå fast, var det vanskelig og direkte farlig å ferdes med båt fordi isforholdene var så skiftende.

Bjørnnes hadde som Kræmer også et spredt fangstterreng som var avhengig av adkomst på isen. I 1937-38 fangstet han i Wijdefjorden, og observerte at:

Grundet mildværet var føret utover terrænget blitt farlig glatt. Paa de bratteste stedene måtte jeg slaa mig trin med geværkolben igjennem isen og skarsneen for at komme frem. Heldigvis kom jeg mig ogsaa over bræbugta til feltet ved Storisbræen efter en smal reim av nyfrossen is helt inne ved bræen. Men da denne smale isreimen kunne være borte når som helst, slog jeg ned fellene og avslutet fangsten paa det ytterste felt.²⁸⁵

Isen betinget dermed hvilken tilgang både Bjørnnes og Kræmer hadde på sine fangstfelter, og dette gjorde isobservasjoner spesielt viktig. Isobservasjonene ble i perioder like vanlige som værobservasjoner i dagbøkene, så det er tydelig at isens betydning har vært vesentlig, ikke bare for Bjørnnes og Kræmer, men også de andre fangstmennene noterte isforhold.

Bjørnnes skrev om å vente på isen i sin dagbok i mai 1909: «isen ligger lige dan som før vi venter bare at den skulde bræke og drive ud saa vi kunde faa os noget fersk mad for den proviant vi har begynder nu at blive noget ensformig».²⁸⁶ Isen var både ønsket og uønsket til ulike tider på året. Dette var fordi fangstmennenes behov og praksis endret seg i takt med landskapet. Dette er et viktig poeng, som også forteller noe om hvordan fangstmennene levde mellom den erfaringsbaserte tiden og realtiden. Landskapet formet deres fangstpraksis, og også deres tidsperspektiv, fordi alle disse sidene ved fangstmannens livsverden er knyttet sammen.

²⁸⁵ Bjørnnes, avskrift DAG-119, 19-20

²⁸⁶ Bjørnvik, avskrift DAG-009, 8. mai, 1909

I slutten av mai 1929 tok Alfred Svendsen en tur opp på fjellet ved fangsthytten i Faksevågen i Lomfjorden nord på Spitsbergen. Nord på Svalbard kom alltid våren senere enn andre steder, men Svendsen fikk gledelige nyheter da han kom på toppen av fjellet:

Har idag været en tur oppe på Faksevågtinden. Den lille flek åpent hav mot nord for Isfjellet var riktig en fryd for øiet, midt i alt det uendelige hvite, ønsker nu bare at isen må brekke snart. Storelvne her utenfor Faksevågen er nu begyndt så småt at renne. Det er en hel måned tidligere end hvad vi er vant til fra før, men det kommer av at der er føket meget ler og sand utover isen på vannet og sneen rundt omkring, og derav følger at solen får virke så meget bedre.²⁸⁷

Dette sitatet fra Alfred Svendsen viser relasjonen mellom observasjon, erfaring og forventning. Denne nedtegnelsen avdekker også hva fangstmannen så etter i landskapet, og hvordan kunnskap og erfaring bidro til å forstå hvordan prosessene i landskapet fungerte. På denne måten bygget fangstmannen opp forventninger som sto i relasjon til landskapet. Disse forventningene besto av antakelser til hva som kom til å skje. Gjennom å ha kunnskap om hvordan elvene rundt Faksevågen rant året før, og gjennom å kjenne til at leire og sand gjorde snøen og isen mer mottakelig for solstråler, kunne han altså påpeke at smeltingen foregikk tidligere og i raskere tempo.

Lyset som tidstegn

Fangstmennenes årssyklus var sterkt preget av lys og mørke. Sommerhalvåret hadde lys i overflod, med midnattssol og evig dagslys. Dette varte frem til august og september da det begynte å mørkne. Overgangen mellom totalt mørke og totalt lys varte ikke lenge, og det gikk mot gradvis polarnatt ut i oktober. «Nu er det nat hele døgnet rundt»,²⁸⁸ skrev Alfred Svendsen i 1927. «Vi må nu holde kveld hele dagen og resten nat af det som er ijen af døgnet»,²⁸⁹ skrev Paul Bjørvig i 1908. Begge sitatene henviser til at fangstmennene markerte årsrytmen gjennom å notere når det ikke lenger var dagslys.

I kapittel 3 har jeg nevnt hvordan mørketiden og mangel på måneskinn kunne begrense fangsten og utnyttelse av terrenget fordi det var vanskelig å ta seg frem, og også å se fellene i mørket. Lysets tilbakekomst skjedde gradvis og signaliserte at fangstmennene både hadde overlevd vinteren, den hardeste perioden, og at våren var på vei, med nye fangstmuligheter som sel og kobbe. Kontrasten mellom sommerlandskapet og vinterlandskapet var stor, som vi har vært innom tidligere, hvor «Storm, sne, og mørke» og

²⁸⁷ Svendsen, avskrift DAG-067, 25. mai 1929

²⁸⁸ Svendsen, avskrift DAG-066, 19. november 1927

²⁸⁹ Bjørvig, avskrift DAG-009, 7. november 1908

mangel på dyreliv preget vintermånedene. Sommerhalvåret sto som vinterens rake motsetning, med lys og varme, dyreliv og planteliv. På denne måten aner man hvilken viktig betydning lyset hadde for fangstmennenes årssyklus.

Alfred Nøis fremhevet spesielt vintersolhvervet den 22. desember som en festdag fordi lyset var på vei tilbake: «Solhvervdagen anser vi for at være den største festdag for os, for vi har da håp om at få dagslyset igjen, for man blir snart lei av det evindelige mørket. Hittil har alle både vi og revene være vært friske og da er jo alt vel».²⁹⁰ Dette er interessant fordi solhvervdagene er dager som ikke kan observeres i landskapet, men som knyttes til realtid og kunnskapssystemer som ligger utenfor det man kan observere med det blotte øye. For Svendsen var lysets tilbakekomst i årssyklusen knyttet både til realtiden gjennom vintersolhvervet, som en kalenderisk hendelse, men også til å selv kunne se lyset og solen i landskapet. I 1930 observerte Svendsen solen i midten av februar: «Tre ganger tre hurra: idag så jeg solen. Den skinet i en time, fra kl. 11 til 12. I fjor oppe i Lommebay så vi ikke solen før den 25de Februar. I år blev det altså 10 dager tidligere.»²⁹¹ Her ser man hvordan tidsperspektivet knyttes til erfaring, og hvordan det å se solen ble direkte markert med dato i dagboken.

Lysets tilbakekomst dreiet seg om en oppbygning av forventning, hvor man fulgte med på hvordan lyset tiltok i styrke og varighet. «Vi har nu hver eneste dag fine solskyer på Himmelen, det er så mange farver, at de trodser enhver beskrivelse. Så Wakker er himmelen ingen andre steder. Får vel Solen snart til gjest»,²⁹² skrev Svendsen i februar 1929, mens han ventet på å få se solstrålene. Her ble lysobservasjonene knyttet inn mot et estetisk natursyn hvor Svendsen trakk frem det unike og spesielle ved landskapet på Svalbard. Samtidig lignet han solen med en ventet gjest for å illustrere de positive forventningene som ble knyttet til den. Solskyene og lysranden i sør var det første tegnet på at lyset kom tilbake. Bjørvig omtalte lysranden i sin dagbok fra Danskøya i 1909: «[D]et gaar smaat med Lysningen, men saa sjiner det jo nu efter vert men endnu kan vi ikke anden forsjel en at Himelen er blankere i Syd, en smal rand».²⁹³

Det var også enkelte handlinger som markerte lysets tilbakekomst. Oxaas nevnte at han kunne ta av lemmene foran vinduet i hytten. «Saa ogsaa idag solen for første gang, og det var et gledeligt syn. Tog lukene fra vinduet, saa nu har man dagslys inde i stuen for første

²⁹⁰ Svendsen, avskrift DAG-06, 22. desember 1928

²⁹¹ Svendsen, avskrift DAG-068, 15. februar 1930

²⁹² Svendsen, avskrift DAG-067, 18. februar 1929

²⁹³ Bjørvik, avskrift DAG-009, 13. januar 1909

gang i aar»,²⁹⁴ skrev han i februar 1924, og nevnte det også i 1926.²⁹⁵ Bjørnnes observerte det samme: «Det er nu saa lyst midt paa dagen at man kunde ta lukene av vinduene, men vi har endnu ikke gjort det».²⁹⁶ Lampen var også knyttet til et lignende tidsritual, Bjørnnes noterte i sin dagbok i februar 1928 at: «Idag var det for første gang i år så lyst at jeg kunde slukke lampen midt på dagen et par timers tid».²⁹⁷ Det at disse hendelsene ble notert sier også at de var av betydning for fangstmennene. Alle fangstmennene dokumenterte at solens eller lysets tilbakekomst, med unntak av Hilmar Nøis. Han skrev ikke nevneverdig om lyset i det hele tatt, men hadde istedet et stødige blikk på isen og været i sine dagboknedtegnelser.

Paul Bjørvig trekker i sin dagbok frem noe interessant i forhold til fangstmennenes temporale perspektiv. Selv om lyset var på vei tilbake, så ville ikke dette si at vinteren var over. Dette observerte han da han sto på fangststasjonen på Virgoamna på Danskeøya og så over til Smeerenburg på Amsterdamøya rett nord for der de oppholdt seg:

I dag saa vi Selve Solen for første gang i aar i Smerenburg, men her som vi er komer den vel ikke til at skine for sist i mars men saa har vi nu lys nok her er nu dag fra kl 6 om morgenen til kl 7 Aften og nu har vi fuldmaane og, men intet tegn endnu til noget liv, her var nogle Sæler paa isen i forige uge en nu er det frit for dem.²⁹⁸

Topografien i landskapet gjorde at Bjørvig falt i skyggen og ikke ville oppleve landskapet på flere uker. Dette var mindre vesentlig. Det som kommer frem her er hvordan de ulike vårtegnene opptrer til forskjellige tider. «Vår» var ikke en avgrenset kategori som på et gitt tidspunkt i året var ankommet. Den var en lengre prosess hvor endringene i landskapet ble sporet av fangstmennene, og forventninger til videre endringer ble bygget opp. Slik som Bjørvig nevnte over: at lyset var kommet tilsa at dyrelivet og selen ikke skulle være langt unna.

Landskapet formet fangstmennenes praksis, og også deres tidsperspektiv. Dette tidsperspektivet bygget både på kalendertid og erfart tid, samtidig som de sto friere til å selv regulere sin realtid i kraft av å stå utenfor det moderne samfunnet. Gjennom å organisere sin livsverden etablerte de også vaner og rutiner, og dette kan kanskje være en side ved at klokketiden og kalendertid ble holdt fast ved, fordi det gjorde det lettere å skape rytme i dagen i et landskap hvor tiden ikke alltid var like lett å lese. Et av hovedtrekkene med relasjonen mellom tid og rom som vi har sett i dette kapittelet er dynamikken mellom erfart tid og

²⁹⁴ Oxaas, kopi av mikrofilm DAG-043, 19. februar 1924

²⁹⁵ Oxaas, avskrift DAG-123, 6. mars 1926

²⁹⁶ Bjørnnes, avskrift DAG-114, 12

²⁹⁷ Bjørnnes, avskrift DAG-115, 10. februar, s 15

²⁹⁸ Paul Bjørvig, avskrift DAG-009, 4. mars 1909

realtid: Den temporale dimensjonen i landskapet er preget av både tid som ble «talt» og tid som ble «opplevd». Jeg også trukket videre på avstanden mellom fastlandet og Svalbard fra forrige kapittel, og sett på hvordan fangstmennene sto utenfor sivilisasjonen på, ikke bare gjennom fysisk avstand, men også gjennom den erfarte tiden i landskapet og kontrastene dette tidsperspektivet trakk frem mellom Norge og Svalbard. De ekstreme temperaturene, mangelen på vegetasjon, de store forskjellene mellom dyrelivet i sommer- og vinterhalvåret, var alle trekk som påvirket både tidsfølelsen og natursynet.

Konklusjon: Fangstmennenes natursyn

Fangstmennene reflekterte ikke over naturen som en statisk og helhetlig kategori i dagbøkene, naturen lå implisitt i dagbøkene, en kategori som befant seg bakenfor teksten. Dermed blir det viktig å se hvordan fangstmennene tillegger mening til landskapet, og hvordan dette peker mot natur som kategori. I stedet for å finne naturen i landskapet er det derfor er tjenelig å finne naturen i møtet mellom menneske og landskap slik det fremstilles i dagbøkene. Natur kan ikke være en statisk avgrenset enhet når våre tolkninger ikke er det. Men likevel forholder man seg til natur med en viss stabilitet, den er også en del av vår livsverden, og dermed en del av det innforståtte og vedtatte som legges til grunn for videre tolkning. Naturen var for fangstmennene, i landskapet som omga dem, både innenfor det som kunne sanses, slik som dyrelivet, isen, været, fjellene, havet, men også i deres egen erindring, bortenfor det som kunne sees og sanses.

Jeg har prøvd å vise at praksis, tidsperspektiv og måten fangstmannen organiserte landskapet på både formet og ble formet av natursynet, og at alle disse er bundet sammen i fangstmannens forståelseshorisont. Fangstmennenes landskapsforståelse var i utgangspunktet rettet mot å mestre landskapet, både for å kunne få et bedre økonomisk utbytte men også for å kunne minimere farlige situasjoner og risiko. Virksomheten handlet om kontroll og regulering av risiko, gjennom kunnskap, erfaring og teknologi. Det er det teknologiske aspektet som i stor grad plasserer fangstmennene både innenfor og utenfor det moderne. Deres tilgang på de hjelpemidler som mennesker på fastlandet hadde i perioden var begrenset, men de hjelpemidler de hadde viste at de ikke var fullstendig redusert til førmoderne forhold. Det sterkeste eksempelet var at de brukte måleinstrumenter til å forutsi og observere været. Denne teknologien var med på å forme deres praksis og å øke deres egen kontroll over landskapet, dette ga kun begrenset kontroll, fordi teknologien de hadde tilgang til ikke var forutsigbar nok til at de kunne ha tillit til at den alltid ville verne dem fra dårlig vær. Fangstmennene *kombinerte* heller kunnskapen som teknologien ga, og erfaringen som de fikk i landskapet for å skape en følelse av kontroll, og balansere maktrelasjonen til det uforutsigbare landskapet. Å kjenne landskapet var å vite hvordan man skulle mestre det. Gjennom å erfare fangsten og omgivelsene bygget fangstmennene kompetanse for å få størst utbytte og å holde seg selv i live.

Noen sider av natursynet kan spores i fangstmennenes temporale perspektiv på landskapet. Tanker og refleksjoner om årets rytmer og tidens gang peker på et natursyn preget

av kontraster. Primært kan man se dette gjennom sammenligningene mellom sommer- og vinterhalvåret, og mellom Svalbard og Norge.

Denne sammenligningen er noe man kan se mest av i forbindelse med vinterlandskapet på Svalbard. Annerledesheten mellom årstidene sommer og vinter, og også mellom vinterlandskapet og landskapet i Norge var tydelig. Dette ble gjerne også generert av et savn etter våren, den lysere årstiden.

Kontrastene mellom sesongene påvirket tidsfølelsen i landskapet og natursynet, ved at vinter og sommersesongen ble tillagt tydelige symbolske verdier: Vinteren var mørke, kulde og mangel på liv, sommeren sto tydelig frem som lys, liv og varme. Sommeren var preget av aktiviteter som lå utenfor de daglige rutinene, og utenfor fangstterrenget. Å ordne med forrige sesongs fangst, sette oppe en ny overvintring og å preparere terrenget lå utenfor den rutinepregete daglige praksisen som hørte til vintermånedene, når fangsten avtok og mørket kunne hvile tungt over hytta.

Gjennom dagbøkene kan man se at fangstmennene knyttet en spesiell type narrativitet til sine omgivelser. Mørketiden fikk frem innspill av savn etter våren og lyset, fastlandet, og menneskelig kommunikasjon. Jaktfortellinger og isbjørnmøter antok en dramatisk og spenningsfylt, nærmest mystisk karakter, mens den daglige praksisen, de daglige rutinene ble summarisk gjengitt i en skjematisk tone.

Å sammenligne Svalbard med Norge manifesterte seg ofte i tankegangen om å være «utenfor» sivilisasjonen. Ved å være utestengt fra kommunikasjon, informasjon og dermed også deltakelse i samfunnet og felleskapet var avstanden til Norge ikke bare fysisk, men også kognitiv stor. Oxaas og Nøis skrev begge om hvordan radioen bidro til å minske denne avstanden. Dette viser også i hvilken grad denne avstanden opererte på et kognitivt nivå. Gjennom å ha informasjonstilgang gjennom rikskringkastingen ble de også deler av det nasjonale felleskapet, de kunne «delta» i alt fra konserter til gudstjenester og nyhetenes informasjonsflyt. De kunne også bli informert om ting som var av interesse for sin egen yrkesgruppe, slik som pelsauksjoner, som også bidro til å sette fangstmannen selv og hans egen rolle inn i en internasjonal kontekst.

Denne spenningen mellom de to sonene «fangstfeltet» og «sivilisasjonen» skapte grunnlaget for den primære innledningsvise organiseringen av fangstmennenes livsverden. Fangstmennene var fysisk adskilt fra Norge og samfunnet der, men opplevde også at samfunnet, eller sivilisasjonen, grep inn i deres verden ved at de måtte forholde seg til reguleringer og verneregler om fangst og dyreliv. De kunne også møte skip i sommerhalvåret, som igjen introduserte dem til mennesker med et natursyn basert på rekreasjon, ikke på

produksjon, hvor de la vekt på en estetisk landskapsforståelse i et landskap som de kun var «på besøk» i. Turistskutene var en form for «inngripen» i fangstmennenes landskap, både kjærkommen og ikke, hvor turistenes «annerledeshet» kunne få selv en garvet fangstmann til å føle seg sivilisert, slik man kan se av Bjørvigs nedtegnelser. Videre organiserte og differensierte fangstmannen sin livsverden med utgangspunkt i sin praksis og landskapet rundt. Fangsten og landskapet eksisterte i et samspill hvor fangsten ble påvirket av landskapet og omvendt. Årets gang endret landskapet og ga nye betingelser og endringer for fangstmannen, og fangstmannen endret landskapet ved å etablere fangstfelt og drive jakt og fellefangst.

Fangstmennenes natursyn var komplekst og mangfoldig. Det var avhengig av situasjon, individ, og en rekke andre faktorer, men det kan trekkes ut enkelte fellestrekk som var stabile. Natursynet sees i forventningene til lysets tilbakekomst, i værrets ustabile vesen som sendte fangstmannen på ville stier, i isens bevegelser, og hvordan denne muliggjorde og formet ferdsel og bevegelse, og ikke minst i årets gang, hvor landskapet våkner til liv etter en mørk og stille vinter, eller på høsten, når mørket begynte å senke seg, og fuglene trekker sørover.

Man kan ikke anlegge et perspektiv på fangstmennenes natursyn basert kun på rammene for natursynet som regjerte på fastlands-Norge i samme periode. Tidligere har jeg nevnt at fritidsinteressen for å bevege seg i naturlandskapet økte på begynnelsen av 1900-tallet, men i fangstmennenes tilfelle hadde de ikke muligheten til å bevege seg «inn i» og «ut av» naturen på samme måte, og under de samme betingelser. Selv om fangstmennene levde innenfor perioden hvor moderniseringsprosessene allerede hadde vært igang i et halvt århundre eksisterte ikke det samme moderne natursynet som på fastlandet. Hovedgrunnen for dette var at rollen som fangstmann ikke var noe man kunne tre inn i og ut av uten å forlate fangstterrenget. De var knyttet til denne rollen gjennom hele fangstsesongen, og de hadde ikke mulighet til å differensiere «fritid» som for eksempel fabrikkarbeidere som arbeidet etter klokkeid. Deres «arbeidstid» var basert på rutiner som kretset rundt en hovedmålsetning om fangst, og om muligheten bød seg måtte denne gripes. Dette taler også hvorfor det økonomiske natursynet var så dominerende. Man kan også trekke inn at de materielle goder og den teknologiske utviklingen som kom med moderniseringsprosessene på begynnelsen av 1900-tallet heller ikke var tilgjengelig for fangstmannene i særlig grad. Materielt hadde deres omgivelser fellestrekk med et førmoderne landskap, og sto dermed i kontrast til det moderne samfunnet.

Tidsperspektivet hos fangstmennene reflekterte også denne dynamikken gjennom fangstmennenes forhold til realtid som ble målt i ur og talt i dagbøkene, og den erfarte, sykliske tiden som hørte til landskapet. Risiko og kontroll var også to tema som illustrerte dette spenningsfeltet. Gjennom sine værobservasjoner hadde fangstmennene både nytte av værteknologi, men måtte samtidig stole på sin egen kunnskap om været. Denne situasjonen er noe vi finner igjen blant kystfiskerne i begynnelsen av 1900-tallet, og illustrerer et viktig historiefaglig poeng: at fangstmennene, så vel som alle mennesker, ikke kun lever med begge bena i en moderniseringsprosess hvor alt peker fremover, men de lever også i det som Fulsås kaller «samtid langs tidsaksen» hvor «fortid og fremtid smelter saman i ei vedvarande nåtid».²⁹⁹

Dette spenningsfeltet mellom det moderne og førmoderne er komplekst, derfor har jeg også bygget opp analysen på en slik måte, at jeg har tatt utgangspunkt i hvordan deres relasjoner til landskapet er bygget om gjennom daglig praksis og forholdet til tid og rom. Dette er innganger som ikke legger føringer, men som spiller på dynamikken i fangstmennenes forståelseshorisont og handling, hvor den gjensidige påvirkningen mellom individ og landskap har mulighet til å tre frem.

²⁹⁹ Fulsås, *Havet, døden og været*, 45-46

Litteraturliste

- Arlov, Thor B. og Per Kyrre Reymert. 2001. *Svalbard – en ferd i fortidens farvann*. Trondheim: Tapir Akademisk forlag.
- Aukrust, Knut. 1999. «Livsløp og livsverden» i *Kunnskap om kultur: folkloristiske dialoger*, redigert av Anne Eriksen og Knut Aukrust. Oslo: Novus forlag. 87-108.
- Barbala, Harald. 2003. *Skrønmaker'n Georg Bjørnnes. Fangstmannen som fikk tilnavnet Nord-Norges von Münchhausen*. Lebesby: H. Barbala.
- Berset, Odd. 1953. *Hilmar Nøis, Storjegeren fra Svalbard*, Bergen: Eide.
- Burke, Peter. 2009. *Popular Culture in Early Modern Europe*, Farnham : Ashgate.
- Christensen, Arne Lie. 2002. *Det norske landskapet: Om landskap og landskapsforståelse i et kulturhistorisk perspektiv*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Coates, Peter. 1998. *Nature: Western Attitudes Since Aancient Times*. Cambridge : Polity Press
- Elstad, Åsa. 2004. «Polarturisme» i *Norsk Polarhistorie* bind 3; *Rikdommene*. Redigert av Einar-Arne Drivenes, Harald Dag Jølle. Oslo: Gyldendal. 477-519.
- Eneroth, Bo. 1989. *Hur mäter man "vackert"? : grundbok i kvalitativ metod*. Stockholm: Natur och kultur.
- Eriksen, Anne og Torunn Selberg. 2006. *Tradisjon og fortelling. En innføring i folkloristikk*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Eriksen, Anne. 2007. *Topografenes verden : fornminner og fortidsforståelse*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Evernden, Neil. 1992. *The Social Creation of nature*. Baltimore og London: The Johns Hopkins University Press.
- Fjørtoft, Kjell. 1995. *Kongen av Sassen Bay. Fangstfolkenes historie*. Oslo: Gyldendal.
- Frykman, Jonas og Orvar Jon Löfgren. 1994. *Det kultiverte mennesket*. Oversatt til norsk utgave av Kari Bolstad. Oslo: Pax forlag.
- Fulsås, Narve. 2003. *Havet, døden og vêret. Kulturell modernisering i Kyst-Noreg 1850-1950*. Oslo: Det norske Samlaget.
- Gjertz, Ian og Torbjørn Seerinsen. 2002. «Alfred Svendsen, fangstmann og fotograf» i *Polarboken 2001-2002*. Oslo: Gyldendal/Polarklubben.
- Greider, Thomas og Lorraine Garcovich. 1994. «Landscapes: The sSocial Construction of Nature and the Environment» i *Rural Society*, 59, 1, 1-24

- Gustavsson, Anders. 2009. *Bondeliv på 1800-tallet, Med utgangspunkt i en bondes dagböcker och brev*, Oslo: Novus forlag.
- Hagmann, Olle. 2000. *Bilen, naturen och det moderna : om natursynens omvandlingar i det svenska bilsamhället*. Stockholm : Kommunikationsforskningsberedningen, nr. 6.
- Hansen, Ketil Fred. 1995. «Tid for historie», i *Arr: idéhistorisk tidsskrift*, 1. 2-17.
- Hauan, Anne Marit. 1993. «Svalbard – Det lovløse landet», i *Norveg : tidsskrift for etnologi og folkloristikk*, vol. 36, nr 1, 99-110.
- Hauan, Anne Marit. 2004. «Det sterke, frie liv i villmarken» i *Norsk Polarhistorie bind 3; Rikdommene*. Redigert av Einar-Arne Drivenes, Harald Dag Jølle. Oslo: Gyldendal. 177-217.
- Hoel, Adolf. 1966. *Adolf Hoel, Svalbard: Svalbards Historie 1596-1965*. Oslo: Kildahls boktrykkeri.
- Ingstad, Helge. 1948. *Landet med de kalde kyster*, Oslo: Gyldendal.
- Jackson, Anna, 2010. *Diary poetics: form and style in writers' diaries, 1915-1962* i serie *Routledge studies in twentieth-century literature*, vol.12, New York: Routledge.
- Johannesen, Leif Johnny. 2007. *Villa Fredheim, Hilmar Nøis' fangststasjon og hjem. Sysselemanden på Svalbard*, Miljøvern avdelingen.
- Kjelland, Arnfinn. 2009. «Norsk lokalhistorie og «nyare» mikrohistorie» i *Heimen*, 46, 3.
- Kramvig, Britt. "Nature, Culture, Dreams and Healing" i *Nature and Identity ; Essays on the culture of nature*. Redigert av Kirsti Pedersen og Arvid Viken, s. 167-187. Bergen: Program for kulturstudier,- Kulturstudier ; nr. 36, Norges forskningsråd, 2003.
- Lefebvre, Henri. 1991. *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.
- Lier, Marie, red. 2009. Med bidrag fra Sissel Aarvik. Knut Fossum, Cecilie von Quillfeldt, Øystein Overrein, Susan Barr, Jan-Petter Huberth Hansen og Morten Ekker. *Verneområdene på Svalbard, sikrer internasjonale kultur- og naturverdier*. Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.
- Löfgren, Orvar. 1992. "Rum og bevægelse" i *Den nordiske verden* bind 1. Redigert av Brit Berggren og Kirsten Hastrup. København: Gyldendal.
- Lund, Thorolv. 2002. *Arktiske originaler; Historien om «Beisarn» og Spitsbergens Munchausen*. Tromsø.
- Moe, Nils Harald. 2000. *Vi tar ett år til*. Tromsø: Victus forlag.

- Mork, Kristin. 2008. *Orions belte og Svalbardromanens utvikling*. Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, NTNU.
- Oxaas, Arthur. 1955. *Svalbard var min verden*. Oslo: Aschehoug.
- Pedersen, Kirsti og Arvid Viken red, 2003. *Nature and Identity : Essays on the Culture of Nature* nr36 i serien *Kulturstudier*. Bergen: Norsk Forskningsråd.
- Palmenfelt, Ulf, red. 2000. *Aspekter på narrativitet*, Åbo: Nordiskt nätverk för folkloristik.
- Rossnes, Gustav. 2008. «Overvintringsfangsten i økologisk og kulturteoretisk perspektiv: fangstfeltet som kulturlandskap», i *Polarboken 2007-2008*, Norsk Polarklubb. 129-139.
- Rossnes, Gustav. 1993. *Norsk overvintringsfangst på Svalbard 1895-1940*, Oslo: Norsk Polarinstitut, Meddelelser nr. 127.
- Seymour, John. 1989. *The Ultimate Heresy*. Bideford, Devon : Green Books.
- Sjöblad, Christina. 1997. *Min vandring dag för dag: Kvinnors dagböcker från 1700-talet*, Stockholm: Carlsson.
- Sørensen, Anne Scott, Ole Martin Høystad, Erling Bjurström, Halvard Vike. 2008. *Nye kulturstudier: en innføring*. Oslo: SAP.
- Selberg, Torunn. 2007. "Mennesker og steder. Innledning" i *Kulturelle landskap. Sted, fortelling og materiell kultur* redigert av Torunn Selberg og Nils Gilje 9-19. Bergen: Fagbokforlaget
- Sverdrup, Harald U. 1926. *Tre aar i isen med «Maud»*. Oslo: Gyldendal.
- Tammes, Rolf. 1991. *Svalbard og stormaktene. Fra Ingenmannsland til Kald Krig 1870-1953*, en del av serien Forsvarsstudier.
- Tuan, Yi-Fu. 1977. *Space and Place: The Perspective of Experience*. London : Edward Arnold.
- Tilley, Christopher. 1994. *A Phenomenology of landscape. Places, paths and monuments*. Oxford/Providence; Berg.
- Tordsson, Bjørn. 2003. «Å svare på naturens åpne tiltale: en undersøkelse av meningsdimensjoner i norsk friluftsliv på 1900-tallet og en drøftelse av friluftsliv som sosiokulturelt fenomen», Norges idrettshøgskole, Institutt for samfunnsfag.
- Vervarslinga for Nord-Norge 25 år: festskrift utgitt i anledning av 25-års jubileet 1. februar 1945*. Tromsø: Vervarslinga for Nord-Norge.
- Williams, Raymond, 1983. *Keywords. A vocabulary of culture and society*. London: Fontana Press.

Andre kilder:

Korrespondanse mellom Fiskeridirektøren og C. G. Rieber A/S (sign. uklar) og Kristen Kahrs av Behrens & Kahrs, Bergen, 26. Oktober 1938. Statsarkivet i Tromsø

Korrespondanse mellom Sysselmann på Svalbard Wolmer Marlow og Departementet for Handel, Sjøfart, Industri, Håndværk og Fiskeri, datert 14. august 1939 og korrespondanse mellom fangstmann Siegfried Kristoffersen og statsråd Alfred Martin Madsen av 14. juni 1939. Statsarkivet i Tromsø.

Lovdata. «Forskrift om oppgaveplikt for fiske- og fangstfartøy». Oppsøkt 14.april 2013.
<http://www.lovdata.no/for/sf/fi/ti-19930726-0772-0.html>

Lovdata. «Forskrift om forvaltning av vilt og ferskvannsfisk på Svalbard og Jan Mayen». Oppsøkt 8.desember 2012. http://www.lovdata.no/cgi-wift/wiftldles?doc=/app/gratis/www/docroot/for/sf/md/td-19780811-3765-002.html&emne=sakse*&

Kyst og fjord, «Lei og trøtt fangstdagbøker». Publisert 28. desember 2012.
<http://www.kystogfjord.no/nyheter/forsiden/Lei-og-troett-av-fangstdagboka>

Norsk Polarhistorie. «Paul Bjørnvik». Oppsøkt 14.april 2013.
<http://www.polarhistorie.no/personer/Bjorvig,%20Paul>

Fangstdagbøker

Bjørnnes, Georg. 1921-22. *Dagbok for Georg Bjørnnes fra overvintring i Widebay 1921-22.* Avskrift DAG-114.

Bjørnnes, Georg. 1924-25. *Årene 1924-25 i Wijdebay, Spitsbergen : dagbok fra overvintrerne Georg Bjørnnes, Ivar Johansen og Efraim Hanson, alle fra Tromsø.* Avskrift DAG-116.

Bjørnnes, Georg. 1927-28. *En overvintring i Wijde Bay, Nordvest-Svalbard 1927/28 av fangstmann Georg Bjørnnes, Tromsø.* Avskrift DAG-115.

Bjørnnes, Georg. 1928-29. *Dagbok for fangstmann G.Bjørnnes fra overvintringen i Dunerbukta, Storfjorden, 1928/29.* Avskrift DAG-113.

Bjørnnes, Georg. 1931-32. *Dagbok fra overvintringen i Widebay 1931-1932 av fangstmann G. Bjørnnes.* Avskrift DAG-111.

Bjørnnes, Georg. 1937-38. *Dagbok av Georg Bjørnnes fra overvintringen i Widefjord paa Svalbard. 1937-38.* Avskrift DAG-119.

Bjørnnes, Georg. 1939-40. *Dagbok av fangstmann Georg Bjørnnes fra overvintringen i Widefjord, Spitsbergen, 1939-40.* Avskrift DAG-118.

Bjørnvig, Paul. 1908-1909. *Dagbog for Paul Bjørnvig paa Spidsbergen ved Vellmans stasjon Virgo Bai Danskøen. : den anden overvintring paa danskøen.* Avskrift DAG-009.

- Bjørvig, Paul. 1908-09. *Stile tanker om vinteren 1908-09 paa Spidtsbergen*. Avskrift DAG-010.
- Kræmer, Waldemar. 1936. *Dagbok Fangst ekspedisjon år 1936-1937 Kap Williham Svalbard*. Avskrift DAG-020.
- Nøis, Hilmar. 1922-23. *Dagbok fra Østfjorden, Wide Bay*. Avskrift DAG-016, 1922-1923.
- Nøis, Hilmar. 1923-24. *Sassen Bay*. Avskrift DAG-047.
- Nøis, Hilmar. 1924-25. *Dagbok oktober 1924 - mai 1925*. Avskrift DAG-049.
- Nøis, Hilmar. 1926-27. *Overvintring på Spitsbergen 1926-27*. Avskrift DAG-037.
- Nøis, Hilmar. 1936-37. *Dag bok for Hilmar Nøis, station Bjonahavn*. Avskrift DAG-046.
- Nøis, Hilmar. 1938-39. *Dagboksoppteignelser om dyrelivet på Svalbard og fangst i Sassenfjorden i tiden fra den 1/10 1938 til den 1/5 1939 : Klasbillenfjord Argrabugten i Storfjord*. Avskrift DAG-045.
- Nøis, Hilmar. 1939. *Dagboksoppteignelser om dyrelivet på Stasjon Sassenfjord 1939, fra 19. februar til 30. april*. Kopi av mikrofilm DAG-036.
- Oxaas, Arthur. 1923-24. *Dagbok 1923-24 for Arthur Oxaas*. Kopi av mikrofilm DAG-043.
- Oxaas, Arthur. 1925-1926. *Fangstexpeditionen til Fladthoek, Spitsbergen, 1925-26*. Avskrift DAG-123.
- Oxaas, Arthur. 1936-37. *Dagbog fra Kap Wijk, Isefjord, for dosent Hoel ved Arthur Oxås 1936-1937*. Avskrift DAG-044.
- Oxaas, Arthur. 1937-39. *Dagbok ført for dosent Hoel av Arthur Oxås : kap Wijk, Isefjord, Svalbard 1937-38, 1938-39*. Avskrift DAG-041.
- Oxaas, Arthur. *Dagbok fra Kap Wijk, Isefjord for dosent Hoel ved Arthur Oxaas 1939-1940 1939-40*. Avskrift DAG-042.
- Svendsen, Alfred. 1927-28. *Dagbok for overvintringen paa Werlegen hook 1927-1928*. Avskrift DAG-066
- Svendsen, Alfred. 1928-29. *Dagbok for Alfred Svendsen: Svalbard 18/8-28 - 29/7-29*. Avskrift DAG-067
- Svendsen, Alfred. 1929-30. *Mine oplevelser i året 1929-30: dagbok*. Avskrift DAG-068.